УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

4 (44) Рік XI

НЬЮ ЙОРК 1974 МЮНХЕН

АДРЕСИ НАШИХ ПРЕДСТАВНИКІВ

Представництво на Европу:

Mr. F. Korduba
8 München 80
Ayingerstr. 17
West Germany

Канада:

Монтреаль-Квебек:

Mr. Roman Serbyn
3804 Oxford Ave.
Montreal, Que.
Canada

Манітоба:

Rev. Dr. O. Baran
St. Paul College
University of Manitoba
Winnipeg 19, Man.
Canada

Торонто, Онт.:

Mr. Wasyl Veryha
215 Grenadier Rd.
Toronto 3, Ont.
Canada

Представництво на ЗДА:

Нью Йорк:

Dr. O. Dombrovskyj
16 Clinton Terrace
Jamaica 32, New York, N.Y. 11432

Філядельфія:

Dr. Roman Kos
873 N. 22 St.
Philadelphia, Pa. 19130

Клівленд:

Mr. W. Storozynsky
6334 So. Canterbury Rd.
Parma, Ohio 44129
USA

Колорадо і Каліфорнія:

Mr. L. Bykovsky
2245 Julian Street
Denver, Colorado 80211

Флорида:

Dr. Roman Klimkevich
573 N. E. 102nd St.
Miami Shores, Fla. 33138

Головне представництво «Українського Історика»:

„The Ukrainian Historian"
P. O. Box 312
Kent, Ohio 44240, USA

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

4 (44)

РІК ВИДАННЯ ОДИНАДЦЯТИЙ

НЬЮ ЙОРК 1974 МЮНХЕН

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

THE UKRAINIAN HISTORIAN

Видає:
Українське Історичне Товариство

Published by
The Ukrainian Historical Association

Адреса Редакції і Адміністрації:

„The Ukrainian Historian"
P. O. Box 312
Kent, Ohio 44240
U.S.A.

Ціна цього числа амер. дол. 4.00

Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти матеріяли. За зміст статтей і рецензій відповідають їхні автори. Прохається авторів надсилати матеріяли в двох машинописних примірниках, статті обсягом не більше 20 стор., рецензії, замітки і інші матеріяли до 10 стор. Не прийняті до друку рукописи авторам не повертаються. Передруки дозволені лише за згодою Головного Редактора.

Річна передплата «Українського Історика» виносить $ 14.—

Druck: „LOGOS", Buchdruckerei u. Verlag G.m.b.H., München 19, Bothmerstr. 14

ЗМІСТ

ДИСКУСІЯ

MISCELLANEA

РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

CONTENTS

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

(1866 — 1934 — 1974)

У 1974 році минуло сорок років від смерти Михайла Грушевського, найвидатнішого українського історика й одного з найвидатніших діячів українського національного відродження XX століття.

Як історик і автор монументальних «Історії України-Руси» і «Історії української літератури» та цілої низки інших історичних фундаментальних праць, М. Грушевський поклав міцні підвалини для національно-державного відродження України, відкриваючи правдивий образ історичного розвитку української нації. Історична схема М. Грушевського встановила й обґрунтувала історичну метрику українського народу і самостійність українського історичного процесу.

Як неперевершений організатор українського наукового життя на форумах Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, Українського Наукового Товариства і Всеукраїнської Академії Наук, Михайло Грушевський причинився до розцвіту українознавчих наук, а зокрема відродження української історичної науки.

Як суспільно-політичний діяч, Михайло Грушевський став провідником українського національного відродження на початку XX століття і очолив українську національну революцію у 1917 році та став Головою Української Центральної Ради та першим президентом Української Народньої Республіки.

Немає сумніву, що завдяки М. Грушевському модерне українство дістало міцну і фундаментальну основу для дальшого історичного розвитку. В 1904 році співробітники й учні Грушевського відзначили десятиліття його праці в Галичині підготовкою спеціяльного *Наукового Збірника*, присвяченого нашому історикові. У передмові до збірника Іван Франко і другі автори порівнювали значення діяльности Грушевського з діяльністю Тараса Шевченка і М. Драгоманова, як пробудителів національного відродження України. Ми поділяємо їхню оцінку творчости і праці нашого історика. Але заразом перед українськими науковцями і взагалі перед українською спільнотою виринає одне засадниче питання: як поставилися ми і наші попередники до наукового вивчення творчої спадщини і життя Михайла Грушевського? Чи наші наукові установи, для яких Михайло Сергійович віддав свої творчі сили, подбали про видання і опрацювання відповідних праць, в яких об'єктивно були б досліджені окремі етапи його діяльности і проаналізована його творчість?

Це питання набирає ще більшої ваги у світлі теперішнього ставлення до М. Грушевського совєтської влади, яка уважає його за най-

більшого ворога комуністичного режиму на Україні. Там його твори заборонені, а його ім'я стало символом т. зв. «буржуазного націоналізму». Боротьба проти ідей М. Грушевського в поневоленій Україні посилюється і набирає ще більшої гостроти.

На превеликий жаль приходиться ствердити, що українські наукові установи й українські вчені занедбали у великій мірі ділянку «Грушевськознавства» і не зуміли підготовити бодай мінімального пляну для систематичного вивчення його життя і творчости. Саме тому Українське Історичне Товариство і «Український Історик» вирішили започаткувати систематичне вивчення діяльности і творчости М. Грушевського.

Перші кроки вже зроблено. Докладний огляд матеріялів, присвячених М. Грушевському, подав Олександер Домбровський у своїй статті «Грушевськіяна в „Українському Історику"» (У. І. ч. 3—4, 1973). Заразом, відзначаючи 40-річчя з дня смерти нашого історика, започатковано нову серію «Грушевськіяна», в якій заплянований містити нові матеріяли про М. Грушевського. Тепер хочемо поділитися з нашими читачами плянами УІТ відносно пожвавлення дослідів «Грушевськіяни».

В першу чергу плянуємо підготувати бібліографію праць М. Грушевського, яка давала б повний образ його многогранної творчости. Надзвичайно важливою справою являється опрацювання окремої монографії, присвяченої життю і творчості нашого найвизначнішого історика. Прямо тяжко зрозуміти, що дотепер, за вийнятком декількох обширніших статтей, не появилася бодай одна більша студія, в якій об'єктивно була б насвітлена його діяльність. Ці дві праці дали б основу для вивчення окремих аспектів творчости і діяльности М. Грушевського. Тут у першу чергу маємо на увазі його науково-організаційну працю в Києві і Львові. Наприклад, дотепер не появилася жадна документальна праця про його діяльність в Українському Науковому Товаристві у Києві і в Всеукраїнській Академії Наук. Діяльність Грушевського в НТШ частинно висвітлена в матеріялах, які друкувалися в «Українському Історику». На окрему увагу заслуговує вивчення многогранної суспільно-політичної діяльности Михайла Сергійовича. Як відомо, появилося чимало публіцистичних праць, в яких односторонньо насвітлювано цю ділянку життя історика. Часами появлялися статті істориків або інших дослідників, які крізь призму власних ідеологічних заложень, намагалися відтворити його політичну діяльність. У висліді появлялися часами неповажні статті поважних учених, які намагалися без належного знання предмету схопити головні обриси політичної діяльности М. Грушевського. Мабуть не буде зайво ще раз підкреслити, що діяльність і творчість нашого найвидатнішого історика не треба забронзовувати, а належно зрозуміти. І тут історики можуть багато зробити. Дотепер не появилася жадна поважна праця, яка давала б повний огляд вкладу М. Грушевського в розбудову українського шкільництва. Плянуємо одну студію присвятити цій занедбаній ділянці.

Окремі монографічні дослідження будуть присвячені науковій спадщині М. Грушевського. Тут у першу чергу маємо на увазі його історичні, літературознавчі, археологічні й соціологічні твори. Також розглядається можливість опрацювати окрему монографію, присвячену історичній схемі Грушевського. Ці праці появляться в «Українському Історику» і в новій серії «Грушевськіяни».

З інших ділянок згадаємо наукове вивчення публіцистичної діяльности і творчости Михайла Сергійовича, яка дотепер чекає на свого дослідника. Оце були б в головних зарисах наші пляни систематичного вивчення його життя і творчої спадщини.

На окрему згадку заслуговує справа перевидання важливіших праць М. Грушевського, а головно його статтей, які друкувалися в «Записках НТШ», «Записках УНТ-ва» і київській «Україні». Одним з найповажніших здобутків нашої спільноти було перевидання монументальної «Історії України-Руси». Завдяки «Книгоспілці» в Нью Йорку цей неперевершений твір знаходиться тепер не лише в посіданню дослідників, але також на полицях американських, канадських і европейських бібліотек. Це саме можна сказати про його «Історію Української Літератури». Незважаючи на ці видавничі успіхи, ми мусимо подбати про перевидання інших праць Грушевського, які вже стали «білими круками». Отже, будемо старатися також зреалізувати цей видавничий плян.

В Архіві УІТ одна частина присвячена М. Грушевському. Збираються його друковані праці, листування, спогади учасників, фотографії та інші матеріяли. Ще живуть співробітники Грушевського, а також учасники подій, які могли б опрацювати відповідні спогади, занотувати свої спостереження тощо. Крім того в західньо-европейських архівах переховуються важливі архівні матеріяли, в яких насвітлюється діяльність нашого історика. Всі ці матеріяли слід зібрати, відповідно упорядкувати і, якщо можливо, видати.

Як бачимо, перед українськими істориками і дослідниками стоїть ціла низка невідкладних завдань. Відзначуючи річницю смерти нашого історика, хочемо поставити тривалі основи під «Грушевськознавство». Це, на нашу думку, є тривалим відзначенням його пам'яти і праці.

Редактор «Українського Історика»

Теодор Мацьків

ЦІСАРСЬКЕ ПОСОЛЬСТВО ДО Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В 1657 РОЦІ У СВІТЛІ АВСТРІЙСЬКИХ ДОКУМЕНТІВ

Майже по три місячній подорожі, Парчевич зі своїм почотом прибув до Чигирина, де його прийнято зі всіма почестями. З уваги на те, що гетьман був дуже хворий, щойно по 6-ьох днях у «возі вистеленім коврами» канцлер, Іван Виговський, привіз цісарського посла до Суботова, де гетьман прийняв його в ліжку. Парчевич передаючи вірчі грамоти, виголосив високопарну, але беззмістовну, в латинській мові промову, яку наводимо як приклад для пізнання тодішньої реторики та тодішних відносин:

> «Світлий і вельможний пане, гетьмане славного та войовничого народу запорозьких козаків і любий покровителю.
>
> «Фердинанд III, з ласки Божої імператор римлян і всіх князів у цілому християнському світі від самого сходу до заходу сонця, законний, найвищий, завжди достойний голова, здавна пізнавши преславні подвиги твоєї світлости, відповідно до тої належної любови, котрою завжди дихає на добре заслужених, наділяє також твою світлість батьківським почуттям свого поздоровлення та у всіх справах своєї святої цісарської величности через мене, свого посла, засвідчує твоїй світлості батьківську доброзичливість і ласку.
>
> «Щоби це все уложилось в душі твоєї світлости свобідно, тривко та щиро, то того, котрий по найбільшій частині серця світлих мужів, очевидно раніш порізнених, все ж таки згодом нерозлучно об'єднує в публічних добре впор'ядкованих справах для збільшення великого корисного добра та своєї божеської чести, того взиваю найсердечнішими своїми мольбами, щоб також зволив це вчинити й у твоєму світлому серці всією ласкою своїх божеських учинків і лагідністю. Тож відкриваю і виказую висловлене ось цим почуття батьківської любови святої цісарської величности, найласкавішого пана мого, перед світлою і величавою твоєю вельможністю та перед вельможними й світлими дорадниками, що вдержують лад у цій славній та войовничій республіці.
>
> «Обнімаючи спільно всіх і кожного зокрема братнім вузлом моєї любови, за старою засадою світлих мужів переказую і найдовіреніше подаю до відома кожному зокрема, що навіть поодинокий задум святої цісарської величности, кажу, пана мого найласкавішого, треба виконати на-час.»[22]

---

[22] HHS, Polonica I-68. Cf., Pejascevich, op. cit., p. 528. Вільний і дещо скорочений переклад подав Грушевський у своїй історії, т. IX, ч. 2, стор. 1344.

Хмельницький, як подає о. Маріянович у своєму звіті, теж відповів високопарними, так для тих часів характеристичними словами: «Я негідний слуга їх найсвітлішої цісарської і королівської величності, найвищого монарха світу, що не є гідний обмити його посвячені стопи, а ще менше впасти на вколішки і їх поцілувати». Сказавши те, гетьман запросив цісарського посла до обіду, під час якого підніс тост на честь цісаря. «Всі гарно випили до дна», згадує у своєму звіті о. Маріянович, «приємно з нами говорили, а після обіду досить величаво супровожали нас аж до нашої гостинниці».

> «У цьому часі прибуло до нього багато послів», пише дальше о. Маріянович, «а саме: від шведів і Ракочого — по двох, турецьких — два, татарських — два, молдавських — три, волоських також три, від королеви Польщі один, який перед нашим приїздом вже був від'їхав і вдруге при нас приїхав з послом від польського короля. Через наплив тих послів [гетьман] відправив нас пізніше, як цього собі бажав. З уваги на це, що Вельмишановний [архиепископ Парчевич] був прив'язаний недугою до ліжка, я кілька разів переговорював приватно про нашу справу з полевим вождем, [тобто наказним гетьманом, хоч міг бути і військовий осаул], а навіть зі самим гетьманом (в оригіналі «вождем») козаків, одначе він завжди відсилав мене до свого канцлера, чи йому подобається те, що ми обговорювали разом, що він [Виговський] все хвалив. Одначе як сам гетьман так і канцлер говорили, що гетьман без інших трибунів [полковників], дорадників, центуріонів [сотників] не може дати відповіді на листи Його Величності, аж поки не скличе всіх на нараду та не відправить вище згаданих чужинецьких послів».[23]

Відносно цих чужинецьких послів, що приїхали до «нього», як слушно завважив Грушевський, (стор. 1345), Пеясцевич хибно переків, («... Повернувшись до своєї гостинниці, застав [Парчевич] послів з багатьох інших держав...»). За цією інтерпритацією пішов і польський історик, Л. Кубаля, який написав: «... вернувши на свою квартирю, Парчевич застав у себе послів шведських, двох від Ракочого...» і т. д. (Wojna Brandenburska, p. 194). Очевидна річ, що така інтерпретація протирічить здоровому глуздові, бо в дійсності о. Маріянович вичислив у своєму звіті тих чужинецьких послів, які приїхали до Хмельницького і перебували у Чигирині під час перебування цісарського посольства.

Що ж відноситься задержки цісарського посольства у Чигирині, то як слушно підчеркнув Кордуба, а за ним Грушевський, причиною було не запевнення гетьмана, що він без поради своєї старшини не може дати якунебудь відповідь на лист «голови всього християнського світа» і відповідь вимагає особливого обміркування справи, але зовсім інша причина. Хмельницький прямо не міг був дати у тому часі ясної відповіді цісарському послові, бо чекав на вислід шведсько-семигородсько-козацької военної акції проти Польщі. Від висліду цих военних операцій залежала дальша політика гетьмана.

---

[23] HHS, Polonica I-69. Повний текст звіту див. Pejascevich, *op. cit.*, pp. 540-8. Уривок з цього подав Грушевський, т. IX, ч. 2, стор. 1345.

Зволікаючи з відповіддю на лист цісаря, Хмельницький зручно використав цісарське посольство не тільки для піднесення свого престижу перед закордонними послами, що тоді перебували в Чигирині, але передовсім для своїх політичних цілей.

Перш за все, інформуючи царя про прибуття цього цісарського посольства, у своєму листі з 13 березня 1657 р., Хмельницький підчеркнув, що так цісарський як і польський посли намовляють його відступити від Москви. Щоб задокументувати свою льояльність супроти царя, давав гетман до зрозуміння в Москві, що він навіть вислав військо проти польского короля. Використовуючи це цісарське посольство, Хмельницький мав добрий арґумент, щоб виправдати перед царем участь Ждановича у поході Ракочого проти Польщі.

Дальше, довідавшись, що польський король вислав до Царгорода свого посла, Миколу Яскульського, щоб там разом з цісарським резидентом, С. Реніґером, ворожо настроїти султана проти козаків, Хмельницький постановив спаралізувати цю польсько-австрійську інтриґу. У тій цілі гетьман висилає до Порти свого представника в особі Лавріна Капусти з інструкцією повідомити турецький уряд, що цісарський посол, який нещодавно прибув до Чигирина, намовляє козаків напасти на Туреччину, чого очевидна річ вони не зроблять.

Відносно Туреччини, то перед від'їздом Парчевича до Чигирина, зайшов до нього венецький резидент у Відні і просив його при нагоді звернути увагу Хмельницького та козацької старшини, що є добра нагода для козаків напасти на Турків та легким способом здобути велику здобич і немалу славу, так як турецьке військо зайняте у війні з Венецією. Хоч у посольській інструкції не було згадки про Туреччину, Парчевич, який завжди старався зискати союзників проти турків, радо погодився на таку пропозицію. Будучи в Чигирині, він або його секретар, о. Маріянович, у розмовах з гетьманом згадали теж і про плян венецького резидента, який Хмельницький використав, як вище згадано, проти польсько-австрійської ворожої акції зверненої проти козаків.

Тимчасом ставало ясно, що воєнна акція Ракочого не буде мати бажаних успіхів, як також з причини своєї недуги, Хмельницький скликав у першій половині квітня 1657 р. генеральну козацьку раду, на якій вирішено важливі питання внутрішної та закордонної політики гетьманського уряду. Згідно зі звітом о. Маріяновича, ця козацька рада тривала цілий тиждень і по виборах Юрія Хмельницького новим гетьманом, закінчилася триденним бенкетом.

Вирішивши суттєві питання зовнішної політики, гетьман міг тепер дати відповідь закордонним послам, які почали виїжджати з Чигирина. У зв'язку з цим, до Виговського звернувся в імені Парчевича, який під ту пору був недужий, о. Маріянович з проханням відправити та відіслати їх з «побажаною резолюцією до нашого найласкавішого імператора і короля». Виговський негайно передав це проханням гетьманові, який на другий день покликав о. Маріяновича до себе і виправдуючись, що з незалежних від себе причин, мусів це посольство

«теж довго задержати, хоч хотів його відправити якнайскоріше, одначе не годиться відпускати послів від такого знатного монарха і посередника з непевною відповіддю». «Ми вибираємо собі Їх Найсвітлішу Величність» — казав Хмельницький до о. Маріяновича, «і бажаємо, щоб Їх Найсвітліша Величність зволила ласкаво залагодити цю довготривалу ворожнечу, що існує поміж нами, обмежити, закінчити і приспати, однак без важкої й очевидної якоїсь нашої шкоди і кривди, щоб дальше не проливалася між нами християнська кров. І все, що тільки Їх Величність у цій справі між нами вирішить і придумає, ми обіцяємо, що будемо цього додержуватися; рівнож заявляємо, що якщо якась зі сторін поважиться нарушити ласкаве рішення Їх Величності, то Їх Цісарська і Королівська Величність матиме право разом з покривдженою стороною напасти на віроломну сторону й її покарати. Крім цього обіцяємо з цілої любови нашого серця, що на майбутнє будемо найвірніше у всьому підчинятися Їх Найсвітлішій Величності та австрійському домові, а саме, приятелів Їх Величності будемо вважати за наших приятелів, а ворогів за наших ворогів; якщо ж зайде потреба, коли Їх Величність розпочали б війну проти когось, то ми готові виступити проти ворога не тільки зі сто, але навіть із двісті тисячами. Про це все маємо намір докладніше повідомити Їх Величність через нашого спеціяльного посла. А наше козацьке військо, тобто сорок тисяч, що ми післали Ракочому на поміч, ми заміряємо зараз нашим листом відкликати до ласкавої диспозиції Їх Величності», пише у своєму кінцевому звіті о. Маріянович.[24]

«28 квітня», пише дальше о. Маріянович, «переслав гетьман через свого канцлера листа з відповіддю до нашої гостинниці вельмишановному панові [Парчевичеві] з гарним побажанням на прощання. Вельмишановний пан архиєпископ не міг особисто попращатися з ним [Хмельницьким] через поганий стан здоров'я, однак я так в його імені як у своєму та з глибокої пошани висловив йому наше поважання на прощання. Після цього прощання того самого дня гетьман у моїй присутності прикликав свого сина і сказав йому: «Сину мій, Юріє, пам'ятай на майбутнє добре володіти! Маєш над собою римського цісаря, найласкавішого пана, якого ми вибрали собі за нашого посередника й одинокого опікуна. Старайся йому послужити, а він, як ласкавий пан, у всякій потребі прийде тобі з допомогою».[25]

Як побачимо дальше, усна відповідь гетьмана, що її записав о. Маріянович у своєму кінцевому звіті, як це слушно завважує Кордуба, а за ним і Грушевський, далеко не містить тих всіх приємних відомостей у письменній відповіді Хмельницького (з датою 18 квітня с. р.) до цісаря Фердинанда III, текст якої тут передаємо у дослівному перекладі:

---

[24] З кінцевого звіту о. Маріяновича. Частинний переклад подає Грушевський, стор. 1360-1.

[25] Там же.

Лист Гетьмана Богдана Хмельницького до цісаря Фердинанда III

Найсвітліший і наймогутніший імператоре, наш найласкавіший пане, пане.

В урочистій обстановці і з найвищим подивом треба гідно прийняти лист Вашої Імператорської Величності, доставлений нам руками ясновельможного Петра Парчевича, мартіянопольського архієпіскопа. З нього ясно, що Ваша Величність добивається лише того, щоб християнський світ відмовився від застарілого і несправедливого божевілля з його численними незгодами і щоденним розбратом і направився до здруження і з'єднання розумів давнім зв'язком. Крім цього, Ваша Імператорська Величність обіцяє бути присутнім в цій справі, як посередник, якщо не буде ніякого порушення Вашого авторитету. Справді, заслуговує прославлення милосердя Вашої Цісарської Величності, що бере на себе добровільну і важку працю, хоч не обіцяється ніяка користь з цього, і подає тільки таку умову, щоб християнська республіка не вдалася в інші помилки, а навпаки, повідомила про старанну пильність ясновельможного посла Його Імператорської Величності у виконанні і просуненні доручень. Свідчимо вірно, що йому не бракувало як зусиль, так і старанності та здібності, необхідної в таких справах, бо він ґрунтовно обговорював і важливі таємниці свого посольства і не менш відкрито заявляв про щире відношення Його Імператорської Величності до нас. Ми залишаємося схвильовані цією ласкою і щоб віддячити належно за виявлене добро, висловлюємо нашу прихильність, обіцяючи, що не приймемо іншого посередника і не будемо користуватися порадою нікого іншого, крім Вашої Імператорської Величності, якщо тільки не буде заподіяна ніяка кривда безпеці і цілості нашої держави. Інші справи, які більше випливають з теперішного звіту, ми довірили особисто тому самому ясновельможному послові, не довіряючи ненадійному паперові: вважаємо, що він задовільно і точно пояснить і те, що йому довірено, і належно засвідчить про нашу покірність і послух. А з тим віддаємо себе з послугами ласці Вашої Величності, благаючи від Бога найкращих успіхів для Вашої Імператорської Величності і з кожним днем кращого здоров'я.

Дано в Чигирині, 18 квітня року 1657.

Вашої Найяснішої Імператорської Величності найприхильніші і найпокірніші слуги, Богдан Хмельницький, гетьман з усім Військом Запорізьким.

Адреса: Найяснішому і наймогутнішому Князеві Фердинандові III, Милостю Божою Найсвітлішому Римському Імператорові і Королеві Німеччини, Угорщини, Чехії Дальматії, Кроатії, Словенії і Болгарії, Ерцгерцоґові Австрії, Князеві Бургундії, Стирії, Корінтії, Карніоли і Вітенбергії, Графові Тиролю, нашому найласкавішому Панові, Панові.[26]

---

[26] HHS, Polonica I-68. Cf. Pejascevich, *op. cit.*, pp. 529-530. Український переклад цього листа див. І. Крип'якевич та І. Бутич, *Документи Богдана Хмельницького*, Видавництво Академії Наук Української РСР, Київ 1961., стор. 578-9.

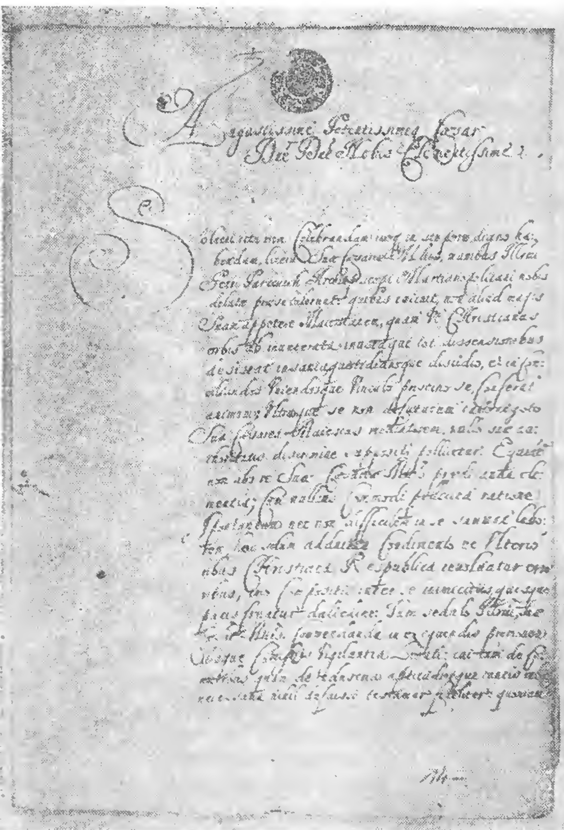

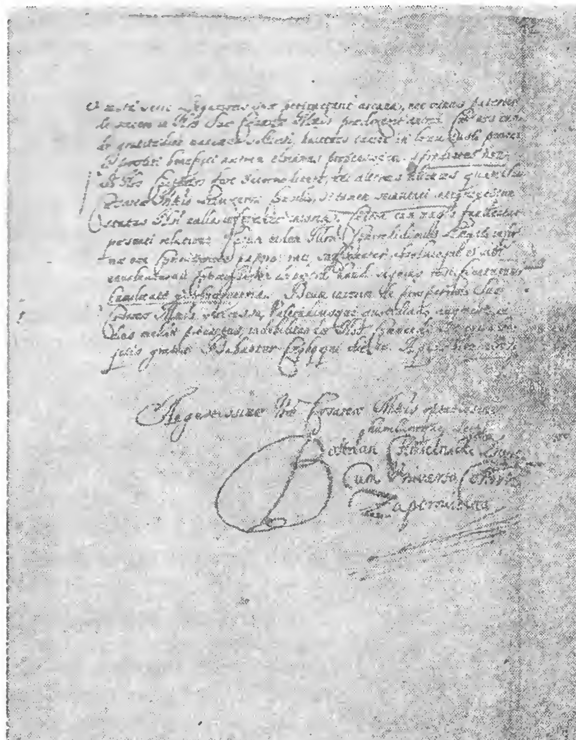

Лист Б. Хмельницького до цісаря Фердинанда III. з дня 18 квітня 1657

Як бачимо з листа гетьмана, хоч о. Маріянович пише у своєму звіті, що Хмельницький «вибрав їх найсвітлішу величність і нікого іншого на свого опікуна і посередника», то, як слушно завважує М. Кордуба, зміст листа гетьмана до цісаря, поза високопарним, тоді вживаним стилем та компліментами на адресу цісаря та самого посла за «його пильне і зручне виконання доручень», властиво, обмежується до обіцянки гетьмана не приймати «іншого посередника» і не користуватися жодною іншою порадою «крім Вашої Цісарської Величності, якщо не буде заподіяна ніяка кривда безпеці і цілості нашої держави». Про готовість на воєнні услуги для цісаря, як також про відкликання полк. Ждановича з поля битви немає в листі ніякої згадки. Щоправда, Хмельницький зазначає наприкінці листа, що він деякі справи особисто довірив послові «не довіряючи ненадійному паперові», і хіба тим можна б пояснити різницю поміж словами, що їх вложив о. Маріянович в уста Хмельницького у своєму кінцевому звіті і листом гетьмана. Взагалі, о. Маріянович висуває свою особу на перше

місце, видно тенденцію представити діяльність посольства, а своєї особи зокрема, у найліпшому світлі, тому є наглядні переборщення, як наприклад, Хмельницький пропонує свою військову поміч, хоч не був про це прошений, як також сцена прощання з Хмельницьким не дуже виходить природньо, тому треба до цього звіту о. Маріяновича підходити обережно.

Попрощавшись, цісарське посольство рушило в дорогу, але подорозі, через якесь непорозуміння, козаки їх задержали в Брусилові. Тоді о. Маріянович поїхав до Виговського, який у цей час перебував у Києві. Виговський вияснив йому, що козаки мали наказ задержати польське, а не цісарське посольство, і для більшої безпеки, призначив йому 200 козаків для охорони. І так цісарське посольство заїхало щасливо до Дубна, де Парчевич, з уваги на своє здоров'я, мусів на деякий час задержатися. Звідси він виїхав до Львова, де перебував до початку грудня і щойно 25 грудня 1657 р. приїхав до Відня. Під час перебування у Львові, Парчевич написав 30 червня 1657 р. свій другий звіт до цісаря Леопольда І, який передаю тут у перекладі:

«Петро Парчевич, архиепископ з Мартіянополя, до цісаря Леопольда І.

Львів, 30 червня 1657 р.

«Найясніший і наймилостивіший Пане.

«Тому що за ввесь час після виїзду з Відня я не переслав ні одного звіту, (за виїком того, що я написав з Ярослава з 8 лютого до божеського імператора, славної пам'яти Фердинанда III), та не моя в тому вина, що справа мого посольства була повна таємничості, хоч я старався переслати листа, якщо б була до цього нагода. Бо як тільки я прибув до Польщі, як мені було доручено світлою цісарською величністю, я приготовився до подорожі як посол, одначе попав у великі клопоти із за постійних нападів зі сторони угорців, козаків, росіян і волохів, так що я не міг переслати те, що мав до переслання на письмі, але зі страху за свою голову ледве ціло вийшов з тої небезпеки. Одначе всемогуча Божа правиця Провидіння допомогла перемогти всі труднощі. Поборовши всі труднощі та довгу дорогу з нараженням свого життя, я вкінці прибув до тої по суті і по імені варварської козацької України. Що мені прийшлось там пережити, опише це краще у своєму звіті секретар мого положення, пан Христофор Маріянович, товариш і свідок моїх переживань. Заки я вспів дігнати експидицію мого посольства від того здичавілого лева, але понад моє сподівання задержаний через три місяці в місці вигнання Овідія, не мав можливости писати, хоч сам вождь Хмельницький скілька разів не ділами, але словами заявляв охоту написання листа. Який врешті вихід з цього положення знайшло наше посольство і в який спосіб ласкава охорона світлої цісарської величности приборкала тоді неусмиреного медведя, що кпить собі зі всіх покровителів, та як я натрудився при виконуванні дорученої мені місії для світлої цісарської величності і для найяснішого короля і королівства Польщі, той сам секретар нашого посольства напише про все їх світлій королів-

ській величності у своєму точному звіті. Покірно прошу їх світлу величність дати віру цьому звітові.

«Я сам був би радо взяв на себе це завдання, якщо б мене не спіткала важка недуга, яка прикувала мене до ліжка, де за порадою лікарів мушу так довго залишитися у Львові, аж не прийду до здоров'я та сил, щоб гідно виконати доручення їх величності. Грамоту разом з інструкціями їх світлої королівської величності я одержав цими днями мого повороту з повною гідністю як це годиться, одначе з уваги на недугу, я не міг вертатися з ними до Хмельницького і козаків, тому їх копії я вислав з моїми, (їх відпис так само переслав їх величності). Я не думаю, що вони, пам'ятаючи дане ними слово, будуть пам'ятати про свою прихильність до найяснішого австрійського дому. Зі серця бажаю найяснішій величності багато щастя у всьому.

«Дано у Львові 30 червня 1657 р.

Найпокірніший духовник найяснішої вашої величності,
Петро Парчевич, архиєпископ з Мартіянополя.»[27]

Сам же о. Маріянович прибув 5 серпня 1657 р. до Праги, де тоді перебував цісар Леопольд I, для якого він написав вище згаданий звіт про подорож цісарського посольства до Чигирина.

До речі, як цісарський, так і польський уряди прикладали до місії Парчевича неабияку вагу. Вже по смерті Фердинанда III, (2 квітня 1657 р.), його наступник, сімнадцяти-літній син, Леопольд I висилає 19 травня 1657 р. Парчивечеві листа з відомою вже нам посольською інструкцією, (з 10 січня 1657 р.), доложити всіх старань, щоб успішно дальше вести переговори з Хмельницьким. У тій цілі новий цісар висилає від себе Парчевичеві нову грамоту і повновласті для переговорів з Хмельницьким та козацької старшини, домагаючись при тому звіту про стан переговорів.[28]

Також і польський король робить натиск на цісарський уряд, щоб продовжувати переговори в Чигирині. Польський уряд висилає з початком квітня 1657 р. до Відня одного з найздібніших своїх дипломатів, В. Мясковського, який добивається того, що у новому австрійсько-польському договорі з 27 травня 1657 р., цісар зобов'язався дальше вести переговори з Хмельницьким та спонукати його, щоб він відкликав Ждановича до Ракочого та під ґарантіями й умовами признав над собою владу польського короля.[29]

Висилаючи нові грамоти Парчевичеві для переговорів з Хмельницьким, цісарський уряд не знав, що він вже виїхав з Чигирина і знаходиться у поворотній дорозі до дому. Ці нові грамоти та листа від цісаря Парчевич одержав уже у Львові, але з уваги на свою недугу не міг знову їхати до гетьмана, тому відіслав їх зі своїм вже вище зга-

[27] HHS, Polonica I-69; cf., Pejascevich, *op. cit.*, pp. 537-9. Гл. додаток ч. 15.

[28] HHS, Polonica I-69; cf., Pejascevich, *op. cit.*, pp. 530-2. Ці грамоти є копіями з концептів з 10 січня 1657 р., на яких змінено тільки дату та ім'я Фердинанда III. на Леопольда I.

[29] HHS, Polonica I-69. Пор., «Проба австрійського посередництва...», стор. 28.

даним листом з 30 червня 1657 р. зі Львова назад до Відня. Як вже згадано, Парчевич окрім одного звіту з Ярослава (8 лютого 1657), ніяких відмостей про діяльність свого посольства не подавав, тож не диво, що новий цісар з огірченням писав Лізолі у своєму листі з 7 червня 1657 р.: « . . . переговори з Хмельницьким і козаками розпочато, але нам зовсім неясно, як далеко згадані переговори доведено, ми все ще сумніваємося, чи живий чи мертвий сам Хмельницький. Що більше, ми не знаємо, чи він передав владу над військом своєму, як кажуть, неповнолітньому синові . . .»[30] (Парчевич у своєму звіті з 8 лютого 1657 р. зазначив, що гетьман уже не живе).

Одначе окружною дорогою з Польщі, (ще перед поверненням Беньовського з Чигирина), Лізоля писав у своєму звіті з 29 травня 1657 р., що він має достовірні відомості, що « . . . Хмельницький насправді не помер, як думали, але знеможений недугами і старістю, зрікся влади на користь свого сина, досі неповнолітнього; сам він і всі козаки бажають миру з поляками. Польський посол погодився за посередництвом цісарського посла з козаками під певними умовами. Цісарський посол, якого старання в цій справі були успішні, повертається до Відня».[31]

Подібно пише Лізоля у своєму звіті з 3 червня 1657 р. на основі одержаних інформацій від Беньовського, який тільки що повернувся з Чигирина. Лізоля ще раз підчеркує у цьому звіті, що Хмельницький готовий прийняти цісарське посередництво у польсько-українських переговорах, та що цісарський посол був прийнятий з найвищими почестями і що «козаки нічого собі більше не бажають як миру з поляками».[32]

---

[30] HHS, Polonica I-69; „...Quod vero tractatus cum Chmelniskio et Cosaccis institutos concernit, etsi nobis certo haud liqueat, quousque dicti tractatus perducti fuerint, in dubio etiam haereamus vivusne an mortuus sit ipse Chmelnisikius? Magis etiam, an imperium armorum filio, ut aiunt, impuberi delatum fuerit?“

[31] HHS, Polonica I-69; „...Castelanus Sendomiriensis huc nudius tertius ab exercitu Polonico advenit, certaque attulit nova, Chimelniskium non mortuum quidem, (ut asserebatur) sed morbis ac senio confectum, resignasse munus filio suo, adhuc impuberi, ipsumque ac Cosacos omnes pacem cum Polonis optare. legatum Polonicum ad Cosacos cum certis quibusdam conditionibus, de quibus cum ipsis mediante legato Caesareo convenerant, hunc brevi adfuturum, legatum vero Caesareum cuius opera in hoc negotio fuerat per quam utilis rebus ad votum confectis, Viennam reverti, imbellem filii aetatem...“ (Прібрам згадує це місце тільки короткою згадкою по німецьки, стор. 278).

[32] HHS, Polonica I-69; „...Hodie huc advenit primus ille deputatus a rege Poloniae ad Chmelniskium, quarum copiam hic annecto. Intimum habui cum ipso coloquium, ait se ad Kimelniskium pervenisse triduo post adventum legati Caesarei, qui ibidem summo cum honore exceptus fuit; Chimelniskium autem ac Cosacos nihil magis optare quam pacem cum Polonis“; (Прібрам згадує це місце рівнож тільки короткою згадкою по німецьки, стор. 282. Повний текст цього місця у звіті Лізолі подає Кордуба у «Жерелах», стор. 475.

Саме у тому часі була рознеслася поголоска, що Богдан Хмельницький помер й у зв'язку з цим, тайна надвірна рада розглядаючи на засіданні 4 червня 1657 р. звіт Лізолі з 29 травня 1657 р. вирішила рекомендувати цісареві переслати Парчевичеві через польського посла нові грамоти для Юрія Хмельницького. Цісар затвердив цей плян і для Парчевича виготовлено нові повноваження, але вже на адресу «молодого» Хмельницького.[33]

До речі, незалежно від цісарського уряду, польський король вислав Беньовського з широкими повновластями з 13 червня 1657 р. для дальших переговорів з Хмельницьким, про що згадує Лізоля у своєму звіті з 20 червня 1657 р.[34]

Щож відноситься до цісарського посольства до Чигирина, дальший розвиток так воєнних, як і політичних подій по смерті Б. Хмельницького, 27 липня 1657 р.,[35] прибрав такий оборот, що дальше посередництво цісаря у польсько-українських переговорах було зайве і нова поїздка цісарського посла до Чигирина не відбулася.

---

[33] HHS, Polonica I-69. У Віденському Архіві знаходяться ці грамоти, текст опублікував Пеясцевич, стор. 535-7.

[34] HHS, Polonica I-69: „...Deputatus qui iam ad Cosacos antehac destinatus fuerat, et non pridem inde redierat, decima labentis illuc iterum reversus est, cuius instructio non omnino mihi hactenus constitit, si quidem non in vice cancellarii sed in supremi expedita fuit. Scio autem aliunde praefatum deputatum in mandatis habere, ut nomine serenissimi regis et reipublicae contestetur gratissimam accidisse ad filium generalatus resignationem patris, praeterea ut omnimode cum illis concludat, dummodo ad suas partes illos alliciat, attamen cum summa cautela ut unum post alterum punctum successive proponat, et iuxta rei exigentiam atque illorum dispositionem tractet, atque concludat. Conabor copiam instructionis habere sacrae Caesareae maiestati vestrae, humillime transmittendam. Deputatus sacrae Caesarae maiestatis vestrae a Fragstein cum praefato deputato sui itineris partem conficiet...“

[35] HHS, Polonica I-69. Польський посол, о. Войцех Колюмна Цецішевскі згадує про смерть Хмельницького до цісаря Леопольда I. у своєму звіті з 12 вересня 1657 р. („...Chmielnicki Kosakorum dux tandem mortuus nuntiatur...“).

Марко Антонович

НАРИС ІСТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНОГО СОЮЗУ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСВА (1922—1945) *

II. ПЕРІОД РОЗГОРНЕНОЇ ПРАЦІ ЦЕСУС-У В ПРАЗІ (1924—34)

Тут, на самому початку, хочемо з'ясувати чому так окреслюємо той етап праці ЦЕСУС-у та чому цей період саме так датуємо. Всяка періодизація, всякий розподіл процесів суспільно-громадського життя це справа суб'єктивного погляду, оскільки ми намагаємося безперервний струмінь одноцілого потоку життя розділити на якісь частини. Однак періодизація належить до «конечного зла» у всякій історії, а тому й ми не можемо цього «зла» обминути.

У нашому випадку може хтось волів би ставити межу в праці ЦЕСУС-у на початок 1933-го року, коли в Централі завершилися дотогочасні світоглядові шукання і знайшли свій повний, свідомий і послідовний вияв. Ці процеси, однак, наростали й міцніли дуже поволі, носячи цілковито органічний характер так, що ставити межу на Дев'ятому з'їзді ЦЕСУС-у (8—10. 2. 1933) було б на нашу думку формалізмом. Адже ж процес наростання українського націоналізму наявний у найширших колах української молоді та зокрема студентства мав глибше коріння і з повною силою виявився вже значно раніше. Точної дати проте устійнити не дасться.

а) *«Змінові ховство» й дальша праця ЦЕСУС-у.*

Основним політичним ворогом українства була й надовго ще залишиться Москва, що в обговорюваному нами періоді переживала романтичне піднесення в зв'язку з опануванням 1/6 земної кулі. Вона являла собою вже тоді чи не найбільшу небезпеку для існування на еміґрації незалежного українського суспільно-громадського життя, хоча ситуація після першої світової війни для совєтів не була ще така догідлива як тепер. В загальному Радянський Союз був поставлений поза рямці міжнародного життя, а цілий ряд европейських держав не визнавав його навіть de iure. З другої сторони помітне було надто легковажне ставлення і недоцінювання в міжнародньому житті ролі

* Закінчення, початок в № 1—3, 1974.

Москви і москалів, яких в Европі уважали нездібними до будь-якої творчої праці народом. Це, очевидно, не перешкоджало Москві вести посилену аґітацію серед заколисаних такими поглядами европейських суспільств при допомозі своїх аґентів і наївних визнавців ідеології комуністичного інтернаціоналізму.

Для нас, українців небезпека була в тому, що певний відсоток цих аґентів комуністичної Москви сидів серед нашої політичної еміґрації, намагаючись розкладати наше суспільно-громадське життя з середини. Однак, причин, так званого «зміновіхівства» треба шукати глибше ніж у простому захопленні комунізмом чи його ідеями.

Після років змагань за самостійну українську державу й пережитої військової невдачі велика частина нашої еміґрації віддалася нічим неоправданим мріям про внутрішній розклад ворога, скору зміну ситуації й повернення на рідні землі. Але минав рік за роком, надії розпливались, а лишалась нудна буденщина з своїми турботами й безперспективністю. З рідного краю надходили суперечливі вістки, що тільки скріплювали почуття ностальгії. Ці переживання і почування знайшли своє віддзеркалення також на сторінках тодішнього «Студентського Вісника».

Українське населення на Західніх Українських Землях не встигло добре пізнати москалів, зокрема в їх «новому» совєтському одязі, а терплячи безпосередньо на власній шкурі польський і румунський утиски та чеську несправедливість, не мало ясного погляду на «совєтський рай». Не можна забувати, що багато високих службовців за влади Скрипника це були галичани. Коли до цього додати добровільне повернення на Україну таких діячів як Михайла Грушевського, Володимира Самійленка, Миколи Вороного, Миколи Садовського та інших, не згадуючи про таких як Сосюра і заклики до повернення Володимира Винниченка, тяжкий матеріяльний стан і вмілу большевицьку аґітацію, підсилену «насильною українізацією» України та системою НЕП-у та тимчасовим злагідненням курсу супроти українства, то стане ясним, чому менш сталі й витривалі характери ламалися або йшли на компроміс, хоч у декого це «зміновіхівство» не мало нічого спільного з симпатіями до комунізму.

Гостре й непримиренне ставлення супроти цієї появи «змінених віх» зі сторони української еміґрації було єдино правильною і можливою реакцією, хоч неофіційно різні політичні групи і використовували цю нагоду на те, щоб вислати своїх прихильників для праці в Україну.

На студентському форумі боротьба з комуністами розпочалася на Другому З'їзді ЦЕСУС-у в Подєбрадах (1—10 липня 1924). Самому ходові нарад з'їзду варто присвятити трохи уваги, бо цей з'їзд мав величезне значення для дальшого ведення праці централі.

На з'їзд прибув 61 делеґат від 18-ти організацій,[22] які мали разом

[22] А не як подає С. Наріжний, сам учасник з'їзду помилково 20 (XVLII, 143) хоч у тексті (стор. 105) правильно подано 18 репрезентованих організацій.

74 мандати від 3 346 членів. З того було 920 з Східніх земель, 2 240 з ЗУЗ (з-під польської окупації), 180 з Буковини і 6 інших.

Між делеґатами бачимо напр. полк. Р. Сушка й І. Федева (від УАГ, Прага), П. Феденка (від Гром. Укр. Студ.-Еміґр. в ЧСР), І. Лоського (від Спілки Укр. Студ. Берлін), М. Масюкевича (від «Основи» — Шарлоттенбурґ), Є. Ґловінського (від УАГ — Подебради). Почесним головою з'їзду обрано тогочасного ректора Української Господарської Академії, проф. І. Шовгенева (батька Олени Теліги), діловим головою Є. Ґловінського.

Відкриваючи 4-го липня 1924 святочну частину з'їзду голова зборів Є. Ґловінський у палкій промові згадав рідні землі та знущання окупантів над нашим народом. Ця промова й стала безпосередньою спонукою, що т. зв. «соціялістичний блок» від 5-ох делеґатів склав на другий день протест проти «провокаційних» заяв голови зборів. Коли ж у відповідь на це від імені 10-ох присутніх делеґатів-соціялістів внесено заяву солідарности з головою зборів і засуджено заяву «соціялістичного блоку», то комуністам не лишилося нічого іншого як відкрити свої карти та, заатакувавши «жовто-блакитну гниль», вийти з залі засідань. У той час, як з'їзд ЦЕСУС-у спокійно продовжувався, п'ять згаданих комуністичних делеґатів заснували свою «централю», так зване Ділове Об'єднання Поступового Студентства (ДОПС).

На цьому з'їзді обрано одноголосно нову управу ЦЕСУС-у в такому складі:

Президент — Микола Масюкевич.

Загальний секретаріят: голова — Павло Голубович, 1-ий референт — Михайло Козак, 2-ий референт — Василь Маґліона, заступник — Антін Огій.

Економічний Відділ: голова — Петро Палійчук, скарбник — Василь Меринда, референт — Тодось Погорецький, заступник — Олександер Роніс.

Відділ Міжнародніх Зносин: голова — Василь Орелецький, 1-ий референт — Ігор Лоський, 2-ий референт — Степан Нижанківський, заступник — Михайло Мухін.

Культурно-Суспільний Відділ: голова — Степан Шишківський, 1-ий референт — Костянтин Чехович, 2-ий референт — Микола Мелінишин, заступники — Володимир Шевченко, Петро Вересюк.

Ревізійна Комісія: голова — Гриць Денисенко, члени — Володимир Мартинець, Микола Малашко; заступники — Іван Луцишин, Омелян Кіцера, Юрій Шепарович.

Мировий Суд: голова — Іван Волощак; члени — Богдан Білинський, Антін Луцький; заступники — Петро Тенянко, Юрій Липницький, Петро Прибитківський, Роман Зелений.

Новообрана управа стала відразу перед доволі трудними завданнями. Передусім заснування комуністичного ДОПС-у внесло загострення політичного характеру. На щастя на чолі ЦЕСУС-у стала особа, що своєю прямолінійністю і твердістю зуміла зберегти ЦЕСУС.

ДОПС відразу почав гострий курс політики проти ЦЕСУС-у, використовуючи для того студентські товариства ім. М. Драгоманова, т. зв. «драгоманівки». Проти віденської «Січі» виступила місцева «Драгоманівка» (15 членів), у Брні «Секція для плекання суспільних наук ім. М. Драгоманова» при УАГ, яка щойно опісля перетворилася в філію «Спілки Студентів-Громадян УССР», в Брні; у Празі комуністи використали також це ім'я для своєї підривної роботи. Де не було драгоманівських громад студенти-зміновіхівці виступали під іншими фірмами: з ґрацької «Січі» виступило 16 членів; горстка студентів виступила з членства УАГ Подебради. У комуністичні руки попала повністю празька «Громада», що виступила з членів ЦЕСУС-у і стала членом ДОПС-у. Її брненська філія проголосила «невтральність» і не належала ні до одної з існуючих централь. Незначної втрати зазнала Академічна Громада Студентів при Українському Високому Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова в Празі (на 30 членів виступило 4).

За допомогою чужих елементів, яких завжди в разі потреби кликали на допомогу проти своїх «українські» комуністи, Допсівці зірвали віче, скликане ЦЕСУС-ом на 4-го жовтня 1924 в справі Українських Високих Шкіл і ДОПС-у і це віче відбулося щойно шість днів пізніше (10. 10. 1924).

На Західніх Українських Землях комуністичне студентство почало свій наступ в ПРОФОРУС-і й мало там тимчасово деякі успіхи, зокрема коли йдеться про деструктивну працю на з'їзді ПРОФОРУС-у у Львові 13—24 травня 1925 року. Не зважаючи на це ПРОФОРУС далі залишився членом ЦЕСУС-у. Дуже багато шкоди заподіяли ці комуністичні кола ЦЕСУС-ові на американському континенті, де українське студентське життя й так було дуже слабе.. Порівнюючи найменше ґрунту для своєї підривної роботи знайшли Допсівці на території Буковини.

Та ця комуністична акція мала й свої позитивні наслідки. Вона змобілізувала й сконсолідувала всіх українських студентів від соціялістів до монархістів в одному протибольшевицькому фронті і внесла ясність у студентське життя та сприяла прискореній кристалізації українського націоналістичного руху. Большевики, що дотепер вели свою підривну роботу «нелеґально», скриваючись за аполітичність та інші вміло використовувані гасла, тепер мусіли виступити відкрито. Це й спричинилося до того, що незабаром, після певних початкових успіхів вони занепали й втратили в українському житті на еміґрації своє значення. Маленькі групки їх прихильників втрималися геть аж до 30-их років, але в українському студентському житті вони вже ніякої ролі не відігравали. Атентат на Головного Отамана Симона Петлюру (25 травня 1926), арешти на Східніх Українських Землях, процес СВУ (1929—30) і насильна колективізація переконали навіть найневірніших «Хомів» у справжніх цілях московського окупанта, а після самогубства М. Скрипника й М. Хвильового та голоду на Україні в 1933 році навіть у лівих кругах в Галичині треба було скриватися з своїми симпатіями до СССР.

Але вже на Третьому З'їзді ЦЕСУС-у (30. V.—4. VI. 1925) міг президент Микола Масюкевич на адресу ДОПС-у сказати з повною свідомістю таке: «*Можемо з певністю ствердити, що загал студентства вже оцінив киринну працю цих перекінчиків і став на шлях очищення студентського колективу від цеї зарази*».[23]

Другою перешкодою, яку довелося президенту М. Масюкевичеві перемагати, це загальна риса всіх дотеперішніх студентських генерацій, за вийнятком 30-их років і в деякій мірі студентської генерації початку нашого століття. Маємо на увазі апатію широких студентських мас до суспільно-громадської праці.

Проте третій рік діяльности ЦЕСУС-у можна завдяки безкомпромісному і активному вкладові праці президента М. Масюкевича назвати успішним. Він не обмежувався унапрямлюванням та координуванням діяльности централі але й сам особисто помагав майже в усіх відділах при праці.

24 липня 1924 року нарешті чеською владою затверджено Статут ЦЕСУС-у. За цим статутом ЦЕСУС має «нести всебічну моральну, культурну, станову і матеріяльну допомогу своїм членам в їх стремліннях осягнути фахового виобразування» (параґраф 3).

«Намічену мету осягає ЦЕСУС тим, що: 1) заступає студентство перед владою, в публічнім житті та міжнародніх студентських організаціях і добродійних студентських та інших установах; 2) закладає та підпирає інституції для оборони інтересів студентства; 3) влаштовує з'їзди, збори, вистави, забави, відчити, анкети та інше; 4) видає періодичні та неперіодичні друки; 5) набуває майно, організує і веде студентські кооперативи і підприємства; 6) веде міжнародню акцію допомоги українському студентству та управляє фондами на те призначеними» (параґраф 4).

Крім того ЦЕСУС своїм авторитетом впливає на поведінку старшого громадянства. У цитованій вище статті М. Масюкевич підкреслює: «*Належить відмітити тут постійну ролю Управи ЦЕСУС-у, як чинника, що здержував, чи паралізував компрометуючі виступи деяких наших професорів . . . чи груп*».[24]

Протягом академічного року 1924—25 вдалося зміцнити організаційну єдність згуртованого в ЦЕСУС-і студентства та приєднати до ЦЕСУС-у декілька нових членів: СУСОНД (Союз Українських Студентських Організацій Німеччини й Данціґу), Українську Громаду Студентів-Еміґрантів у Франції (Париж), Студенстький Кружок «Каменярі» в Саскатуні (Канада), Українську Академічну Громаду при Високому Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова в Празі, Українську Студентську Спілку (Брно) і Спілку Студентів-Українців у Китаю (Харбін).

---

[23] Студентський Вісник, III, 1925 ч. 7, стор. 9. Підкреслення М. Масюкевича.

[24] Тут ішлося про заплямування виступів деяких українських професорів у московських протиукраїнських колах (Мицюк, Одарченко, тощо) й деякі інші не надто щасливі виступи наших учених.

Багато уваги присвячувано й надалі українським високим школам у Львові, які з уваги на внутрішні розбіжності й заломання великої кількости студентів, що перейшли студіювати на польські високі школи, опинилися в трудному становищі і ще того ж (1925) року ліквідувалися. ЦЕСУС утримував якнайтісніші зв'язки з крайовим студентством, зокрема з ПРОФОРУС-ом.

Міжнародні взаємовідносини з іноземними студентськими організаціями та з С.І.Е. ще поглиблено і внесено ще більшу плановість у працю цього відділу, що й перед тим, як ми бачили, добре виконував свої завдання.

Основним досягненням треба уважати перехід «Студентського Вісника» з літографічного способу на друкарський від початку 1925 року, не зважаючи на матеріяльну скруту.

За звітний час 1924—25 президент М. Масюкевич був учасником майже 100 різних засідань і нарад і декілька разів їздив в різні центри студентського життя, а під час його відсутности його заступали на посту президента Ю. Вассіян, П. Палійчук і П. Ґан. М. Масюкевич брав акож участь у Конґресі С.І.Е. в Варшаві.

За цей академічний рік секретаріят міг записати на свій рахунок загалом 2 630 листів і 521 посилку (вхідних — 1312 листів і 27 посилок, вихідних 1 318 листів та 494 посилки).

У цьому ж році урухомлено при централі Бюро Преси й Пропаґанди з осідком у Подєбрадах. На чолі цього бюра став Є. Ґловінський. Міжнародній Відділ ЦЕСУС-у за цієї каденції брав участь у таких міжнародніх студентських з'їздах:

1. Конференція Е.С.Д.Ф. в Ельмав, Баварія.
2. Конференція Міжнародніх Відділів-членів С.І.Е. у Будапешті.
3. Другий Конґрес С.І.Е. у Варшаві.
4. Перший Всеслов'янський Аґрарний З'їзд у Любляні, Юґославія
5. Міжнародня дискусійна конференція Світової Студентської Християнської Федерації в Саров, коло Берліну.

Про діяльність Відділу Міжнародніх Зносин на чолі з В. Орелецьким найкраще свідчить той факт, що *згідно з урядовим повідомленням С.І.Е. в тому році українці поряд з англійцями та німцями найкраще виконували свої членські обов'язки.*

На Третьому З'їзді ЦЕСУС-у (30. V. в Празі та 31. V.—4. VI. 1925 в Пржібрамі) одноголосною ухвалою уділено уступаючим органам ЦЕСУС-у абсолюторію й висловлено подяку Управі ЦЕСУС-у за корисну й успішну працю. 4 червня 1925 року переобрано президентом М. Масюкевича. Крім того обрано таку управу:

Економічний референт: Петро Сайкевич.

Загальний Секретаріят: Осип Галібей, Олекса Бойків.

Бюро Преси й Пропаґанди: Леонід Волохів, Микола Храпко.

Відділ Міжнародніх Зносин: Василь Орелецький, Кость Григорович.

Ревізійна Комісія: Олександер Роміс, Осип Бойдуник, Михайло Мілько.

Мировий суд: Петро Тенянко, д-р Степан Нижанківський, Роман Зелений.

У такому складі Управа ЦЕСУС-у продовжувала свою працю п'ять місяців, поки на Конференції ЦЕСУС-у в Празі (31. X.—1. XI. 1925) не зайшла необхідність переобрати президента. М. Масюкевич уступив з цього посту з уваги на кінцеві іспити і на його місце обрано В. Орелецького.

Відтепер і на майбутнє основна база праці ЦЕСУС-у лишалася та сама, змінялися лише обставини й люди, гіршав матеріяльний стан, але ЦЕСУС надалі затримував попередньо здобуті позиції, як на внутрішньому так і на зовнішньому відтинках.

На Четвертому З'їзді ЦЕСУС-у, що відбувся в Празі (30. X.—2. XI. 1926) обрано президентом заслуженого суспільно-громадського діяча д-ра Степана Нижанківського, а на П'ятому З'їзді (29—31. X. 1927 в Празі) президентом став знов Василь Орелецький. З уваги на величезний досвід останнього в праці на міжнародньому форумі з того часу надовго запанував звичай, що президент ЦЕСУС-у став очолювати водночас Міжнародний Відділ ЦЕСУС-у. На Шостому звичайному З'їзді ЦЕСУС-у (29—31. X. 1928) в Празі переобрано В. Орелецького в обох функціях. Це повторилося і на наступному Сьомому З'їзді ЦЕСУС-у (29—31. X. 1929) в Подєбрадах. Востаннє переобрано В. Орелецького президентом і головою Міжнародного Відділу ЦЕСУС-у на Восьмому З'їзді (29—31. X. 1930) у Празі. На цих постах він лишився до Дев'ятого З'їзду ЦЕСУС-у, що відбувся в Празі 8—10 лютого 1933.

Період від Четвертого до Дев'ятого З'їздів ЦЕСУС-у вимагає хоч коротенької характеристики. До слова приходить молодше покоління, нові імена, що переймають відповідальну спадщину. І ось поряд із відомими вже прізвищами В. Орелецького, Є. Ґловінського, д-ра С. Нижанківського, М. Мухіна, О. Бойкова, В. Мартинця, появляються нові: Дмитро Равич (заступник Президента 1928—29), опісля голова Ревізійної Комісії, а в рр. 1939—42 Президент ЦЕСУС-у аж до своєї смерти 4 червня 1942), Володимир Забавський (секретар ЦЕСУС-у), Богдан Кравців (член Міжнародного Відділу ЦЕСУС-у в 1928—29), Микола Ніцкевич, Степан Охримович, Михайло Селешко, Бурачинський, Василь Колодій. Деякий час у редакції «Студентського Вісника» працював Є. Маланюк.

б) Членство ЦЕСУС-у в 1925—33.

Членство ЦЕСУС-у в цих роках дуже міняється. Хоч комуністичний ДОПС в загальному не переманив до себе великої кількости громад (з важливіших громад, що всеціло підпорядкувалися ДОПС-ові треба згадати зокрема «Громаду» в Празі та «Молот» в Леобені), але сама наявність двох централь спонукала цілий ряд, зокрема непоінформованих товариств стати на позицію «невтральности», цебто виступити тимчасово з ЦЕСУС-у. Поряд із значним зменшенням кіль-

кости студентів приходила дальша диференціяція в студентському житті. Крім того молодь, шукаючи нових доріг, часто змінювала форми товариства, ба й самі товариства. У січні 1925 офіційно належали до ЦЕСУС-у 22 організації, з того на ЗУЗ три: Профорус, Львів; «Чорноморе» і «Запорожжя», Чернівці; у Польщі — одна (Союз Українських Студентських Громад, Варшава): в Румунії — одна («Зоря», Букарешт); в Болгарії — одна (Українська Студентська Спілка, Софія); в Югославії — дві (Українська Студентська Громада, Заґреб і Український Культурно-Суспільний Гурток, Любляна); в Німеччині — одна (СУСОНД, Берлін); в Австрії — дві («Січ» у Відні й Ґраці); у Франції — одна (Студентська Громада Українських Еміґрантів у Франції, Париж); в Чехо-Словаччині — вісім (Українська Академічна Громада, Громада Українських Студентів-Еміґрантів з Великої України, Союз Українських Студентів-Еміґрантів з Північно-Західніх земель України, Українська Академічна Громада при Українськім Високім Педагогічнім Інституті ім. М. Драгоманова — всі в Празі, Українська Академічна Громада при Українській Господарській Академії в Подєбрадах, Українська Академічна Громада і Українська Студентська Спілка — обидві в Брні та «Каменярі», Пржібрам); в США — дві (Українське Товариство Молоді, Нью-Йорк і Українське Академічне Товариство, Філядельфія). В 1925-му році прийнято в члени ЦЕСУС-у канадські товариства Студентський Кружок «Каменярі», Саскатун і Український Студентський Гурток, Вінніпеґ.

У 1926 році прийнято в члени ЦЕСУС-у Українську Студентську Громаду Блюмфільд (16 членів), у 1927 році «Галич» (17 членів) і «ЗАРЕВО» (7 членів) — обидві в Данцінґу, Українську Громаду Студентів у Познані (49 членів), Громаду Українських Студентів у Подєбрадах (158 членів) і «Основу», Данцінґ; у 1928 Українську Студентську Громаду у Львові, Українську Студентську Громаду в Кракові. «Ватру» (Секція студентів ветеринарії), Медичну Громаду і Секцію Студентів Високих Торговельних Шкіл при Союзі Українських Купців у Львові прийнято умовно в члени. Дійсними членами ЦЕСУС-у ці товариства стали щойно в 1929 р.

У 1929 році прийнято в члени ЦЕСУС-у: «Основу», Львів, НаСУС (Національний Союз Українських Студентів) у Бельгії, Українську Громаду Студентів з Волині, Холмщини та Підляшшя в Празі (прийнято поновно), Студентське Товариство «Україна» в Женеві, СУСОР (Союз Українських Студентських Організацій) в Румунії; у 1930 році прийнято Централю Українських Студентських Кружків у Саскатуні (ЦУСК), «Основу» в Празі (36 членів) і надзвичайним членом — Корпорацію «ЗАРЕВО», Берлін; у 1931 році Українську Студентську Громаду в Братиславі, Товариство Українських Ветеринарів-Медиків, у Брні; у 1932 році «Молоду Громаду» в Перемишлі, Корпорацію «Хортиця» в Кракові і Українське Академічне Товариство в Берліні.

Перелік новоприйнятих членів ЦЕСУС-у не означає, що збільшилась кількість фізичних членів. Деякі з-поміж прийнятих громад були лише відламками великих товариств і їх існування не було довготривале. Навіть деякі важливі студентські громади з довгою і славною

традицією припинили в ті часи свою діяльність, між ними зразкові члени ЦЕСУС-у — «Каменярі» — Пржібрам і Українська Академічна Громада — Подєбради (1921—32). З-за браку фондів цілий ряд членів не виконував своїх матеріяльних зобов'язань супроти ЦЕСУС-у й переходово був завішуваний або й викреслюваний із списка членів.

Кінець 20-их і початок 30-их років позначився переходом в організаційній побудові ЦЕСУС-у на тристепенну систему: об'єднувати окремі студентські товариства поодиноких країн у надрядні організації та на них переносити безпосереднє членство в ЦЕСУС-і. Це водночас означало перенести частину тягару організаційної та іншої праці з централі на ті крайові об'єднання. Коли зважити, що в тому часі активізується студентське життя по окремих країнах, а Прага, звідки досі головно рекрутувалися працівники ЦЕСУС-у перестала з різних причин відігравати ту ролю, яку вона відігравала раніше, то таку зміну організаційної побудови слід уважати необхідною і влучною.

І так через заснування крайової організації СУСОР відпало наприклад декілька членів ЦЕСУС-у, що раніше належали безпосередньо до централі. У напрямку об'єднання діяла й Управа ЦЕСУС-у. Так, наприклад, Управа ЦЕСУС-у спричинилася до злиття двох студентських товариств у Празі — Української Громади Студентів Волині, Холмщини й Підляшшя з Українською Академічною Громадою — і взагалі напочатку 30-их років ЦЕСУС сприяв якнайдалійдучому об'єднанню, коли умови вимагали централізації, а ідеологічні шукання студентства були вже завершені.

На Шостому Звичайному З'їзді ЦЕСУС-у (28—31. X. 1928) в Празі репрезентовано 13 товариств, з того п'ять з Данціґу (!) («Основа», «Чорноморе», «Галич», «ЗАРЕВО» і «Смолоскип»), два з Подєбрад (Українська Академічна Громада і Громада Студентів), далі були репрезентовані такі товариства як Українська Академічна Громада, Прага, «Каменярі», Пржібрам, Спілка Студентів Німеччини, «Січ», Відень, Студентська Громада, Варшава і Студентська Громада, Львів (делеґат С. Охримович), всього 18 делеґатів з 31 мандатом.

в) Діяльність ЦЕСУС-у на внутрішньому відтинку (1925—33)

Після відходу з посту президента М. Масюкевича стояв увесь той час на чолі ЦЕСУС-у В. Орелецький, за вийнятком академічного року 1926—27, коли президентом був д-р С. Нижанківський. Всі справи вирішувано на сходинах управи, в яких брали участь керманичі відділів. Діяльність ЦЕСУС-у, не зважаючи на намагання поодиноких членів управи виказувала повільно спадну тенденцію. Передусім швидко зменшувалась кількість членства Української Академічної Громади в Празі, з рядів якої виходили активні діячі ЦЕСУС-у.[25]

[25] Всі президенти ЦЕСУС-у і більшість голів відділів між обома світовими війнами були членами УАГ, Прага, яка влітку 1922 нараховувала 1258 членів. У 1923 році внаслідок розколу УАГ мала лише 600 членів, у 1925 — 291, у 1926 — 170 членів, а в 1928 році — 78. Кількість членів УАГ

Крім того брак матеріяльних засобів, слаба діяльність багатьох низових клітин і криза студентського життя на ЗУЗ після занепаду Тайних Високих Шкіл не давали змоги належно розгорнути діяльности ЦЕСУС-у у всіх ділянках.[26]

Зокрема трудне і невдячне завдання мав економічний референт за такої ситуації. Він же ж мав роздобувати фонди для різноманітної праці ЦЕСУС-у. Для участи представників ЦЕСУС-у у міжнародніх з'їздах треба було улаштовувати збірки, бо ні оподаткування, ні членські внески не давали вже потрібних на цю ціль фондів. Багато грошей «з'їдав» Студентський Вісник (наприкінці 1926-го року заборгованість за друк перевищила суму 20 000 корон). Великого морального удару зазнала централя внаслідок самогубства економічного референта Володимира Мейського, напочатку травня 1926.

Не зважаючи на все те централя точно сплачувала свою членську вкладку до С.І.Е., а після господарської кризи в 1929-му році перебрала опіку над студентами у Чехо-Словацькій республіці. Крім того ЦЕСУС підтримував фінансово також інші інституції, зокрема «Просвіту» у Львові, вступивши в її члени й заохочуючи до того поодиноких студентів та свої клітини. З ініціятиви ЦЕСУС-у майже всі діючі українські студентські товариства в Чехо-Словаччині стали членами «Просвіти».[27] У 1926 році ЦЕСУС матеріяльно допомагав письменниці Ользі Кобилянській. У 1928 році ЦЕСУС улаштував збірку на користь потерпілих від землетрусу в Болгарії. Одноразову допомогу уділяв ЦЕСУС нашим студентам із фондів щорічного дару президента Чехо-Словацької республіки Т. Ґ. Масарика в сумі 4 000 корон (пізніше 3 000, а за часів господарської кризи 1 000).

У культурно-суспільній ділянці ЦЕСУС продовжував попередню діяльність, відзначаючи різні урочистості та річниці і беручи участь у подіях загально-національного значення: в жалобі з приводу убивства Головного Отамана Симона Петлюри (з цієї нагоди видано окреме жалібне число Студентського Вісника), в акції з-приводу скорочення підмог, що їх українські культурно-наукові установи отримували від чехо-словацького уряду. У цій справі ЦЕСУС заініціював засідання, на якому представники всіх українських високих шкіл у ЧСР (проф. Шовгенів — ректор Української Господарської Академії в Подебрадах, проф. В. Сімович — ректор Високого Педагогічного Інституту та проф. В. Біднов від Українського Вільного Университету) разом із представниками студентства М. Сціборським, Б. Гомзіном, д-ром С. Нижанківським, Є. Ґловінським та іншими, розпляну-

збільшилась після 1930 року. (Див. М. Антонович у збірнику 20 років УАГ стор. 51—52.)

26 Роля президента ЦЕСУС-у В. Орелецького в праці ЦЕСУС-у величезна. У своїх споминах М. Мухін підкреслює спокійне та тривале ведення справ ЦЕСУС-у від З'їзду до З'їзду президентом В. Орелецьким, який не вдавався у зайві експерименти.

27 Членом львівської «Просвіти» стала тоді Українська Академічна Громада, яка приєднала 58 членів для читальні Просвіти зпоміж членів того товариства (див. моя цитована праця про УАГ, стор. 50).

вали акцію допомоги українським високим школам у Чехо-Словаччині.

Важливу ролю відіграв ЦЕСУС також у консолідаційній акції, яку заініціювала «Леґія Українських Націоналістів» після трагічної смерти сл. пам. С. Петлюри. На жаль та акція тоді не увінчалася успіхом з уваги на опозицію большевицьких і гетьманських кіл.[28]

На початку 1928 року ЦЕСУС вітав дорогого гостя проф. Боберського, який інформував европейську еміґрацію про працю українців у Канаді. У тому ж році ЦЕСУС брав участь в урочистостях з-приводу 60-річного ювілею існування віденської «Січі».

Окремо треба зупинитися над журналом ЦЕСУС-у «Студентський Вісник» за ці роки. В редагуванні цього офіціозу ЦЕСУС-у брали участь наші видатні журналісти й мистці слова: М. Мухін, Є. Ґловінський, В. Мартинець, М. Масюкевич, Є. Маланюк та ін. Журнал мав не зважаючи на безпартійний характер свою тверду національну лінію і давав змогу студентам виявляти свої здібності та висловлювати свої думки. Крім статтей на суто студентські теми, порушувано на сторінках Студентського Вісника також загальні питання, які хвилювали тодішні покоління українського народу. Згадаємо хоч би широку дискусію на тему «батьки й діти», в якій взяли участь крім наших найвидатніших професорів (В. Старосольський, Ф. Щербина, Л. Білецький, С. Смаль-Стоцький) також діячі тодішнього студентського руху (Ю. Вассіян, В. Мартинець та інші). На сторінках Студентського Вісника знаходили собі місце статті на теми ідеологічні, суспільно-громадські та інші, при чому не бракувало й полемічних статтей. Пильну увагу присвячувано обговоренню нових книжок та культурним темам з українського та іноземного життя. Багато місця присвячувано крайовій дійсності, зокрема відносинам у Совєтському Союзі. В Студентському Віснику поміщувано звіти з діяльности різних студентських товариств та звідомлення із з'їздів ЦЕСУС-у як також інформації про життя інших національних студентських груп та про міжнародне студентське життя. Постійно поміщувано інформації про наші високі школи.

Величезну увагу звертала редколеґія «Студентського Вісника» на літературу й мистецтво. Тут містили свої ориґінальні твори поряд із О. Олесем такі наші поети й письменники: О. Бабій, О. Стефанович, О. Ольжич, Є. Маланюк, Ю. Липа, М. Чирський, Б. Гомзин, Ю. Шкрумеляк, Р. Купчинський, Л. Миронюк, Р. Завадович, М. Грива, Н. Лівицька-Холодна та інші. Тут друкувалися також численні переклади з чужих літератур та статті на літературні й наукові теми. Ця багатогранність Студентського Вісника з'єднала йому популярність не лише серед студентства, але й серед широкого загалу. На жаль Студентський Вісник з уваги на нестачу коштів мусів припинити свою появу наприкінці 1931 року.[29]

---

28 Протокол засідання Управи ЦЕСУС-у від 25 вересня 1926.

29 Опісля в половині 30-их років відновлено видавання Студентського Вісника у Львові, але польський уряд його заборонив у 1939 році. Черго-

г) Діяльність ЦЕСУС-у на міжнародньому форумі.

У міжнародньому студентському житті, як і до того часу, ЦЕСУС брав надзвичайно активну участь. Заходами ЦЕСУС-у прийнято, як раніше білоруське, так тепер вірменське еміґраційне студентство, до С.І.Е. Далі появлявся щомісячно друком Бюлетень ЦЕСУС-у французькою, англійською і німецькою мовами. Керманичі ЦЕСУС-у брали, як і раніше, участь у всіх міжнародніх студентських з'їздах, не зважаючи на те, що це був доволі трудний час у діяльності ЦЕСУС-у. Різні перешкоди почалися ще на з'їзді С.І.Е. в Варшаві (1924), що продовжувалися на конференціях у 1925 році внаслідок співпраці поляків, румунів, білих і червоних москалів та їхніх симпатиків. Всі вони стреміли до того, щоб усунути українців з С.І.Е. Позиції здобуті протягом перших років наполегливою працею, треба було тепер боронити в завзятих дискусіях. Це було нелегко, хоч би тому, що приходилося обстоювати принцип національного, а не зрозумілий і близький для західніх державних народів принцип державного представництва у міжнародній студентській централі. Управа ЦЕСУС-у була повністю свідома своїх завдань та труднощів і рахувалася з можливістю виключення ЦЕСУС-у, ба навіть власного добровільного виходу з С.І.Е.[30]

Перша міжнародня конференція у 1925 році пройшла зовсім спокійно, ба щобільше — з повним успіхом для українського студентства. На Конференції I.S.S. в Женеві-Жексі (4—12. VIII. 1925) на домагання українського студентства прийнято одноголосно резолюцію, в якій сказано «...з розгляду питання меншостей випливає необхідність негайної зміни політичного, економічного та соціяльного становища меншостей в поодиноких державах...». Одночасно з цією конференцією в Женеві улаштовано міжнародню студентську виставку, у якій ЦЕСУС взяв участь і організований ним український відділ мав величезний успіх.

Проте вже на Конференції С.І.Е. в Копенгаґені-Ніборґу (15—25. VIII. 1925) делеґація ЦЕСУС-у зустрілася з письмовим протестом «Общества Студентов Малороссов и Белороссов, „Единство Русской Культуры" в Праге» проти членства ЦЕСУС-у в С.І.Е.; у цьому протесті між іншим було сказано: «Українські студенти (Малороси) еміґранти, в своїй подавляючій більшості творять громади, які входять у Центральний Союз Російських Студентів-Еміґрантів («ОРЕСО»). Згідно з даними, з 1924 року, що їх зібрала екзекутива ОРЕСО, більше 40% російських студентів, що перебували тоді в ЧСР походженням з України, або Малоросії (!) ... Таким чином ОРЕСО, що об'єднує біля 5 000 українських студентів-еміґрантів, це-бто $^5/_6$ їх загального числа,

---

ву спробу відновлення Студентського Вісника як органу ЦЕСУС-у зроблено в другій половині 40-их років у Мюнхені. Однак і ця спроба не була дуже успішною. Внаслідок зміни валюти офіціоз ЦЕСУС-у припинив появу в 1948.

[30] Студентський Вісник 1925, ч. 8, стор. 27.

є одиноким органом, що репрезентує українських студентів на еміґрації.[31] «Справу цього протесту, як подає Студентський Вісник, кинено до коша і не дискутовано навіть у комісії над нею». Ба, щобільше, на цьому з'їзді *офіційно стверджено,* «що ЦЕСУС, побіч німців, англійців та бельґійців — найкраще співпрацював із Міжнародньою Студентською Конференцією (С.І.Е.) в минулому академічному році».[32] Отже ЦЕСУС і на цей раз не лише відбив ворожий напад, але й скріпив свої позиції, з яких його, щойно напередодні другої світової війни витиснули прихильні до СССР студентські централі Західньої Европи.

1—7. IX. 1925 року брав ЦЕСУС участь у Конференції Академічних Товариств при Лізі Націй у Женеві. Тому що та установа займалася справами, які виходили далеко поза рямці студентської централі, ЦЕСУС передав представництво в цій інституції, спеціяльно для тієї цілі створеному Українському Академічному Комітетові.

Замітимо характерний факт: не зважаючи на різні трудноці, все ж на загально-міжнародньому форумі було легше працювати, ніж на всеслов'янських з'їздах, де москалі, поляки та серби послідовно вели протиукраїнську акцію. Коли й ноторичні москвофіли чехи приєдналися до цього фронту, то українці зрезиґнували з дальшої участи в таких «всеслов'янських» з'їздах.

Підносячи постійно на міжнародніх з'їздах українське питання, ЦЕСУС був свідомий того, що цим завданням власне повинен займатися інший український громадський центр. З цього погляду знаменні слова М. М.[33] у грудневому числі Студентського Вісника за 1925 рік: «З часом, коли відносини серед нашої політичної еміґрації усталяться, — коли еміґранти позбудуться більшості інертної в національно-громадському відношенні маси втікачів, т. зв. «академічних еміґрантів» і т. п. елементів, в середовищі котрих перші часто гублять сьогодні свої позитивні для національної праці прикмети політичних еміґрантів, — постане сподіваємося, на чужині відповідна громадська організація, яка фактично перебере на себе відвічальність та тягар всієї акції пропаґанди . . . ».

1926 рік приніс для ЦЕСУС-у нові успіхи на міжнародньому форумі. Крім участи у двох міжнародніх з'їздах в Юґославії (I.S.S. — в Карлівцях і Всеслов'янський Аґрарний З'їзд у Люблянї), централя зокрема старанно підготовилася до чергового з'їзду С.І.Е. в Празі. Делеґатами ЦЕСУС-у на цьому з'їзді С.І.Е. були: В. Орелецький, М. Мухін, І. Лоський, д-р С. Нижанківський і П. Кожевників. В рамках з'їзду жюрі для відзнаки С.І.Е. з-поміж 250 різних проєктів вибрало роботу українського мистця Ф. Ємця, Берлін. Зроблена за проєктом Ф. Ємця відзнака уживалася офіційно в С.І.Е. аж до фактичної ліквідації цієї організації у 1939 році.[34] Більшість іноземних учасників

---

[31] Студентський Вісник 1925, ч. 9—10, стор. 7.

[32] Студентський Вісник 1925, ч. 9—10, стор. 8.

[33] Мабуть М. Масюкевич.

[34] Крім графіки й скульптури Ф. Ємець цікавився також бандурою і відомий як автор книжечки про бандуру та бандуристів.

празького з'їзду С.І.Е. відвідала при цій нагоді Подєбради, де мала змогу познайомитися з діяльністю Української Господарської Академії й оцінити працю української еміґрації в ділянці науки й культури.

У цьому ж році Відділ Міжнародніх Зносин ЦЕСУС-у почав організувати свої представництва в Берліні, Брюсселі та Парижі. Заходи здобути 20 стипендій для українських студентів в Німеччині залишилися без успіху.[35]

На студентській конференції в Брюсселі (10. 1. 1927) репрезентував централю відомий суспільно-громадський діяч і довголітній співробітник ЦЕСУС-у інж. Дмитро Андрієвський. Цього ж року ЦЕСУС посилав своїх представників на міжнародній конґрес фахової преси в Берліні, на з'їзд I.S.S. в Шірсі (Швайцарія) та на Конґрес С.І.Е. в Римі. Крім того централя отримала запрошення від студентства США на дарову прогульку наших студентів до Північної Америки. Ця подорож не відбулася, бо американці відкликали пізніше саму екскурсію.

У білянсі 1928 року маємо Конференцію в Голляндії (представник ЦЕСУС-у інж. Д. Андрієвський), виставку преси в Кельні над Рейном, де в окремому українському відділі був також відділ ЦЕСУС-у. Велику увагу звернув у цьому році протест ЦЕСУС-у на міжнародньому форумі проти польської акції у Львові з-приводу подій Першого Листопада 1928. В наступному році (1929) ЦЕСУС отримав з Великобрітанії запрошення для Українського Академічного Хору зробити турне по різних містах Великобрітанії. Кошти подорожі перебрало на себе англійське студентство. *Перед тим цей хор здобув у Празі на Всеслов'янському Фестивалі Співу першу нагороду (дириґент п-і П. Россіневич-Щуровська).*

У 1929 році ЦЕСУС брав участь у Конференції I.S.S. в Кремсі. В цьому ж році ЦЕСУС протестував на міжнародньому форумі проти «numerus clausus» для українців в румунських університетах та проти масових арештувань української інтеліґенції в СССР.

У 1930 році з нагоди 80-літнього ювілею президента ЧСР, Т. Ґ. Масарика, делеґація ЦЕСУС-у склала ювілятові побажання від українських студентів і подарувала йому гуцульський топірець прекрасної роботи. До Ліґи Націй, С.І.Е. та інших міжнародніх установ подано протести проти репресій в СССР у зв'язку з процесом СВУ (заходами ЦЕСУС-у видано листівку Сергія Єфремова) та проти пацифікації українського населення в Галичині. Водночас розповсюджено меморіял чужими мовами в справі українського університету в Галичині та переслідування українського студентства на цілій території польської держави. В цьому ж році ЦЕСУС брав участь у з'їзді I.S.S. в Оксфорді. У 1931 році ЦЕСУС брав участь у Конференції I.S.S. в Женеві та С.І.Е. в Букарешті. На студентській конференції в Нью-Йорку представником ЦЕСУС-у був Нестор Нововірський.

---

[35] Опісля з ініціятиви проф. д-ра І. Мірчука, завдяки його особистим зв'язкам засновано в Берліні Український Науковий Інститут, який мав стипендистів.

На VIII Конференції студентства балтійських держав у Ковні ЦЕСУС репрезентував Ю. Полтавець. У 1932 році були міжнародні студентські з'їзди в Ризі й Берні одначе ми не маємо ніяких даних про участь ЦЕСУС-у в них. Тоді вже не виходив Студентський Вісник і з цього періоду нам бракувало відомостей, отже перелік виконаної праці може й не буде повний.

IX—X З'їзди ЦЕСУС-у й закінчення празького періоду.

Дев'ятий З'їзд ЦЕСУС-у дав нарешті змогу новій студентській ґенерації виявити себе. Цей з'їзд став завершенням довгого процесу наростання й зміцнення націоналістичного світогляду в студентському середовищі. Коли ж ми на цьому місці не ставимо різкої межі, не зважаючи на революційні зміни, які приніс цей з'їзд, то це тільки тому, що вже й перед тим носії нового світогляду несли фактично сливе ввесь тягар праці ЦЕСУС-у.

На дев'ятому З'їзді ЦЕСУС-у (8—10. II. 1933) в Празі обрано таку управу: президент — Ярослав Барановський; заступник президента і голова Міжнародного Відділу — В. Орелецький; секретарі: Василь Колодій, Данило Козицький; економічний референт — Володимир Різник; референти міжнародного Відділу — Орест Семчишин, Ярослав Судчак; Культурно-суспільний відділ — голова Культурно-суспільного Відділу СУСУП, член Культурно-суспільного відділу — Роман Мирович; Ревізійна комісія — Дмитро Равич, Володимир Михайло Янів, Ярослав Бойдуник.

Нова управа взялася інтенсивно до праці, яка тепер переходить у трохи інші рейки. Діяльність Управи ЦЕСУС-у могла відтепер спертися не лише на просту колеґіяльність у праці, але й повну співзвучність членів у світоглядових питаннях, бо величезна більшість українського студентства організованого в ЦЕСУС-і визнавала ту саму політичну плятформу. Нову концепцію праці розгорнув на першому засіданні нової управи (20 лютого 1933) новообраний президент Я. Барановський. Внаслідок ревізії діловодства ЦЕСУС-у 22. II. — 4. III. 1933) відійшов з Управи В. Орелецький, а на його місце став В. Колодій. На чолі відділу Міжнародніх зносин став Я. Судчак. Дальші зміни в Управі настали внаслідок виїзду за океан В. Різника. Його наступником в Економічній референтурі став. Е. Жарський. До Культурно-суспільного відділу кооптовано Євгена Омельчука. Президент Я. Барановський створив в цілій Европі сітку представництв ЦЕСУС-у, завданням яких було брати участь у міжнародніх студентських з'їздах. З уваги на брак коштів члени Управи ЦЕСУС-у персонально не мали змоги брати участи в цих з'їздах і їх заступали члени представництв. Деякі представництва ЦЕСУС-у існували вже й раніше, але їх діяльність не була систематична. В Італії представником ЦЕСУС-у став Мушинський, в Німеччині — В. Стахів, в Болгарії інж. М. Ніцкевич, у Франції О. Киселиця, в Австрії — О. Гридовий, в Бельгії й Голляндії й далі утримувано зв'язок з інж. Д. Андрієв-

ським. В порозумінні й співпраці з місцевими празькими студентськими товариствами УАГ, Союзом Карпаторуських Студентів і Основою улаштовував ЦЕСУС величаві Свята Крут та відзначав інші урочисті річниці.[36]

У 1933 році ЦЕСУС взяв участь у трьох міжнародніх студентських з'їздах: 1) в Софії, де на з'їзді ISL (Internationale Studenten-Liga) представник ЦЕСУС-у висунув домагання самовизначення народів і протестував проти поділу на державні й недержавні народи, 2) в Венеції на з'їзді C.I.E. і 3) на з'їзді I.S.S. в Етталь.

Секретаріят ЦЕСУС-у крім канцелярської праці виконав чималу працю в організаційній ділянці. Новими членами ЦЕСУС-у, прийнятими протягом академічного року й затвердженими Десятим З'їздом ЦЕСУС-у стали: Українська Студентська Громада — Монтпельє, «Зарево» — Рим, Кружок Студентів-Українців — Вильно, Празнича Громада — Львів, Студентське Товариство — Стрий, Українська Студентська Націоналістична Громада — Саскатун, Українська Студентська Громада — Піттсбурґ, Українська Студентська Громада — Люблин, Українське Культурно-Спортове Товариство «Буковина» — Букарешт.

Пророблену працю підсумовано на Десятому З'їзді ЦЕСУС-у в Празі (27—28. III. 1934). На цьому з'їзді вирішено, що першим заступником президента ЦЕСУС-у буде кожночасний голова українського студентства в Галичині організованого в СУСОП-і. На цьому з'їзді з малими змінами переобрано управу обрану на Дев'ятому З'їзді. Президентом одноголосно переобрано Я. Барановського. Другим заступником його став В. Колодій, секретарем — Р. Мирович; Голова Відділу Міжнародніх Зносин — Я. Барановський, члени Відділу Міжнародніх Зносин — Я. Дмитрюк і О. Голубінка; референт економічних справ — О. Чучкевич; Ревізійна Комісія: інж. Д. Равич, В. М. Янів і Я. Бойдуник; Мировий Суд: О. Гридовий, Д. Сушко і О. Грабець.

Цей З'їзд ЦЕСУС-у важливий також тому, що на ньому теоретично стверджено політично-світоглядові основи для праці централі. Тепер ЦЕСУС став також декляративно на базі українського націоналізму, що й відзначено в резолюціях. У одній з них говорилося: «Ціллю студентських організацій є виховувати українське студентство на нових, націоналістичних основах; тому напрямні діяльності всіх українських студентських організацій мусять бути підпорядковані тому самому завданню. А що найбільше життьових проблем під цим аспектом виринає перед студентством передусім на рідних землях, а не на еміґрації, то й розв'язка їх, отже й кермо цим життям мусить з природи річі належати до українського студентства на рідних землях». В іншій резолюції читаємо: «Українське студентство на чужині має бути виявом тих прямувань, якими живе студентство на рідних землях і бути розсадником тих ідей серед інших націй. З уваги на це —

---

36 Зокрема варто згадати урочистості під гаслом «Apollo militans», які улаштовувала місцева корпорація «ЗАРЕВО» під мистецьким наглядом О. Ольжича, при співпраці ЦЕСУС-у.

завдання українського студентства на чужині пропаґувати й проводити в життя ідею українського націоналізму».

Тому X З'їзд ЦЕСУС-у постановляє:

1) ЦЕСУС стоячи на ґрунті українського націоналізму, що в сучасний момент в першу чергу має ціль здобуття Самостійної Соборної Української Держави, як передумови росту та могутности Української Нації, — гуртує на міжнародньому форумі молодь народів, що змагаються до зміни існуючого політичного стану, поскільки ця зміна йде по лінії інтересів Української Нації.

2) Ці принципи стають основою діяльности ЦЕСУС-у на терені С.І.Е., І.С.Л. та інших подібних організацій».

Декому може, з перспективи пройденого часу, видаватися дивним, що par excellence станова організація — ЦЕСУС — перейшла на рейки політичної діяльності. Не можна однак забувати, що ця постава ЦЕСУС-у викликала не лише загальне схвалення, але й захоплення всіх українських студентських товариств та їх провідників, навіть тих, які протягом наступних десятиліть змінили свою думку. В історичному огляді не місце розводитися над цим питанням, однак не можна забувати, що події сприяли такій поставі ЦЕСУС-у і керманичі нашої студентської централі не йшли в хвості подій, а в аванґарді. І тому ЦЕСУС відіграв важливу ролю в розвитку загально-національного українського життя.

Ролю друкованого органу централі виконував в той час редаґований В. М. Яневом «Студентський Шлях» — Львів. Далі видавано друкований біолетень чужими мовами.

З уваги на брак фондів на поїздки представників з Праги на міжнародніх студентських з'їздах ЦЕСУС репрезентували крайові представники. На з'їзді С.І.Е. в Ноттінґемі брав участь інж. Д. Андрієвський на з'їзді I.S.S. в Буфемон, біля Парижу, О. Киселиця.

Використовуючи різні навіть неукраїнські протестаційні вияви, ЦЕСУС намагався висунути українське питання. Так коли, наприклад, у Німеччині у зв'язку з ліквідацією Рема й інших опозиціонерів Гітлера загинув трагічною смертю член управи I.S.S. Фріц Бек, ЦЕСУС приєднуючися до засудження Гітлерівського терору, протестував одночасно проти створення концтаборів в Березі Картузькій, Польща і проти існування десятків концтаборів у СССР. У цій справі виготовлено окремий меморіял у чужих мовах.

З уваги на зміну закордонної політики ЧСР, що шукала зближення з Польщею і з СССР, ЦЕСУС робив заходи перенести осідок централі до Відня або до Женеви.

В організаційній ділянці встановлено контакт з Спілкою Української Молоді в Харбіні. Внаслідок нарад з тогчасним головою Союзу Підкарпатських Руських Студентів Степаном Росохою вирішено, що Союз із своїми філіями в Брні та в Братиславі фактично стає членом ЦЕСУС-у, хоч не розголошує цього назовні.[37] Надзвичайним членом

[37] Основною причиною були різні пільги, які цей Союз отримував від чеської влади. Адже ж Союз об'єднував громадян ЧСР, а його офіційне вступлення в члени ЦЕСУС-у потягли б за собою різні комплікації.

прийнято XI Пластовий Курінь ім. Ф. Черника, Ґрац. Далі поширено сітку заступництв ЦЕСУС-у на Данціґ (Р. Загайкевич) і Бельгію (В. Душник).

III. ВІДЕНСЬКИЙ ПЕРІОД (1934—1939)

Широкозакроєну й успішну діяльність ЦЕСУС-у раптом перервала чеська влада, що в вересні 1934 виарештували майже цілу Управу й Ревізійну Комісію ЦЕСУС-у та забрали ціле діловодство. Частина забраних матеріялів так і не вернулася в українські руки.

Тут ЦЕСУС став жертвою дипломатичної гри на міжнародньому форумі, яку повів міністер закордонних справ ЧСР Едвард Бенеш. Внаслідок політики Пілсудського Польща наблизилась до Німеччини. Це була, очевидно, велика загроза для ЧСР, що залишилася позбавленою одного з своїх найміцніших, як здавалося Бенешові, союзників. Тому Бенеш за всяку ціну намагався зговоритися з польським міністром закордонних справ Беком. Той як передумову яких би то не було переговорів про наближення поставив домагання, видалити поза межі ЧСР провідників українського націоналістичного руху. Коли ж це сталося (після атентату на міністра П'ерацького) Бек відмовився переговорювати з Бенешом на тій основі, що тепер, мовляв, чехи дали доказ, що вони протягом років давали право політичного притулку найбільшим ворогам Польщі — українським націоналістам.

Таким чином цілий ряд членів Управи ЦЕСУС-у мусів виїхати за кордони ЧСР і діяльність централі була на деякий час фактично припинена. Дехто з членів Управи повернувся до Польщі й відразу потрапив до Берези Картузької, інші переїхали до Відня, або перейшли на нелеґальне життя в ЧСР. Всі справи ЦЕСУС-у в Празі провадила О. Голубінківна; ґро членів Управи ЦЕСУС-у, а тим самим і централя силою обставин опинилися у Відні.

Розгорнення праці ЦЕСУС-у на новому терені восени 1934 вимагало великого труду й організаційних зусиль тим більше, що з-поміж старих діячів ЦЕСУС-у тепер залишилося лише два члени Управи. В новому осередку працю скоро наладнано зокрема завдяки витривалости й заходам президента Я. Барановського, що сам полагоджував не лише всю працю секретаря, але й виконував іншу працю, включно з заходами в справі леґалізації централі в новому осередку. Тимчасово залеґалізовано ЦЕСУС ще того ж 1934 року, а офіційну леґалізацію проведено 15. V. 1936. Крім того президент Я. Барановський брав участь у міжнародніх студентських з'їздах, у тих країнах, де він мав змогу леґально виступати.

Діяльність ЦЕСУС-у (1934—1939)

У найближчому п'ятиріччі (1934—49) ЦЕСУС, хоч у дуже несприятливих умовах, розгорнув широку діяльність. На останньому засіданні Управи ЦЕСУС-у в Празі (2 жовтня 1934), що з конспіративних причин мусіло відбуватися «в природі» тому що двоє, зпоміж трьох

присутніх членів управи перебувало в ЧСР нелеґально, вирішено передати старі матеріяли канцелярії ЦЕСУС-у в Музей Визвольної Боротьби України в Празі,[38] перенести осідок централі до Відня, при чому до кінця року діловодство у Празі вестиме Оксана Голубінка. Від початку 1935 року представництво ЦЕСУС-у в Празі перейняв Кость Мельник, який на цьому посту був до 1938.

На першому засіданні Управи ЦЕСУС-у в Відні (18 жовтня 1934) кооптовано до Управи О. Гридового, тодішнього голову «Січі» у Відні і д-ра Миколу Сушка. Згодом опинився у Відні також вигнаний з ЧСР інж. Д. Равич голова Ревізійної Комісії ЦЕСУС-у. На секретаря кооптовано І. Янду, а до Відділу Міжнародних Зносин П. Юськевича. У червні 1936 року притягнено до співпраці в Управі члена Контрольної Комісії Я. Бойдуника, а в відділі Міжнародніх Зносин А. Головача, що одначе незабаром виїхав до Канади.[39] Наприкінці 1936 року кооптовано до Управи Я. Явного, у 1937 С. Модрицького та п. Карпа Микитчука, в 1938 році Б. Вільчинського і новоприбувшого з Праги К. Мельника, що в неприсутності Я. Барановського виконував функції президента ЦЕСУС-у.

Такі часті персональні зміни в Управі ЦЕСУС-у були необхідні з уваги на обставини, а їх тим болючіше відчували, що протягом п'яти років не було змоги скликати з'їзду ЦЕСУС-у. Щойно 17—18 червня 1939 відбувся у Відні Одинадцятий з'їзд ЦЕСУС-у, на якому скінчено нездоровий стан провізорії.

Членство ЦЕСУС-у в той час зазнавало радикальних змін. Централя передала ведення місцевих студентських справ крайовим об'єднанням, залишаючи за собою контроль праці і даючи основні напрямні для праці низових клітин. Зв'язки утримувано переважно за посередництвом представників ЦЕСУС-у в поодиноких країнах. Крайові організації існували тоді чи були створені в Галичині, на Буковині, в Німеччині, в США і в Канаді. Тісний контакт утримувано з Спілкою Української Молоді на Далекому Сході (Харбін). Ці крайові союзи вели працю на даних територіях і лише в випадках, коли ці союзи не об'єднували всіх товариств на даній території ЦЕСУС утримував безпосередній контакт з товариствами, які опинилися поза крайовим союзом. Після Конґресу Союзу Українських Студентських Організацій під Польщею у Львові (грудень 1936) виступили з цієї крайової оуганізації львівські студентські товариства «Медична Громада», «Ватра» й «Основа» та контактувалися безпосередньо з ЦЕСУС-ом. Крім ладнання цих крайових справ у Львові, ЦЕСУС-ові приходилося полагоджувати ще й інші переходові непорозуміння в Брні, Чехо-Словаччина та в Юґославії, де в 1939 році в Заґребі існували деякий час два українські студентські товариства.

---

38 Рішенням з'їзду ЦЕСУС-у в 1933 році Музей Визвольної Боротьби України в Празі став місцем збереження всіх матеріялів з життя українського студентства.

39 Амвросій Головач був опісля членом Палати Громад в Оттаві від партії Соціяльного Кредиту.

І в цьому періоді найдошкульнішим був брак фондів, зокрема на участь у міжнародніх студентських з'їздах. Важкий матеріяльний стан нашого студентства на рідних землях і на еміґрації приневолював ЦЕСУС майже рік-у-рік улаштовувати збірки між громадянством на цілі ЦЕСУС-у та його діяльности на міжнародному форумі. Треба занначити, що ці заклики ЦЕСУС-у знаходили між нашим громадянством зрозуміння і це громадянство радо допомагало в справі збирання фондів для ЦЕСУС-у.

У культурно-суспільній ділянці централя звертала увагу не лише на зовнішню пропаґанду при допомозі чужомовних видань, але й на кристалізування світогляду українського студентства, яке силою обставин опинилося на передових позиціях визвольної боротьби і готувалося до важливих завдань, які могли кожночасно покликати їх від книжки до кріса. Ми вже вище згадували, що після припинення видавання Студентського Вісника (1931) ролю загально-студентського журналу перейняв редаґований у Львові Володимиром Михайлом Яневим «Студентський Шлях» (1931—1934). Після атентату на міністра Перацького польська влада припинила дальше видавання цього півофіціозу ЦЕСУС-у, а головного редактора заарештувала й запроторила до концтабору в Березі Картузькій. Коли ж виявилося, що видавання Студентського Вісника на еміґрації неможливе це право передано до Львова, де журнал під назвою «Студентський Вісник» виходив аж до пачтку війни у 1939 році. Цей Студентський Вісник як «одинокий орган українського студентства» був тим самим «його духовим провідником.[40]

Найбільше уваги присвячувала Управа ЦЕСУС-у й надалі праці на міжнародньому форумі, беручи участь у всіх міжнародніх з'їздах і конференціях студентства. Для кращого контакту з поодинокими теренами, як ми вже чули за ініціятивою президента Я. Барановського було створено в цілому ряді осередків представництва ЦЕСУС-у, що мали завдання, крім безпосереднього зв'язку із внутрішнім українським студентським життям, слідкувати за міжнароднім студентським життям, брати в ньому участь і утримувати контакт з іноземними студентськими централями в країнах свого перебування. Такі представництва ЦЕСУС-у діяли в Берліні, Німеччина, — Брюсселі, Бельгія, — Відні, Австрія, — Едмонтоні, Канада, — Заґребі, Юґославія, — Ковні, Литва, — Нью-Йорк, США, — Парижі, Франція, — Празі, ЧСР та в Харбіні, Китай. При діяльній участі цих представництв ЦЕСУС брав у 1934 році участь у з'їзді С.І.Е. в Ноттінґгемі, Англія, та в з'їзді I.S.S. в Буфемон, Франція. На з'їзді С.І.Е. в Празі в 1935 році ЦЕСУС репрезентувала делеґація під керівництвом празького представника ЦЕСУС-у К. Мельника. На з'їзді I.S.L. (Інтернаціональна Студентська Ліґа)[41] в Карлові, Болгарія, обстоювали інтереси Ук-

---

40 Комунікат Управи ЦЕСУС-у ч. I, виданий у Відні 26 червня 1939.

41 Ця протикомуністична ліґа заснована болгарським, мадярським, італійським і українським студентством. Пізніше вступило в цю ліґу німецьке студентство, в той час як українці виступили в 1939 році на знак протесту проти подій на Карпатській Україні в березні 1939 року.

раїни представник ЦЕСУС-у на Болгарію інж. М. Ніцкевич і д-р М. Сушко. У 1936 році на з'їзді С.І.Е. в Софії, Болгарія,[42] представниками ЦЕСУС-у були д-р О. Кандиба (О. Ольжич) і інж. М. Ніцкевич. У зв'язку з цим з'їздом відбулася виставка преси, в якій взяли участь також українці, надсилаючи свої експонати. У цьому ж році делеґація ЦЕСУС-у брала участь у засіданні Ради С.І.Е. в Відні й на Конференції I.S.L. в Будапешті, Мадярщина.

Про міжнародню діяльність ЦЕСУС-у тих часів, зокрема роки 1935—37 найкращі інформації подає брошура К. Мельника: В Роковини (1908—1918—1938) Українське студентство в минулому й сучасному. Видання ЦЕСУС-у, Прага 1938 стор. 11—21. Про міжнародні студентські з'їзди 1935—36 сказано там таке: «Під час Конґресу С.І.Е. в Празі порушено нашими делеґатами (й видано відповідне меморандум) справу безправного придержування українських студентів, між якими були теж члени Управи ЦЕСУС-у в концтаборі Береза Картузька, — порушено черговий факт систематичного фізичного винищування українського культурного активу СУЗ (розстріл Г. Косинки, Д. Фальківського, О. Влизька та ін.). Під час цього Конґресу влаштовано для запрошених чужинних делеґатів — прихильників української визвольної справи репрезентаційний «український вечір».

В 1936 р. відбувся 18 Конґрес С.І.Е. в Софії. З'їзд цей відзначився сильними зударами італійсько-французькими, італійсько-англійськими та болгарсько-французькими. Українська делеґація рішуче виступила проти французького бажання притягти до участи в С.І.Е. московсько-большевицьке студентство; справу цю відкладено до наступного Конґресу С.І.Е. (19 конґрес С.І.Е., що відбувся 1937 року в Парижі також не вирішив того питання). Під час згаданого Конґресу в Софії відкрито виставку культурної діяльности студентства, серед якої був теж український відділ, що, до речі, під оглядом кількости й змісту виставлених видань був одним із найбагатших. У висліді зустрічей з поодинокими делеґатами затіснено зв'язки між українським студентством та центральними студентськими організаціями ряду країн, як теж із болгарськими журналістичними колами. Як зовнішній вияв самостійности українського студентства в міжнародньому житті, висів український прапор між прапорами інших держав-членів Конґресу на «Студентському Домі» в Софії.

У цьому ж році під час Олімпійських игрищ у Берліні видав ЦЕСУС меморіял «До молоді-спортовців цілого світу», який передано також високим офіційним особам німецької й інших держав, у справі непризнання українцям права взяти участь у Олімпіяді».

Про міжнародню діяльність ЦЕСУС-у в 1937 році згадана брошура говорить також дуже докладно:

«Рік 1937 був для ЦЕСУС-у одним із найбільш успішних в його праці на міжнародньому форумі. В квітні місяці того року взяв ЦЕСУС участь у Міжнародній виставці студентської культури й мистецтва, що відбулася в Неаполі, висилаючи туди вибрані мистець-

---

42 З'їзд I.S.S. цього року не відбувся.

кі твори студентів артистів-малярів, мистецькі фотографії та студентську пресу й книжкову продукцію. Факт виступу на цій виставці, добір мистецьких творів, фотографій, преси й книжок — що відзначався ясно підкресленим національним характером, та зовнішній знак нашої участи в тій виставі — вивішення українського прапора на замку Maschio Angioino, де саме відбувалася виставка, далі реферати в італійській пресі про цей виступ, — принесли безсумнівний успіх для української справи.

В тому ж часі повідомляє ЦЕСУС управу С.І.Е., що українська студентська спортова репрезентація візьме участь у Міжнародніх Студентських Спортових Ігрищах, які мають відбутися в Парижі в місяці серпні цього року. В місяцях травні-серпні підготовляє представництво ЦЕСУС-у в Празі виступ українських студентів (головно дружини копаного м'яча) на згадану студентську Олімпіяду. В цій праці помічним ЦЕСУС-ові стає «Громадський Комітет допомоги для вислання студентської репрезентації на міжнародні змагання», під протекторатом проф. д-ра Івана Горбачевського. Підготовча акція увінчалася успіхом. В призначеному до виїзді в Париж реченці стояла в Празі готова студентська футбольна команда.[43] Та вороги України не хотіли допустити її репрезентантів до виступу на міжнародньому спортовому полі, «мотивуючи» свою заборону — устами організаційного комітету тих ігрищ у Парижі — тим, що, мовляв, «поява української репрезентації може викликати небажану реакцію у французькій опінії й пресі».

Через те, що статут С.І.Е. і правильник ігрищ дає можливість ЦЕСУС-ові брати участь у Олімпіяді — згадана постава Організаційного Комітету Ігрищ (схвалена на засіданні в Гайдельберґу) була наскрізь безправна, політичного характеру і протиукраїнська. «Мотиви» заборони стануть ясними, коли поглянемо на сьогоднішнє (1938!) обличчя проводу французького студентства, який всякими способами старається втягнути до С.І.Е. представництво большевицького студентства, в чому в першій мірі перешкоджають українські студенти, як виразно протибольшевицький чинник. Заборона та ще більше зактивізувала українську справу на міжнародньому студентському форумі. ЦЕСУС негайно зв'язується з чужинецькими студентськими централями — нашими прихильниками, які в більшості зайняли були прихильне для нашої справи становище та приобіцяли домагатися допущення до участи в Ігрищах нашої команди. ЦЕСУС висилає свою делеґацію на Конґрес I.S.S. до Ніцци, на якому мало відбутися передостаннє засідання Екзекутивного Комітету С.І.Е., перед Конґресом С.І.Е. в Парижі. Наша справа була першою на тому засіданні. Дискусія прийняла відразу політичний характер, при чому крайньо ворожу до українців поставу зайняв голова П'ятої Комісії Барон (француз) та генеральний секретар С.І.Е. д-р Жілісен. Дуже завзято обороняли

---

43 Згадана команда здобула в шкільному році 1936—37 разом із мадярською футбольною командою 1—2 місце в змаганнях за першість студентських команд з футболу Чехо-Словаччини (прим. М. А.).

права українського студентства швайцарські та інші представники. На всі закиди й арґументи відповідав наш делеґат, обґрунтовуючи право українських судентів до виступу на згаданих змаганнях. Між іншим він говорив: «Те, що українська нація не має ще сьогодні своєї держави є кожному, хто цікавиться політичними справами, відомо.

Одначе ніхто не оспорює того, що в 1917—20 роках існувала Українська Держава, що була визнана «de iure» цілим рядом держав, як, напр., Англією, Німеччиною й багатьма іншими. Але справа в тому, що події випереджують право. Так, напр., ані Чехо-Словаччина, ані Польща не були перед війною державами, а всеж таки їхні спротовці брали участь у міжнародніх спортових змаганнях, зокрема в Парижі. Одначе дискусія ведеться не в площині статутарній, а в політичній, а тут не місце на політичні дискусії і то тим більше, що, як показується, деякі панове бажають інтерпретувати міжнароднє право й історичні події, як їм захочеться»... Дальшу дискусію перенесено до Парижу де, після довгих дискусій, що тяглися на засіданнях Управи Конференції, та при рішучій поставі голови Центрального Союзу Французького Студентства п. Дельорма, Управа Конференції була примушена відмінити свою постанову й погодитись на участь українських студентів-спортовців у змаганнях. «Не можливо передати в коротких словах усіх перипетій боротьби, що велась більше тижня в Ніцці та Парижі. Здавалось нам, пише делеґат ЦЕСУС-у, що по цій довгій боротьбі, яка вичерпала нерви всіх членів Управи С.І.Е., немає вже ніяких перешкод до нашої участи в змаганнях. Нам доручено дати в розпорядження грамофонову плиту з українським національним гимном, для відіграння його в спортовому стадіоні, а організаційний комітет мав пошити український національний прапор для вивішення його на щоглах перед стадіоном»... Факт допущення українських студентів до участи в Студентській Олімпіяді приніс нам перемогу, але одночасно змобілізував ворожі нам чинники, які, програвши на тому полі, пішли другим шляхом. Свій протест проти участи українців у Олімпіяді зголосив Міжнародній Футбольний Союз (FIFA), до якого українці не належать і тим самим не можуть, мовляв, брати участи в міжнародніх змаганнях членів того союзу. Останній момент, коли цей протест наспів до Організаційного Комітету, як теж натиск урядових французьких кіл, як говорять, внаслідок демаршу амбасад двох заінтересованих в українській справі держав, не дав уже змоги ще раз зайнятися нашою справою Екзекутивному Комітетові С.І.Е., яка остаточно лишилася не вирішеною. Але українська спортова репрезентація в таких умовах участи в Олімпіяді взяти не могла».

Стільки про цю подію з цитованої вище брошури ЦЕСУС-у. Трохи більше світла на позалаштункові інтриґи в справі виїзду нашої футбольної команди подає книга протоколів засідань Управи ЦЕСУС-у (протоколи від 15 грудня 1937 і 15 січня 1938). Вороже до українців відносилися зокрема комунофільські французькі кола, які вплинули на спортового референта С.І.Е. щоб той повідомив, немов би то FIFA протестує проти участи українців у Студентській Олімпіяді! Самого

тексту протесту, не зважаючи на настирливе домагання українців, не показано. Коли ж президент ЦЕСУС-у Я. Барановський звернувся до FIFA, то ані голова, ані секретар Міжнародного Футбольного Союзу про таку заборону нічого не знали. Один з урядовців ствердив лише, що С.І.Е. звернулося до FIFA, щоб заборонити українцям взяти участь у Студентській Олімпіяді. Але FIFA на це не відповіла. Зіставлення цих фактів ясно показує, якими методами послуговувалися комунофільські кола західніх демократій у боротьбі проти справедливих домагань українців.

Але перипетії тієї дипломатичної війни, мали й свої позитивні наслідки. Після заборони українцям виступити на Студентській Олімпіяді в Парижі (1937) представники фінського студентства пообіцяли, що на наступній Студентській Олімпіяді, що мала відбутися в 1939 року в Гельсінкі, українці матимуть змогу взяти участь у змаганнях у всіх дисциплінах, у яких собі забажають.[44]

Як видно, ситуація ЦЕСУС-у на міжнародньому форумі перед початком другої світової війни була дуже трудна. До відкритого конфлікту прийшло в 1938—39 на з'їздах С.І.Е. У 1938 році ЦЕСУС був репрезентований на з'їзді С.І.Е. в Лондоні інж. Д. Андрієвським і п. Давидовичем. Але на з'їзд С.І.Е., що відбувся того ж року в Ґлезґо, Шотляндія репрезентанта ЦЕСУС-у Давидовича не допущено й він, склавши протест, відїхав. На цій Конференції проведено зміну статуту С.ІЕ., що йшла в тому напрямку, щоб унеможливити українцям та іншим бездержавним народам приймати участь у С.І.Е. Але й цей маневр проти українців не вдався, тим більше, що від осени 1938 року існувала автономна Карпато-українська держава, а цей факт знову актуалізував справу нашої участи в С.І.Е. На Конґресах С.І.Е. в 1939 році в Швайцарії й Англії, ЦЕСУС репрезентували спостерігачі. У цьому ж році ЦЕСУС створив своє представництво в Еспанії. Представником ЦЕСУС-у в Мадриді став п. Мушинський. В Італії представництво ЦЕСУС-у перейняв Федорончук. До початку другої світової війни справа членства ЦЕСУС-у в С.І.Е. залишилась остаточно нерозв'язаною.

Основним своїм завданням уважала Управа ЦЕСУС-у працю на міжнародньому форумі й тут зосередила найбільше енерґії. Події йшли скорими темпами і українська справа могла зактуалізуватися, так би мовити, протягом одної ночі. Завдання ЦЕСУС-у на міжнародньому форумі з'ясовує К. Мельник в цитованій брошурці ось так:

«На міжнародніх студентських конґресах збирається еліта студентської молоді цілого світу, що за кілька вже років може мати вплив

---

[44] Студентські змагання відбулися однак не в Гельсінкі, а в Відні (20—27 серпня 1939). Про участь у цих змаганнях рішало вже не студентство, а Ґестапо, яке категорично заборонило допускати українців до участи в тій Студентській Олімпіяді. У тому часі йшли вже приязні розмови й переговори німців з советами й актуалізація української справи була їм не на руку. Крім того проти нашої участи протестували офіційно Угорщина та Італія.

на світову політику. На тих конґресах, крім студентських представників, які, розуміється, працюють в порозумінні зі своїми міністерствами закордонних справ, являються часто високі офіційні особистості даної держави та взагалі репрезентаційна верхівка нації, в столиці якої відбувається даний конґрес. Крім поважного морального значення, яке дає сам факт участи українців у працях та імпрезах міжнародніх студентських інституцій — трактованих нарівні з іншими державними націями, ціллю праці кожної делеґації ЦЕСУС-у на тих конґресах є: привчити молоду ґенерацію світу бачити в Україні постійний і самостійний чинник міжнародного життя та закріпити, використовуючи для того всі нагоди, перше зацікавлення українською справою.

Напрямні діяльности ЦЕСУС-у на міжнародньому форумі такі: включити себе як рівнорядний чинник в круг студентства Европи і зацікавити його нашим національним питанням у рямцях европейських проблем. Переконати це студентство в тому, що саме в ім'я добра і спільного майбутнього всіх народів, воно мусить зрозуміти й визнати природне змагання української нації за визволення і створення власної державности, хоча б це змагання йшло в розріз із бажаннями деяких пацифістичних кругів сьогоднішньої Европи».

Ми вже згадували, що ЦЕСУС робив старання перенести свій осідок в інші місця, уважаючи Прагу завжди лише тимчасовим місцем осідку. У 20-их роках були намагання перенести осідок ЦЕСУС-у до Львова, у 30-их роках до Швайцарії чи до Австрії, аж поки Управа ЦЕСУС-у не була змушена покинути ЧСР восени 1934-го року. У 1938 році постала можливість перенести осідок ЦЕСУС-у до Хусту і в цьому напрямку було пороблено вже всі заходи. Перед самим перенесенням осідку ЦЕСУС-у до Хусту Карпатську Україну окупували мадярські війська й ЦЕСУС далі лишився в Відні. Одначе Управа ЦЕСУС-у, а зокрема президент Я. Барановський, передбачаючи наперед ситуацію, намагалися все ж перенести осідок ЦЕСУС-у на невтральний ґрунт, а зокрема вирвати його з-під німецької сфери впливів. На жаль приготувань перевести осідок ЦЕСУС-у до Риму не вдалося вже довести до кінця, бо вибухла друга світова війна.

IV. ПЕРІОД ВІЙНИ (1939—1945)

Війна, що почалася в версні 1939 року не застала ЦЕСУС неприготованим. Ми вже згадували про XI Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, що відбувся майже напередодні війни 17—18 червня 1939 року. На ньому обрано президентом інж. Д. Равича. Учасники з'їзду роз'їхалися в країни свого перебування і мали на випадок війни реалізувати уточнені на цьому з'їзді пляни.

На випадок війни ЦЕСУС мусів залишитися цілковито невтральним, щоб не дати приводу ворогам української справи по той чи по цей бік барикади стосувати репресій проти нашого студентства. І за ввесь довгий час війни ЦЕСУС залишився на власних позиціях не

зважаючи на ворожі переслідування. Не маючи змоги координувати праці українського студентства по всіх країнах, Управа ЦЕСУС-у передала крайовим студентським організаціям якнайширші повноваження діяти самостійно у країнах свого поселення.

Окупація німцями Чехії й Моравії в березні 1939 року, а зокрема розгром Польщі в вересні того ж року примусив Управу ЦЕСУС-у подумати над реорганізацією цілого окупованого німцями терену. Постають нові скупчення українського студентства. Важливими центрами студентського життя стали Берлін, Відень і Прага, що заповнилися численними студентами утікачами з Західніх Українських Земель. За ініціятивою ЦЕСУС-у постав у 1940 році НАСУС (Націоналістичний Союз Українського Студентства) з обсягом діяльности на цілу німцями окуповану територію.

Зробити це було тим необхіднішим, що ЦЕСУС попав у тому часі в новий конфлікт із німецькою владою. Не домігшися від Управи ЦЕСУС-у заяви солідарности, німці шукали причин розв'язати нашу централю, що й зробили наказом Reichsstatthalter-а від 30 листопада 1939 року. Але це рішення пощастило уневажнити, зокрема при підтримці віденських судових властей. Та й пізніше німецькі власті раз-у-раз «цікавилися» ЦЕСУС-ом, що об'єднував все українське студентство отже й поза межами німецької окупації. Свої нагінки Ґестапо посилило зокрема після того, як «відкрило» документи, що доводили намагання ЦЕСУС-у перенести свій осідок до Риму. Витолчивши з цього злочин «державної зради» Ґестапо нераз брало на допити президента ЦЕСУС-у інж. Дмитра Равича.

За таких умов праця ЦЕСУС-у силою фактів була зведена до напівлеґальної. Проте й тепер ЦЕСУС не припинив найрізнородніших ділянок діяльности для добра українського студентсва. ЦЕСУС брав активну участь у святкуванні 20-літнього ювілею Української Академічної Громади в Празі (18—20 жовтня 1940) і виданні з цієї нагоди Альманаху. Пренставники ЦЕСУС-у сл. пам. Д. Равич та член Відділу Міжнародніх Зносин К. Мельник виголосили свої доповіді на ювілейному зібранні (пізніше видрукувані в Ювілейному Збірнику «20 літ УАГ в Празі»).

Кількакратно виринають потреби доповнити здекомплектовану Управу ЦЕСУС-у й для тієї мети кооптовано таких друзів: Б. Дольницького, Б. Лончину, С. Дорощака та інших. У першій половині 1941 постають нові українські студентські товариства у Мюнхені й Братиславі.

Нова ситуація витворилася напочатку німецько-московської війни 22 червня 1941. Крайове студентське об'єднання на Німеччину НОУС, яке постало в 1941 році замість НАСУС-у, не могло поширити своєї організаційної сітки на нові території і справою організації студентського життя в Галичині зайнявся ЦЕСУС. В тій цілі прибув до Львова в 1941 році К. Мельник. Опісля представником ЦЕСУС-у в Галичині став д-р Б. Лончина, а К. Мельник відав студентськими справами Осередніх і Східніх Земель.

Дальших переслідувань зазнав ЦЕСУС від німецьких урядових властей у зв'язку з висланням протестної ноти проти прилучення Галичини до Генерального Губернаторства.

У 1942 році припадало 20 річчя існування ЦЕСУС-у й Управа вирішила видати Ювілейний Альманах з цього приводу, що був майже вже готовий до друку. На його зміст складалися такі статті:

1) Вступна стаття — інж. Д. Равич
2) Історія ЦЕСУС-у (1922—34, празький період) д-р М. Антонович
3) Історія ЦЕСУС-у (1934—42, віденський період) д-р Р. Глинка
4) Роля ЦЕСУС-у в студентському житті — К. Мельник
5) Діяльність ЦЕСУС-у назовні — д-р М. Масюкевич
6) Статистичні дані ЦЕСУС-у — п. Голубович
7) Спомини з першого з'їзду ЦЕСУС-у — П. Ґан.

На превеликий жаль передчасна смерть сл. пам. Дмитра Равича († 4 червня 1942) припинила це видання й іншу діяльність. З діяльности за першу половину 1942 року згадаємо побіжно про допомогову акцію (за старанням ЦЕСУС-у передано від Допомогового Фонду при У. Н. О. 10 000 фр. фр. для українськоло студентства в Фрації), про старання, щоб українському студентству не робили німецькі власті перешкод у студіях в університетах, про приєднання нових членів до ЦЕСУС-у («Бескид» — Братіслава) та про переговори з новоствореним НОУС-ом.[45] Ці взаємовідносини не складалися завжди якнайкраще, зокрема тому, що НОУС, чи то його провід, не хотів визнавати над собою будь-якого контролю. Ще на останньому засіданні Управи ЦЕСУС-у за життя інж. Д. Равича (23 травня 1942), справа взаємовідносин між ЦЕСУС-ом і НОУС-ом була одною з найважніших справ на порядку денному нарад. Після смерти президента інж. Д. Равича президентом став Клявдій Білинський, останній голова СУСОП-у. Нових плянів у праці ЦЕСУС-у не можна вже було реалізувати тим більше, що нового президента арештовано в 1943 році. У 1943 році загинув трагічною смертю почесний президент ЦЕСУС-у сл. пам. Ярослав Барановський, а в 1944 році другий заступник президента ЦЕСУС-у Михайло Качмар (загинув в бою під Бродами).

Закінчення

Воєнна хуртовина вирвала з наших рядів передових діячів ЦЕСУ С-у й спричинила кризу в студентській централі. Писати історію ЦЕСУС-у повоєнних часів мусить хтось компетентніший у цих справах. Для цього треба було б переглянути діловодство ЦЕСУС-у (з великим і малим Е!) та насвітлювати різні питання, коріння яких лежить не в студентському житті, а поза ним. На це покищо в нас нема змоги. На цьому місці лише підкреслимо, що в справі об'єднання обох

[45] Націоналістичне Об'єднання Українського Студентства, а від січня 1945 року Національне Об'єднання Українського Студентства.

Цесусів найбільша заслуга припадає довголітньому студентському діячеві д-рові Володимирові Яневу, та обом президентам Цесусів Клявдію Білинському і д-рові Петрові Мельникові. Коли тепер українське студентство має одну свою централю, то це в першу чергу їх заслуга.[46]

ДОДАТКИ

СКОРОЧЕННЯ І ПОЯСНЕННЯ
(За українською абеткою)

Берн, Швайцарія і Брно, Моравія. — Всупереч правилам українського правопису вживаю таку транскрипцію, щоб розрізнити (в Брні і в Берні) обидва міста, які досить часто трапляються в Нарисі.

ВСДФ — Всесвітній Студентський Допомоговий Фонд, студентська допомогова організація, яка в 1924 році постала з ЕСДФ. — Европейського Студентського Допомогового Фонду. У тодішній студентській пресі вживається звичайно українське скорочення Е.С.Д.Ф. Европейський Студентський Допомоговий Фонд, після поширення названо ВСДФ. = I.S.S.

ДОПС — Ділове Об'єднання Поступового Студентства, створено совєтофільськими студентами в 1924 році в Подебрадах; скоро занепало.

ЕСДФ — Европейський Студентський Допомоговий Фонд див. ВСФД.

ЗУНР — Західньо-Українська Народня Республіка.

Y.M.C.A. — Young Men Christian Association, відіґравала велике значення в нашому студентському житті.

I.S.L. — Міжнародня Студентська Ліґа, пор. примітку 40. International Students Ligue.

I.S.S. — International Students Service, постав у 1924 році на місце Е.С.Д.Ф. Існує дотепер.

К.Ч. — Корон чеських (між двома світовими війнами на міжнародній біржі 30 чеських корон дорівнювало приблизно одному американському долярові).

ПРОФОРУС — Професійна Організація Українського Студентства Західніх Земель України з осідком у Львові.

С.В.У.С. — Союз Відродження Українського Студентства (співпрацював з Y.M.C.A.).

C.I.E. — Confédération internationale des étudiants, Міжнародня Студентська Конфедерація. Постала в 1921 році. На внесення чеських делеґатів українських студентів прийнято у вільні члени C.I.E., яка існувала до другої світової війни.

СУСОНД — Союз Українських Студентських Організацій Німеччини й Данціґу.

СУСОП — Союз Українських Студентських Організацій Польщі. Голова Союзу за 30-их років автоматично був першим Віцепрезидентом ЦЕСУС-у.

УАГ — Українська Академічна Громада (дві організації цього імени в Празі, одна в Подєбрадах і одна в Брні).

---

46 Об'єднання прийшло внаслідок фрайманського з'їзду ЦЕСУС-у 29—30 червня 1947.

УАТ — Українське Академічне Товариство «СІЧ» у Відні й Ґраці.
УГК — Український Громадський Комітет, допомогове товариство.
УНР — Українська Народня Республіка.
FIFA — Fédération internationale du football amateur. Міжнародна централя футбольного спорту.
ЦДУС — Допомогова організація — Централя Допомоги Українському Студентству постала поряд з ЦЕСУС-ом, від 1923 її функції виконував Економічно-Фінансовий Відділ ЦЕСУС-у.
ЧСР — Чехо-Словацька Республіка.
ЧУК — Чесько-Український Комітет, Допомогова організація.

ВАЖЛИВІ З'ЇЗДИ ЦЕСУС-У 1922—1945

Третій Всестудентський З'їзд (установчий з'їзд ЦЕСУС-у), Прага, 20 червня — 8 липня 1922.
Перший Надзвичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Прага, січень 1923.
Перший Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Данціґ, 10—18 липня 1923.
Другий Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Подєбради, 1—10 липня 1924.
Третій Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Прага, 30 травня, Пржібрам, 31 травня — 4 червня 1925.
Конференція ЦЕСУС-у, Прага, 31 жовтня — 1 листопада 1925.
Четвертий Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Прага, 30 жовтня — 2 листопада 1926.
П'ятий Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Прага, 29—31 жовтня 1927.
Шостий Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Прага, 29—31 жовтня 1928.
Сьомий Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Подєбради, 29—31 жовтня 1929.
Восьмий Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Прага, 29—31 жовтня 1930.
Дев'ятий Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Прага, 8—10 лютого 1933.
Десятий Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Прага, 27—28 березня 1934.
Одинадцятий Звичайний З'їзд ЦЕСУС-у, Відень, 17—18 червня 1939.

ПРЕЗИДЕНТИ ЦЕСУС-У (1922—1945)

1) Петро Ґан, 7 липня 1922 — січень 1923.
2) Ігор Федів, січень 1923 — 9 липня 1924.
3) Микола Масюкевич, 9 липня 1924 — 1 листопада 1925.
4) Василь Орелецький, 1 листопада 1925 — 1 листопада 1926.
5) д-р Степан Нижанківський, 1 листопада 1926 — 31 жовтня 1927.
6) Василь Орелецький, 31 жовтня 1927 — 10 лютого 1933.
7) Ярослав Барановський, 10 лютого 1933 — 17 червня 1939, від 17 червня 1939 почесний президент ЦЕСУС-у.
8) інж. Дмитро Равич, 17 червня 1939 — † 4 червня 1942.
9) Клавдій Білинський, 1942 — 30 червня 1947.

Дмитро Оглоблин

ОЛЕКСАНДЕР СТЕПАНОВИЧ ЛАШКЕВИЧ (1842—1889) РЕДАКТОР-ВИДАВЕЦЬ «КІЕВСКОЙ СТАРИНЫ»

II. ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНІСТЬ О. С. ЛАШКЕВИЧА

Олександер Степанович Лашкевич, другий син Степана Івановича, народився 19 липня 1842 року в с. Брахлові, фамільному маєткові Лашкевичів.[68] Дитячі й молоді роки його пройшли в Києві, де жили його батьки взимку, і в Брахлові, куди вони виїздили на літні місяці.

Домашнє життя родини Лашкевичів досить яскраво описує в своїх спогадах В. Л. Беренштам, товариш по гімназії старшого брата Олександра Степановича — Івана.[69] «В Киеве — пише Беренштам — Лашкевичи проживали в собственном доме на Печерске, на Миллионной улице. Старшие сыновья жили в отдельном флигеле во дворе, отец с малолетней дочерью и сыном[70] занимали большой одноэтажный деревянный дом; тут же находился и крайне запущенный, заросший сад . . . ».[71] Але й «дом, в котором жили Лашкевич и его семья, был крайне запущен; побелка стен почти исчезла, штукатурка во многих местах обвалилась, крыша протекала; внутри — стены, потолки и полы выказывали такие же следы запущенности, и это особенно бросалось в глаза, так как тут же, в обстановке комнат, обращали на себя внимание многие изящные и дорогие предметы».[72] «Я долго думал — зауважує Беренштам, — что за ветхостью, ремонтировать этот дом уже невозможно, но когда он сделался наконец совсем неудобным для жизни, Степан Иванович продал его; при новом владельце оказалось, что дом построен из толстых сосновых брусьев, которые отлично сохранились, а ветхость по внешнему виду являлась от отсутствия в течение многих лет какого-либо ремонта. Теперь С. И. Лашкевич купил

---

68 *В. Модзалевский*, Родословник, III, стор. 42; в «Русском Биографическом Словаре», том «Лабзина-Ляшенко», СПб, 1914, стор. 99, дата народження 19 червня.

69 Іван Степанович Лашкевич народився 1839 р. Вчився в Київській I гімназії.

70 Донька Анастасія Степанівна (нар. 1846) й син Сергій Степанович молодший (нар. 1850) (*В. Модзалевский*, Родословник, III, 42–43).

71 «Киевская Старина», 1899, XI, стор. 258.

72 Там же, стор. 259–260.

двухэтажный дом в Липках, на Виноградной улице; внутренняя обстановка сделалась еще более барскою, но и этот дом никогда не ремонтировался».[73]

«В управление домом и многочисленной дворней, даже в воспитание детей Степан Иванович повидимому почти не вмешивался. Эти заботы всецело лежали на проживавшем в течение многих лет у него в доме, у него же и умершем Николае Егоровиче. Фамилии его даже очень близкие к Лашкевичам люди не знали; всем известно было, что он, урожденец одной из великорусских губерний, был товарищем Степана Ивановича по Московскому университету, хотя с виду казался гораздо старее его. На каких условиях он проживал у Лашкевича, мы не знали, но видели, что на нем лежали домашнее хозяйство и заботы о старших сыновьях, с товарищами которых он очень сближался. Молодежь очень любила его за чрезвычайное добродушие, веселый нрав и невинные шутки юношей. Будучи фактотумом в доме — и управляющим, и экономом, и ключником, и дядькой при детях, он до глубокой старости отличался большой живостью, интересовался литературой, любил толковать о ней с молодежью, изредка беседовал о ней же и с Степаном Ивановичем; последнего он очень уважал, всегда свято исполнял и старался предугадывать его волю и желания, даже заметно побаивался его. Снисходительно относился Николай Егорыч к молодежи, к ее не всегда достаточно почтительному подшучиванию. Молодых Лашкевичей он очень баловал, старался исполнять все их желания, даже капризы и прихоти, снабжал их втихомолку деньгами, прикрывал их проступки — в этом отношении он шел даже наперекор желаниям своего патрона».[74]

Це були ще часи кріпацтва й старого поміщицького побуту. Беренштама, за його словами, «истинного горожанина из буржуазной семьи», «очень поражала . . . масса прислуги» в домі Лашкевичів. «Дворня была чрезвычайно многочисленна: были тут повар и его помощники, много лакеев, несколько кучеров, форейторов, судомойки, горничные, прачки, дворники, портные, сапожники, швеи, обойщики, столяры и др.». «Особенно удивлялся я — пише Беренштам, — когда впервые ночевал у Лашкевичей. У каждого из сыновей был особый лакей, умывавший и одевавший паныча, надевавший носки, завязывавший галстух; у каждого гостя опять таки был свой специальный прислужник».[75] Окрім того, за тогочасним звичаєм, «жили в семье Лашкевича еще и приживалки, бедные пожилые дворянки, одна из них с дочерью-подростком; они жили в отдельном помещении, никогда не показывались гостям; о существовании их посторонние узнавали лишь от детей или Николая Егорыча, очень их не любившего, или, наконец, по поводу какого-нибудь особенного происшествия с ними».[76]

---

73 Там же, стор. 260.
74 Там же, стор. 258–259.
75 Там же, стор. 259.
76 Там же, стор. 259.

Так було і в Києві, і в Брахлові, де родина Лашкевичів перебувала під час літніх канікул.[77]

Багате життя й аристократичне родинне оточення, й «та бездеятельность и пассивность, которые с детства окружали»[78] Олександра Степановича, можливо, мали певний вплив на нього, його характер та звички. Але вплив цей був тільки зовнішній. Кріпацька система вже відживала свій вік, навколо буяло нове життя, нові ідеї, нові інтереси й прагнення. Сприймаючи, за звичкою, старі форми панського ладу, молодий Лашкевич, разом з тим, засвоював і певні риси українського побуту, чув навколо себе українську мову, звикав до українських звичаїв, хоч дещо й змінених умовами зрусифікованого великого міста, але не позбавлених зв'язку з гущавиною українського народнього життя. Українські національні і фамільні традиції мали великий вплив на душу молодого Лашкевича. З ними він увійшов у нову добу історичного життя України, початок якої був покладений селянською реформою 1861 року.

1854 року 12-літній Лашкевич вступив до 2-ого клясу Київської I гімназії, яка тоді знаходилася ще в Липках, у Кловському палаці, де вже вчився його старший брат.[79] Беренштам так описує гімназіяльні роки Лашкевича. «Это был худенький, плохо развитый физически, слабенький и изнеженный мальчик; уже в то время он был сильно близорук — отсюда неуверенность в движениях и робость, заметная во внешних манерах; он был очень застенчив, казался боязливым, хоть и не был таковым в действительности».[80]

«Ежедневно вместе со старшим братом, рослым и красивым юношей, приезжал он в гимназию на паре хороших лошадей в собственном некрытом экипаже, повидимому произведения сельского, вероятно крепостного каретника; изредка братья приезжали в большой коляске, запряженной четверкой лошадей с форейтором; эти же экипажи являлись к концу уроков и увозили Лашкевичей домой; на козлах всегда восседал лакей, снимавший со своих панычей верхнюю одежду или же одевавший их».[81]

Саша Лашкевич, як його називає Беренштам, «видимо желал сблизиться с товарищами, и это ему удалось, несмотря на то, что он не участвовал в физических играх, никогда не вступал в драку, не играл в мяч, в городки, паланты, мету; зато он деятельно участвовал в проделках, где требовалось остроумие и риск; в шалостях, направленных всего чаще против надзирателей и учителей-иностранцев, он не раз попадался; против наших учителей французского языка он не раз выступал вместе с товарищами, сопровождая их появление криками «Трубочист» и «Чижик», их общеизвестною кличкою. Когда надо было, по мнению класса, устроить этим учителям какую-нибудь

---

77 Там же, стор. 261–262.

78 Там же, стор. 262.

79 Там же, стор. 249.

80 Там же, стор. 250–251.

81 Там же, стор. 251.

каверзу, обмануть их, пользуясь тем, что они по-русски читать не умели, или же в полном составе класса об'явить, что заданный урок не выучен, Лашкевич никогда не отставал от товарищей. Тут он высказывал желание жить с товарищами душа в душу и поступал он так вовсе не вследствие лености или незнания: он и в детстве, а потом и в зрелом возрасте отличался трудолюбием, за всякое дело брался горячо и настойчиво, если оно было ему по душе. Добросовестно готовил он и уроки, не знаю, по привычке-ли, или же ради получения хороших отметок, — во всяком случае, любознательности тут следует отводить самое малое место: ни учебники, установленные программой, ни тогдашние преподаватели не могли пробудить в мальчике этого стремления, — удовлетворялось оно больше всего чтением. Лашкевич еще и в то время очень любил читать книги, конечно, детские, уже и в то время очень дорожил ими; можно было заметить у него уже и первые признаки позднее развившегося библиофильства».[82]

Інакше стало, коли Лашкевич перейшов до старших клясів гімназії. Тоді, після Кримської поразки Росії й напередодні селянської реформи, «повеяло новым духом» (Беренштам[83]), який не обминув і Київської І гімназії. Ця «цветущая эпоха в жизни киевских учебных заведений»[84] пов'язана була з діяльністю й реформами нового куратора Київської Шкільної Округи — проф. М. І. Піроґова, відомого хірурґа й громадського діяча. В наслідок піроґовських реформ — пише Беренштам — «освежился педагогический персонал, оживилось преподавание, отношение к ученикам стало вежливым и гуманным, а грубое обращение, произвол и разнообразные жестокие наказания, продолжительные заключения в карцере пресловутые субботники и вообще частые телесные наказания во время пребывания Н. И. Пирогова попечителем почти исчезли».[85] Київська І гімназія тоді вже містилася в новому будинкові (на Бібіковському бульварі, нині бульвар Шевченка) і перестала бути цілком замкненим становим дворянським закладом. «Большее общение с внешним миром и реформы Пирогова усилили умственную деятельность учащихся, вызвали в них стремление к знанию, к развитию, и... теперь стало заметно стремление к самообразованию посредством сознательного усвоения гимназического курса и внеклассного чтения».[86]

Великий вплив на учнів Київської І гімназії, зокрема на братів Лашкевичів, мав молодий викладач математики П. Є. Рощин, який пізніше був професором одної з петербурзьких військових академій. Талановитий педагог, він зумів прищепити своїм учням інтерес і навіть любов до математики. Маючи помешкання в садибі гімназії, Рощин «во всякую пору дня принимал учеников просто и любезно».[87]

---

82 Там же, стор. 251–252.
83 Там же, стор. 254.
84 Там же, стор. 254.
85 Там же, стор. 255.
86 Там же, стор. 255.
87 Там же, стор. 252–253.

«Снисходительный к внешним и мелким проступкам, к нарушениям общепринятых, но формальных условностей, об'ясняя их лишь относительное значение, Рощин всегда откровенно указывал ученикам их нравственные недостатки».[88] «Он выходил за пределы курса, указанного программой, задавал интересные математические задачи, знакомил с вопросами физики... сообщал сведения по математической географии и астрономии; в ясные вечера, даже зимой, на гимназическом дворе знакомил со звездным небом, показывал светила в телескоп». «Добросовестно и не ради отметок готовясь по математике, ученики понемногу начинали относиться так-же и к другим предметам гимназического курса».[89]

Ще більший був ідейний і моральний вплив Рощина на своїх учнів. «Суворо отрицая крепостное право и барские привычки, прирожденные привилегии и всяческие общественные неправды, он всегда старался внушить окружающим глубокое уважение и любовь к науке вообще, а не только к математике. Особенно охотно останавливался он на гражданских обязанностях своих юных собеседников, на необходимости правды, справедливости и стремления к лучшим общечеловеческим идеалам. Если прибавить, что зоркий, наблюдательный глаз учеников не мог уловить ни малейшего противоречия между словом и жизнию учителя, то легко представить силу его влияния».[90] Беренштам стверджує, що «знакомство с Рощиным ярко отразилось на общем развитии... на общественных идеалах и симпатиях» молодого Лашкевича.[91]

Вже в гімназіяльні роки Лашкевич почав цікавитися історичними й філологічними науками. Джерела цього треба шукати в родинних традиціях Лашкевичів. Фамільні спогади, архів його старого роду, багата бібліотека, початок якої поклав ще прапрадід Олександра Степановича,[92] історичні й літературні інтереси й заняття батька,[93] — все це не могло не вплинути на молодого Лашкевича. «Он стал теперь — пише Беренштам — заметно увлекаться филологическими науками, особенно предавался чтению журналов, которые раньше вовсе не проникали в нашу гимназию».[94] Чимало допомогло цьому знайомство Лашкевича та його товаришів з відомими професорами Київського університету — істориком П. В. Павловим і економістом М. Х. Бунґе. Павлов викладав історію також у 7-му клясі Київської I гімназії, а Бунґе — пише Беренштам — «через нашего инспектора, своего школьного товарища, познакомившись с некоторыми из нас, стал снабжать нас книгами и журналами — Отечественными Записками, Современником, Русским Вестником»[95] (найкращі тоді російські журна-

88 Там же, стор. 253.
89 Там же, стор. 253.
90 Там же, стор. 253–254.
91 Там же, стор. 254.
92 Див. розділ III цієї праці.
93 «Киевская Старина», 1899, XI, стор. 264.
94 Там же. стор. 255.
95 Там же, стор. 255.

ли). Лашкевич бере жваву участь у т. зв. «літературних вечорах», які організував Піроґов для учнів старших клясів київських гімназій. На цих зібраннях, які відбувалися періодично в залі одної з двох тодішніх київських гімназій, з участю самого куратора й усіх викладачів, учні читали й обговорювали реферати на довільно обрану тему. Лашкевич, за словами Беренштама, «очень горячо относился к этим вечерам»: він готувався до кожного з них, уважно знайомився з питаннями, що їх мали обговорювати. Двічі виступав він, як референт. Беренштам не міг пригадати собі теми тих рефератів, але — пише він — «и теперь мне живо рисуется, как горячо относился он к этой работе, как тщательно собирал и изучал пособия и источники для их разработки». Реферати Лашкевича мали великий успіх і дуже сподобалися Піроґову.[96]

Закінчивши гімназіяльний курс, Лашкевич вступає (восени 1860 року) на Історично-Філологічний факультет Київського університету. Це була переходова доба в історії Київського університету, в діяльності якого відчувалися ще спустошливі наслідки бібіковсько-миколаєвської реакції, але вже позначався животворний вплив реформ Піроґова й загального пожвавлення громадсько-політичного життя України й цілої імперії. Формально Університет існував ще за старими реакційними правилами (новий — ліберальний університетський устав був запроваджений щойно в 1863 році);[97] професура, зокрема на історично-філологічному факультеті, не відзначалася видатними науковими силами; лекції здебільшого «отличались в то время крайней вялостью и сухостью».[98] Але, як стверджують сучасники, «быть может, никогда Киевский университет не дал столько полезных родине людей, как в те годы».[99]

Спочатку Лашкевича цікавили слов'янознавчі дисципліни, лекції яких він ретельно відвідував. Історію слов'янських літератур читав тоді проф. В. Я. Яроцький. Відвідував Лашкевич також лекції з історії «русской» словесности талановитого й красномовного проф. О. І. Селіна і, можливо, лекції з історії всесвітньої літератури молодого доцента А. І. Линниченка. Але найбільш захоплювали його лекції проф. В. Я. Шульгина з нової всесвітньої історії.[100] Професор П. В. Павлов був ще 1859 року адміністративно переведений до Петербурзького університету, й катедра «руской» історії була вакантна.[101]

[96] Там же, стор. 255–256.

[97] «Історія Київського Університету (1834–1959)», (Київ), 1959, стор. 37–38.

[98] «Киевская Старина», 1899, XI, стор. 264.

[99] *Є. Кивлицкий*, Памяти А. С. Лашкевича (К 10-летию со дня его кончины). – «Киевская Старина», 1899, XI, стор. 244.

[100] Там же, стор. 264. Проф. В. Я. Шульгин викладав в Університеті до 1862 року («Історія Київського Університету», стор. 182).

[101] Вказівка В. Л. Беренштама, що О. С. Лашкевич «увлекался лекциями... П. В. Павлова по русской истории, физиологии общества и истории пластических искусств» («Киевская Старина», 1899, XI, стор. 264), — неточна. Проф. Павлов викладав у Київському університеті до грудня 1859 року, а О. С. Лашкевич вступив до університету щойно восени 1860 року. Берен-

Менш цікавили Лашкевича лекції з клясичної філології та історії античних старожитностей (професори І. Я. Нейкірх, О. К. Деллен і К. Ф. Страшкевич). Ледве чи багато міг дати молодому і талановитому студентові проф. С. С. Гогоцький, що викладав курс філософії.[102] Можна думати, що Лашкевич бував також на лекціях деяких професорів Юридичного Факультету, зокрема М. Х. Бунґе, якого він знав ще з гімназіяльних часів. На жаль, бракує докладніших відомостей про університетську науку Лашкевича.

Зате більше знаємо про його позауніверситетські інтереси і громадську діяльність під час перебування в університеті. Спочатку, як каже Беренштам, «занятия славяноведением сблизили (Лашкевича) с кружком студентов-славянофилов». За словами Беренштама, в цьому гуртку «особенно выдавались и пользовались большим влиянием некоторые студенты из духовного звания», здебільшого росіяни, які перейшли до університету з Київської Духовної Академії, з якої «их исключили за нелады с начальством». «Эти молодые люди — пише Беренштам — отличались большей зрелостью, стремлением к знаниям, серьезностью занятий».[103] Цей гурток, за участю Лашкевича, організував Печерську недільну школу, яка «отличалась от двух раньше открытых студентами школ, Подольской и Новостроенской, славянофильским направлением своих участников» (в двох інших, зокрема в Новостроєнській, переважав напрямок український). Але захоплення Лашкевича слов'янофільством було нетривке, і він скоро вийшов з того гуртка, хоч назавжди зберіг дружні відносини з деякими його членами.[104]

Лашкевич, нарешті, знайшов те, чого давно вже, хоч, може, ще не цілком свідомо, прагнула його українська душа. Беренштам яскраво описує навернення молодого нащадка старого українського роду — до українства. «Теперь (Лашкевич) возмужал, характер его стал складываться окончательно. Это был уже высокого роста, красивый и вполне здоровый юноша; отличаясь ... живостью и настойчивостью, он был в то же время добр, всегда почти весел, остроумен и добродушно-насмешлив. Детская застенчивость исчезла и заменилась общительностью, и потому у него было множество знакомых между студентами. Деятельность в воскресной школе и общие собрания учителей всех

штам, який був студентом Київського Університету за часів Павлова, очевидно, помилився, маючи на увазі, мабуть, виклади Павлова в Київській І гімназії, які, справді, слухав О. С. Лашкевич (там же, стор. 255). Див. «Історія Київського Університету», стор. 183–184, 259–261; *Ф. Ястребов*, Революционные демократы на Украине, К., 1960, стор. 258–274.

102 Про викладання на Історично-Філологічному факультеті Київського Університету на початку 1860-х років – див. «Історія Київського Університету», стор. 38–39, 181–182, 188, 194, 213, 216, 218, 223–224, 226, 233, 235–236.

103 «Киевская Старина», 1899, XI, стор. 264. З київськими слов'янофілами могли зблизити О. С. Лашкевича й фамільні зв'язки. З родичів Лашкевича – М. А. Ріґельман (1817–1888) був відомий слов'янофіл, а Г. П. Ґалаґан (1819–1888) був досить близький до слов'янофільства.

104 «Киевская Старина», 1899, XI, стор. 264.

таких школ постоянно наталкивали мысли на вопросы о значении местного языка, этнографии и истории; еще более возбуждались эти интересы начинавшейся в то время в стенах университета борьбой между польской молодежью и местною русскою (себто українською — *Д. О.*) по вопросу о том, какой национальности должны принадлежать край и университет. Борьба велась с большой страстностью, увлекала всех живых людей, увлекла она и Александра Степановича. Он посещал все сходки молодежи, принимал горячее участие в страстных спорах по поводу национальных и других вопросов, деятельно участвовал в кассе взаимопомощи и в студенческой библиотеке с лекторией, устроенными студентами по почину . . . Н. И. Пирогова. Теперь Лашкевич всецело присоединился к малорусскому, или украинскому кружку, горячо отдался изучению Украины в ее прошлом и настоящем, стал преподавателем в *Ежедневной** школе, для которой помещение отведено было в самом здании университета и которую устроили учителя Новостроенской воскресной школы. Участвовал Лашкевич и в другой школе, которую студенты-украинцы устроили на свой счет в частном доме: здесь на полное содержание принимались крестьянские мальчики, по большей части лакеи-козачки, сопровождавшие в Киев своих паничей, студентов; в школе их готовили к деятельности сельских учителей. В этой школе воспитывались, между прочим, и два родных племянника Т. Г. Шевченка. В это время возникли и упрочились дружеские отношения А. С. Лашкевича со многими земляками студентами: их сближала совместная гуманитарная и национальная деятельность и общность убеждений; связь создавалась крепкая: она пережила пребывание в университете, держалась годами и потом еще раз освежилась и окончательно упрочилась, когда Александр Степанович стал издателем и редактором «Кіевской Старины», где некоторые из давних университетских друзей его были постоянными сотрудниками».[105] Мабуть, тоді ж Олександер Степанович і став членом Київської Старої Громади,[106] де його звали «великим волхвом»[107]: підпис Лашкевича стоїть, разом з 20 іншими членами Громади, під «Отзывом из Киева» («Современная Летопись», 1862).[108]

* Курсив Беренштама.

105 Там же, стор. 264—265. Київські недільні школи існували в 1859—1862 рр. Про них — див. *М. Драгоманов*, Народні школи на Україні, Женева, 1877; *його ж*, Автобіографія – «Вибрані твори М. Драгоманова», I, Прага, 1937; «Історія Київського Університету», стор. 56—57, 222, 260; «Історія Києва», т. I, К., 1960, стор. 331—334. Див. *Ф. Ястребов*, названа праця, стор. 249—258.

106 «Історія Києва», I, стор. 439. Автор цього розділу (О. А. Парасунько) помилково вважає О. С. Лашкевича за викладача гімназії.

107 «Архів Михайла Драгоманова», т. I, Варшава, 1938, стор. 95, 382. Одним з найближчих друзів О. С. Лашкевича був його земляк і товариш по Київській Громаді – Петро Антонович Косач, батько Лесі Українки. Див. «Леся Українка. Документи і матеріали. 1871—1970». Київ, 1971, стор. 51, 53.

108 Див. *Д. Багалій*, Матеріяли для біографії В. Б. Антоновича. К., 1929, стор. 40—44.

Один з найближчих друзів Лашкевича і товариш його по університету — П. Г. Житецький, відомий український філолог і громадський діяч, у своїй промові на похороні Олександра Степановича,[109] так згадував ці часи: «Я хочу напомнить здесь — казав Житецький — давние, давние годы, когда мы с тобою в дружной толпе товарищей наших готовились к жизни, — напомнить золотую пору юности нашей, когда люди с песнями горе встречают, с песнями его и провожают. Ходили мы с тобой в ту пору по этим дивным урочищам Киева, не раз были и здесь, где теперь хороним тебя (на Аскольдовій Могилі — *Д. О.*). Припоминали мы в этих прогулках давнее историческое прошлое Киева, задумывались над исторической судьбой родной земли нашей. Из Alma mater нашей, из университета киевского, мы вынесли глубокое уважение к сознательной общественной деятельности, к сознательному труду для блага родины нашей. Мы вынесли из него горячие симпатии к народу русскому (себто українському — *Д. О.*) в его действительном, а не выдуманном существовании...».[110] Ще ясніше каже в своїх Спогадах Беренштам. «Школьные годы и молодость не прошли для него (О. С. Лашкевича) даром: он вышел из них снабженный знаниями, духовным развитием, стремлением к умственному труду; они дали ему то общественно-национальное и демократическое направление, которое было руководящим началом во всей его последующей деятельности; они же создали ему дружеские связи с некоторыми университетскими сверстниками-украинцами, связи, сохранившие свою силу до самой смерти его...».[111] Так, весь життєвий шлях О. С. Лашкевича був визначений ще під час перебування його в університеті.

Року 1864 Лашкевич закінчив курс університету зі ступнем кандидата. «Мы вступили на путь общественной жизни — казав у надгробній промові Житецький — при самых счастливых предзнаменованиях. Тогда во всех концах русского мира раздался благодатный призыв к честному труду на пользу народа, выходившего из крепостной неволи. Святым трепетом отозвался этот призыв в сердцах наших, и ты пошел вместе с другими сеять доброе семя на родной ниве своей».[112] Олександер Степанович вступив на службу в Київське «по крестьянским делам присутствие» при канцелярії генерал-губернатора, яке керувало переведенням селянської реформи на Правобережній Україні. Незабаром він був призначений мировим посередником в одному з повітів Київщини й був предсідником «поверочного отделения» у Звенигородці, а потім став головою З'їзду мирових посередників у Гайсинському повіті на Поділлі.[113] «Здесь он горячо отдался — пише

---

109 «Киевская Старина», 1889, XII, стор. 492–493.

110 Там же, стор. 492. Житецький має тут на увазі Україну й український народ.

111 «Киевская Старина», 1899, XI, стор. 268–269.

112 «Киевская Старина», 1889, XII, стор. 492.

113 *В. Модзалевский*, Родословник, III, стор. 42; «Киевская Старина», 1889, XII, стор. 487; 1899, XI, стор. 268.

Беренштам — исполнению служебных обязанностей: они вполне соответствовали направлению и убеждениям, вынесенным из университета».[114] Зрештою, Лашкевич не був винятком: багато молодих українських діячів в різних місцях України, з великим захопленням і запалом, віддалися справі переведення в життя реформи, яка мала відкрити основній масі українського народу — селянству широкий шлях до майбутньої соціяльної й національної свободи. Це особливо важило на Правобережжі, де, після поразки польського повстання 1863 року, в умовах загальної антипольської політики російського царату, реформа все ж таки дбала про інтереси українського селянина, який знаходився під важким соціяльно-економічним і національним визиском з боку польського дідича. Ця діяльність дуже захоплювала Лашкевича. «С большим одушевлением, — пише Беренштам — радостно рассказывал он университетским друзьям о тех случаях, когда ему удавалось отстоять тот или иной интерес крестьян».[115]

Та незабаром становище змінилося. Російський уряд став на шлях порозуміння з польським дворянством, яке являло ще довший час могутню силу на Правобережній Україні й собі шукало компромісу з царатом, звичайно, коштом українського селянства. Зрештою, основні засади селянської реформи й тут були ті-ж самі, що й скрізь на Україні і в цілій імперії. Так чи інакше, «изменилось направление политики в крестьянском вопросе в Юго-Западном крае» (Беренштам),[116] що збіглося й з змінами в місцевій адміністрації після смерти генерал-губернатора О. П. Безака. Наприкінці 1860-их років Лашкевич залишає урядову службу, все в тому ж скромному чині титулярного радника, який дало йому закінчення університету.[117]

Олександер Степанович знаходить собі нове поле діяльности — на рідній Чернігівщині, де запроваджувалися тоді судова й земська реформи 1864 року. Цей — чернігівський — період, найдовший у діяльності Лашкевича (він тривав до половини 1880-х років), був, мабуть, найцікавішим для нього. Він оселюється в своєму Брахлові,[118] де все дихало милою йому старовиною, де був фамільний архів і бібліотека, яку чимало збагатив він сам. Тут, на Чернігівщині, Лашкевич міг віддатися земській діяльності, ідея якої була, за словами

---

114 «Киевская Старина». 1899, XI, стор. 268.

115 Там же, стор. 268.

116 Там же, стор. 268.

117 *В. Модзалевский*, Родословник, III, стор. 42.

118 Брахлів дістався Олександрові Степановичу після смерти батька (р. 1872). Старший брат – Іван Степанович помер ще раніше (1869 року), а молодший – Сергій Степанович – р. 1877. В І. С. Лашкевича був син Степан Іванович (нар. 1865 р.), член Чернігівської Губерніяльної Земської Управи (1912 р.), останній дідич Брахлова. С. С. Лашкевич залишив одну доньку – Катерину Сергіївну (нар. 1875). (*В. Модзалевский*, Родословник, III, стор. 42, 45). Брахлів залишався в роді Лашкевичів до останньої революції, коли влітку 1918 року маєток був зруйнований, а всі його культурні цінності знищені (див. «Наше Минуле», Київ, 1918, II).

сучасника, «основной идеей его».[119] Можна погодитися з автором некрологу О. С. Лашкевича в «Киевской Старине», що «весь род его как по мужской, так и по женской линии был родом истых малорусских (лівобережно-українських — *Д. О.*) земцев разных эпох и поколений...», і що цю «черту любви к родной земле и земскому делу» традиційно успадкував Олександер Степанович.[120] Він був гласним Чернігівського губерніяльного і Новозибківського повітового земства, почесним мировим суддею й протягом трьох триліть головою Новозибківського З'їзду мирових суддів, а згодом (з 1880 року) ще й почесним куратором Новозибківського реального училища.[121] Тут, нарешті, пощастило йому створити й родинне життя. Справа в тому, що перший шлюб Олександра Степановича (з Юлією Іванівною Дейбнер) не був щасливий і закінчився розлукою.[122] Десь коло 1878 року він одружився з своєю землячкою — Олександрою Петрівною Немирович-Данченко, з старого чернігівського роду.[123] Від цього подружжя народилися діти Олександра Степановича — донька Єлисавета (нар. 1879 р.)[124] і син Миколай (нар. 1880 р.)[125]

На початку 1886 року Лашкевич знову оселюється в Києві.[126] Невідомо, що спонукало його до цього — чи причини громадського характеру (умови земської й судової діяльности за часів царя Олександ-

---

119 «Киевская Старина», 1889, XII, стор. 488.

120 Там же, стор. 486.

121 *В. Модзалевский*, Родословник, III, стор. 42; «Киевская Старина», 1889, XII, стор. 488.

122 Ю. І. Дейбнер була другим шлюбом за Йосипом Антоновичем Лагодою (нар. 1846), маляром, родина якого мала маєток у Новозибківському повіті (*В. Модзалевский*, Родословник, III, стор. 42. Див. там же, стор. 9).

123 О. П. Немирович-Данченко, в подружжі Лашкевич, була донька Новозибківського маршала дворянства (1854–1866) Петра Миколаєвича Немировича-Данченка, надвірного радника (нар. 1819 – жив. 1871), правнука Пилипа Немировича-Данченка, сотника Топальського, родоначальника Немировичів-Данченків. Див. *В. Модзалевский*, Родословник, III, стор. 648. О. П. Лашкевич була жива в 1911 році (там же, стор. 42). Деякі матеріяли – в архіві О. П. Оглоблина.

124 Єлисавета Олександрівна Лашкевич одружилася з Платоном Івановичем Забугиним, колезьким асесором (*В. Модзалевский*, Родословник, III, стор. 45). Він служив у канцелярії Київського генерал-губернатора, а пізніше був комісаром Бродського повіту в Галичині (1917 р.) й помічником Київського губерніяльного старости за Гетьмана Павла Скоропадського (1918 р.). Див. *Д. Дорошенко*, Історія України, т. II, Ужгород, 1930 (Ню Йорк, 1954). стор. 87.

125 Миколай Олександрович Лашкевич помер у молодих літах (до 1912 року). (*В. Модзалевский*, Родословник, III, стор. 45.)

В 1901 році за спадкоємцями О. С. Лашкевича числилося в Новозибківському повіті 1021 десятин землі (*Гр. Г. Милорадович*, Родословная книга Черниговского дворянства, т. II, СПб., 1901, додатки, стор. XIX). За даними 1896 року, Степанові Івановичу Лашкевичеві (очевидно, небожеві О. С. Лашкевича) належало в Новозибківському повіті 2112 дес. землі (архів О. П. Оглоблина).

126 «Киевская Старина», 1889, XII, стор. 488.

ра III, який провадив реакційну політику, мабуть, не задовольняли Лашкевича, вихованого в дусі реформ 1860-х років), чи, може, особисті та родинні інтереси. Деякий натяк на те, що привело Лашкевича до Києва, дає Є. Кивлицький. У Києві — пише він — «возобновились старые товарищеские связи, завязались новые отношения, но дела, определенного, живого дела, не было».[127] Очевидно, Олександер Степанович думав знайти в Києві те «живе діло», без якого він взагалі не міг жити, і якого вже не стало на той час у чернігівській провінції. Недарма він одразу бере участь у журналі «Киевская Старина», що його видавав тоді Ф. Г. Лебединців.[128] Лашкевич ще в 1884 році надрукував там невеличку замітку[129] і взагалі охоче давав для опублікування в журналі документи з свого архіву.[130] Але особливо близько стає він до «Киевской Старины» саме в цей останній київський період свого життя.

Історія «Киевской Старины» досить відома, і значення її в історії української науки й культури загально-визнане. Д. І. Дорошенко називає його «просто епохальним».[131] Заснована в 1882 р. Ф. Г. Лебединцевим, за головною участю В. Антоновича, О. Лазаревського, П. Житецького та інших, «Киевская Старина», в тяжких умовах антиукраїнської політики Росії після указу 1876 року, продовжила традиції «Основи» й «була понад 25 років єдиним друкованим органом української думки на підросійській Україні»,[132] аж до самої революції 1905—1907 рр. «Величезна кількість уміщеного в ній наукового та документального матеріялу, історичного, археологічного . . . етнографічного, філологічного, літературного, бібліографічного та критичного — була дуже поважним вкладом в українську науку й культуру».[133] «Киевская Старина» була, по-суті, неофіціяльним органом Старої Громади, яка згодом (з р. 1893) «була її фактичним власником».[134] Журнал «об'єднував кращі наукові та культурні сили того часу, і таким

[127] «Киевская Старина», 1899, XI, стор. 245.

[128] Про цей – перший період існування «Киевской Старины» – див. *І. Житецький*, «Киевская Старина» за часів Лебединцева. – «Україна», Київ, 1925, IV.

[129] *Ал. Лашкевич*, Киевский пещерник XVIII ст. – «Киевская Старина», 1884, VII, стор. 541–543.

[130] Ще року 1885 у «Киевской Старине» було опубліковано два цікаві документи з архіву О. С. Лашкевича («К характеристике шляхетско-козачого быта XVIII в.» – «Киевская Старина», 1885, IV, стор. 776–782). На підставі матеріялів О. С. Лашкевича й, мабуть, за його вказівками, була написана студія *Ф. Д. Николайчика*, «Род Лашкевичей и дневник одного из них», надрукована в «Киевской Старине», 1887, XII, стор. 696–716. Вказівки на матеріяли з архіву О. С. Лашкевича нерідко трапляються і в інших публікаціях «Киевской Старины» за 1880-ті роки.

[131] *Д. Дорошенко*, Огляд української історіографії, Прага, 1923, стор. 141.

[132] *О. О. (Олександер Оглоблин)*, «Киевская Старина» – «Енциклопедія Українознавства», т. II (частина словникова), вип. 13-й, стор. 1000.

[133] Там же, стор. 1000. Докладніші відомості про «Киевскую Старину» – див. *Д. Дорошенко*, названа праця, стор. 140–142.

[134] «Енциклопедія Українознавства», II, вип. 13, стор. 1000.

чином гурт її співробітників являв собою справжнє наукове товариство»:[135] як каже Д. І. Дорошенко, це видання «справедливо називають українським історично-філологічним факультетом».[136] Це була відповідь українського громадянства і на валуєвський циркуляр 1863 року, який заперечував навіть право на існування української мови, і на указ 1876 року, що забороняв українську літературу рідною мовою, і, врешті, на всю антиукраїнську політику Російської імперії.[137]

Але, не зважаючи на свої великі досягнення й на зусилля українських культурно-наукових діячів, «Киевская Старина» в середині 1880-х років переживала серйозну кризу. Є. О. Кивлицький, майбутній редактор її,[138] згадує, що «1887 год был критическим годом для нашего журнала».[139] «Непосильный труд и материальные убытки — пише він — вынудили Ф. Г. Лебединцева заявить о прекращении издания. Как ни прискорбно было это обстоятельство и для успевшего уже сформироваться кружка сотрудников, и для хотя немногочисленных, но сердечно расположенных к журналу читателей, но выхода не было, — никто не хотел, да и не мог взяться за продолжение такого хлопотливого и явно убыточного дела».[140] Та справа була не тільки у фінансових труднощах видання. Були й інші, небезпечніші перешкоди, про які писати тоді було неможливо. «Киевская Старина» була сіллю в оці російського уряду і зокрема всевладного тоді обер-прокурора Синоду К. Победоносцева.[141] Можна думати, що на рішення Лебединцева припинити видання «Киевской Старины» чимало вплинув і тиск з боку російського уряду та місцевої адміністрації. Доля «Киевской Старины», здавалося, була припечатана.[142]

В цей критичний момент не тільки для журналу, але й для справи української культури, знайшлася лише одна людина, яка віддала й свої кошти, й свої сили для того, щоб врятувати «Киевскую Старину». Це був Олександер Степанович Лашкевич.

---

135 Там же, стор. 1000.

136 Д. *Дорошенко*, названа праця, стор. 141.

137 Цілком викривлену характеристику «Киевской Старины» й діяльности в ній О. С. Лашкевича подано в книзі *Д. Заславський* і *І. Романченко*, Михайло Драгоманов, К., 1964, стор. 150.

138 Кивлицький Євген Олександрович (1861–1921), родом з Чернігівщини, педагог, літератор і громадський діяч, був у 1889–1892 рр. за редактора «Киевской Старины» («Енциклопедія Українознавства», II, в. 13, стор. 996).

139 «Киевская Старина» 1899, XI, стор. 245.

140 Там же. стор. 245.

141 «В 80-их гг. Победоносцев метал гром и молнии на («Киевскую Старину») – писав О. М. Лазаревський гр. Г. О. Милорадовичу 21. IV. 1899, на підставі щоденника Г. П. Ґалаґана («Український Археографічний Збірник», том II, К., 1927, стор. 364).

142 Лебединців офіційно оголосив про припинення видання «Киевской Старины». У редакційній примітці до статті Николайчика про «Род Лашкевичей...» було сказано, що «наступает приостановка издания, которое, Бог весть, когда возродиться может» («Киевская Старина», 1887, XII, стор. 696, пр. 1).

У Києві Лашкевич був постійним співробітником «Киевской Старины». Протягом 1887 року він друкує тут низку своїх документальних статтей та заміток,[143] і серед них більшу студію про рід Вишневських.[144] Знаючи про критичне становище журналу, він вже тоді, мабуть, міркував над тим, щоб узяти на себе його видання. «Не берусь сказать — пише Кивлицький, — явилась ли эта мысль у Александра Степановича совершенно самостоятельно, или была ему кем-нибудь подсказана, во всяком случае он горячо ухватился за нее, хотя ему и был представлен ряд возражений против его плана. Один из самых близких друзей Александра Степановича настойчиво указывал на те материальные жертвы и душевные беспокойства, которые ожидали его на тернистом пути редактора-издателя не ходкого журнала».[145] Але «решение Александра Степановича было принято безповоротно».[146]

Переговори з Лебединцевим тривали деякий час, і на початку 1888 року, сплативши йому 2 тисячі карбованців, Лашкевич одержав право на видання журналу й книжковий склад «Киевской Старины».[147] Це була формальна й ділова сторона справи, якій Олександер Степанович «отдался ... всем сердцем своим».[148] «Как во всех предыдущих положениях Александра Степановича — пише автор його некрологу в «Киевской Старине» — руководило не желание доставить себе какие нибудь выгоды, а исключительно служение общественной пользе, так было и в новом положении: тот же самый характер имела деятельность его, как издателя-редактора, тем же идеалистом он остался ...».[149] Дуже яскраво схарактеризував ставлення Олександра Степановича до нового «живого дела» Житецький у своїй промові над труною Покійного: «Я не знаю, как мы исполнили наши задачи, как мы осуществили заветные мечтания юности нашей. Знаю только, что мы никогда не были довольны собою, что мы часто искали в самих себе причины наших разочарований и разбитых надежд наших. Знаю также, что вокруг нас выросло новое племя, появились новые люди, а вместе с ними и новые веяния, которые уже не ласкают нас весною юности нашей. И вот, чтобы сберечь эти остатки юности, ты пришел

---

143 *А. С. Лашкевич*, Речь малороссийского генерал-губернатора кн. Н. Гр. Репнина к дворянству Черниговской и Полтавской губерний. – «Киевская Старина», 1887, I, стор. 172–177; *А. Лашкевич*, Следы частной переписки имп. Петра I с Саввой Рагузинским. – «Киевская Старина», 1887, VI–VII, стор. 487–494; *А. С. Лашкевич*, Головатый Иван, бывший судья Запорожский. Сведение о нем. – «Киевская Старина», 1887, VI–VII, стор. 586–587.

144 *А. Лашкевич*, Род Вишневских. – «Киевская Старина», 1887, V, стор. 73–91.

145 «Киевская Старина», 1899, XI, стор. 245.

146 Там же, стор. 245.

147 Там же, стор. 245. Лебединців тоді був вже хворий і того ж (1888) року помер.

148 «Киевская Старина», 1889, XII, стор. 488.

149 Там же, стор. 488.

к немногим друзьям своим на помощь в ту минуту, когда они чувствовали нравственную потребность сказать новым людям, что новое не вечно будет новым, и что в нем нет прочных залогов жизни без широкого исторического самосознания. Ты пришел к нам в ту минуту, когда оборвался голос «Киевской Старины», и снова, под твоим влиянием и воздействием, раздался этот голос, как живое слово правды и добра, как искреннее и честное слово, которое не всуе произносится, но от сердца отрывается».[150]

Олександра Степановича цікавила не тільки справа видання журналу. Недарма ж він заразом стає й редактором «Киевской Старины». Він хотів, «привлекши лучших сотрудников, поднять достоинство журнала, посвящая его возможно более всестороннему восстановлению местной (себ-то української — *Д. О.*) истории и к выяснению характеристических особенностей народного мировоззрения, художественного творчества и сложившихся исторически бытовых отношений в Южной Руси».[151] Це писалося р. 1889, під суворою російською цензурою, але й сучасникам було, і тим більше нам ясно, про що йде мова. Справді, Лашкевич мав широкі пляни перетворити «Киевскую Старину», яка перед тим мала локальний, краєзнавчий характер, на поважний загально-український орган науково-літературної й громадської думки. «Он старался не только улучшить содержание журнала, но и придать ему возможно более изящную внешность; одним словом, он хотел, чтобы «Киевская Старина», будучи органом местной (української — *Д. О.*) истории, как по интересу содержания, так и по своей внешности, ни в чем не уступала нашим лучшим журналам»[152] (себ-то столичним російським — петербурзьким і московським). Це був, за тих умов, дуже сміливий задум, і для здійснення його потрібна була велика відвага й велика праця з боку цілої української громади і передусім з боку самого редактора-видавця.

Тим часом становище «Киевской Старины» було «самое плачевное».[153] «Уже в 1887 році — згадує Кивлицький, — подписка сильно упала, а теперь, к тому-же, прошло время подписки на новый год и даже неизвестно было, когда можно будет открыть прием ее. Надо было одновременно и хлопотать об утверждении А(лександра) С(тепановича) редактором, и подготовлять материал для издания, и начинать печатание первой книжки. Случайные мелочные обстоятельства задерживали утверждение; портфель редакции был пуст, а в довершение всего и сам А(лександр) С(тепанович), и все близкие к новой редакции люди были совершенными профанами в технике журнального дела».[154] Лашкевич був затверджений, як редактор, щойно в лютому 1888 року. Вирішено було видати у березні потрійне число журналу.

---

150 Там же, стор. 492–493. Підкреслення наше.
151 Там же, стор. 489.
152 Там же, стор. 489.
153 «Киевская Старина», 1899, XI, стор. 245.
154 Там же, стор. 245–246.

Олександер Степанович розгорнув широку роботу. Він «привлек к участию в редакционной работе широкий круг лиц, предоставив редакционному собранию решающий голос в вопросах литературных», і — що дуже важливо — «установил определенный гонорар за статьи и рецензии в размере 25—40 р. за печатный (сравнительно небольшой) лист, что привлекло в сотрудники людей, лишенных возможности безвозмездно затрачивать свой труд» і, безумовно, підвищило якість матеріялу, яким «быстро наполнился... пустой портфель» редакції.[155] «В редакции закипела оживленная работа» — пише Кивлицький, й нарешті вийшло перше число журналу, яке дуже прихильно зустріла критика.[156] Такий-же успіх мали й дальші числа «Киевской Старины», яка, за редакцією О. С. Лашкевича, на думку сучасників, «расширилась до пределов крупного литературного предприятия и приняла вид издания, раньше никогда не появлявшегося в провинции».[157] Це змушена була визнати навіть російська критика.[158] «Вокруг „Киевской Старины"... сплотился круг людей, привыкших считать дело А(лександра) С(тепановича) — своим делом. И в этом сказалось влияние основной черты характера А(лександра) С(тепановича) — его мягкости, его толерантности. Благодаря этим чертам, он мог сгруппировать вокруг журнала людей, не сходящихся, быть может, в частностях, но равно дорожащих и печатным словом, и научной истиной, и судьбами своей родины. Эти же черты сказались и на направлении журнала. Чуждый национальной и религиозной нетерпимости, А(лександр) С(тепанович) умел устранить из журнала все, что оскорбляло чье бы то ни было национальное и религиозное чувство, и это было отмечено в свое время и в русской, и в польской, и в еврейской печати».[159] Лашкевич намагався — і це йому вдалося — створити на-

---

155 «Киевская Старина», 1899, XI, стор. 246.

156 Там же, стор. 246.

157 «Киевская Старина». 1889, XII, стор. 489. Між іншим, Лашкевич охоче друкував у «Киевской Старине» твори Івана Франка. Збереглися листи Франка до Лашкевича в цих справах. Див. «Твори Івана Франка», т. XX, Київ, 1956, стор. 383; «Опис автографів українських письменників», К., 1959, стор. 161. Лашкевич залучив до співпраці в «Киевской Старине» також О. О. Русова (див. «Український Історичний Журнал», 1967, II, стор. 131, прим. *).

158 Некролог О. С. Лашкевича в московській газеті «Русские Ведомости». Див. «Киевская Старина», 1889, XII, стор. 489.

Про «Киевскую Старину» за часів О. С. Лашкевича – див. *І. Житецький*, «Киевская Старина» 40 років тому. – «За сто літ», III, К., 1928, стор. 125–146.

159 «Киевская Старина», 1899, XI, стор. 247–248.

Як уважно ставився Лашкевич до своїх редакторських обов'язків, свідчить О. М. Лазаревський, який писав гр. Г. О. Милорадовичу 22. IX. 1888 р.: «Желание Ваше исполнено: я прочел Вашу статью (це був, мабуть, некролог Г. П. Ґалаґана – *Д. О.*), но А. С. Лашкевичу и этого мало, он хочет еще показать статью родным умершого...» («Український Археографічний Збірник», т. II, К., 1927, стор. 323).

вколо «Киевской Старины» певне громадське оточення, і «салони» в його домі, про які довго пам'ятали їх учасники, мали служити саме цій меті.[160]

Але ці успіхи видання дуже дорого коштували його редакторові-видавцеві. Про це одверто, можливо, дещу згущуючи фарби, пише в своїх спогадах про Лашкевича найближчий помічник його в цей час Кивлицький, секретар редакції «Киевской Старины». «Затруднения (видання) нисколько не уменьшились . . .». «Приходилось улаживать недоразумения между сотрудниками, считаться с цензурными условиями, заботиться о запасе материала на глухие летние месяцы; а между тем оживление несколько улеглось, дело входило в обычную колею, те, кто посвятил немало времени и труда журналу в начале, не могли уже принимать такого деятельного участия в черной, подготовительной работе. Так, проф. Ф. Г. Мищенко, взявший на себя работу по приведению в порядок первых двух книжек, не мог продолжать этой хлопотливой работы в следующие месяцы.[161] Всю черную работу пришлось взвалить на себя редактору, отчасти только пользовавшемуся помощью немногих близких лиц. Тому, кто хоть сколько нибудь знаком с журнальной работой (треба пам'ятати, що «Киевская Старина» була місячником — *Д. О.*), понятно, что при ограниченном составе редакции редактору приходится просто разрываться на части: и выправка предназначаемых для печати статей, и корректуры, и улаживание цензурных недоразумений, и сношения с сотрудниками, и возня с типографией — буквально не дают редактору возможности вздохнуть свободно: каждый день приносит свои новые, неожиданные хлопоты. А тут еще расходы, расходы из своего кармана, без надежды на их пополнение в более или менее близком будущем».[162]

Власне кажучи, господарчий і фінансовий стан видання й був «ахилесовою п'ятою» «Киевской Старины» за часів Лашкевича. Кивлицький пише: «Труднее (ніж з редакційно-видавничими труднощами) было справиться с вопросами хозяйственными. На первых порах сделано было много промахов, много ненужных затрат. . . . Нужно сознаться, что А(лександр) С(тепанович) был плохой хозяин. Дела его по имениям были далеко не в блестящем состоянии. А между тем соблюдать экономию в расходах по журналу он не хотел, да и не мог. Его мяг-

---

160 Про «салоны милого и доброго Александра Степановича Лашкевича» в Києві 1888–1889 рр. згадує В. П. Горленко в листі до М. В. Стороженка з 20. III. 1900 року (виписка з листа в архіві О. П. Оглоблина).

В цей період О. С. Лашкевич жив вже в центрі міста, в Старому Києві, де мав власний будинок ч. 4 на Театральній вулиці. Там р. 1888–89 містилася й редакція «Киевской Старины» (*I. Житецький*, «Кіевская Старина» . . ., стор. 126, пр. 3).

161 Про проф. Ф. Г. Мищенка (1848–1906) — див. «Історія Київського Університету», стор. 45, 192, 238–239. Кивлицький, очевидно, мав на увазі призначення проф. Мищенка на катедру в Казанському Університеті р. 1889. Див. «Очерки истории исторической науки в СССР», т. II, М., 1960, стор. 306.

162 «Киевская Старина», 1899, XI, стор. 246–247.

кость, податливость приносили изданию большой ущерб. Бывало, нельзя было уговорить его отложить до следующего месяца статью, которую он пообещал автору поместить в данной книжке, и книжки выходили в 18—20 листов вместо предположенных 15—16. Легко, особенно в первые месяцы, выдавал А(лександр) С(тепанович) и авансы, которые не раз так и оставались авансами навсегда. Впрочем, иногда (Лашкевич) принимался соблюдать экономию в мелочах, но эта экономия в большинстве случаев вела только к новым затратам».[163]

З погляду практично-комерційного, Кивлицький мав рацію називати Лашкевича «плохим хозяином». Але він, мабуть, не міг повністю зрозуміти того, що для Лашкевича «Киевская Старина» була не комерційним підприємством, а важливою культурно-національною справою, для якої не шкода було ні сил, ні гроша, ні навіть зайвих витрат. Коли знайомі Лашкевича радили йому відмовитися від продовження видання «Киевской Старины», з огляду на важкий стан здоров'я й фінансові труднощі, Олександер Степанович рішуче заявив: «Я душу свою положил в это дело, и не могу от него отказаться».[164] Навіть на смертному ложі, за кілька днів до смерти, коли з ним заговорили про припинення видання, він відповів коротко й ясно: «Киевская Старина» — это мое третье дитя».[165]

Боротьба за існування журналу тривала далі. «Прошел 1888 год. Журнал увеличился по об'єму и улучшился по содержанию. Подписка стала увеличиваться, но медленно, и новый 1889 год грозил новыми убытками. А имущественные дела А(лександра) С(тепановича) очень запутались».[166] Але було ясно, що він «ни за что не отказался бы от этого дорогого ему детища, каких бы жертв для этого не требовалось».[167] Такою жертвою став він сам. Тільки смерть обірвала його велику, безкорисну, самовіддану, повну глибокої посвяти, працю для добра української науки й культури й цілого українства.[168]

Всі ці труднощі й клопоти з «Киевскою Стариною» дуже відбилися на здоров'ї Олександра Степановича.[169] На весну 1889 року він почав хорувати. Спочатку стан хворого не викликав тривоги. Лікарі послали його на літній відпочинок до Брахлова. Але коли він повернувся до Києва, помітно було, що ця, ще далеко не стара людина (йому йшов тоді 47-й рік) підупадає на силах. Інші лікарі радили йому їхати до Карлсбаду, на води, але надходила осінь, і їхати туди було

---

163 Там же, стор. 246–247. І. П. Житецький підрахував, що Лашкевич витратив на «Киевскую Старину» понад 15 тисяч карбованців («За сто літ», III, К., 1928, стор. 144).

164 «Киевская Старина», 1889, XII, стор. 490.

165 Там же, стор. 490.

166 «Киевская Старина», 1899, XI, стор. 247.

167 «Киевская Старина», 1889, XII, стор. 490.

168 Між іншим, О. С. Лашкевич був одним з ініціяторів заснування Музею в Києві 1888 р. Див. *П. Курінний*, Історія археологічного знання про Україну. Мюнхен, 1970, стор. 67.

169 «Киевская Старина», 1899, XI, стор. 247.

вже запізно. Хворий почав лікуватися карлсбадськими водами в Києві, які ніби-то допомогли йому. Але в середині вересня він дістав «апоплексический удар», який поклав його до ліжка. Далі з'явився карбункул, а вночі з 30-го на 31 жовтня повторився удар.[170]

Олександер Степанович упокоївся ввечері 31 жовтня 1889 року,[171] й 2 листопада, після похоронних відправ у Георгіївській церкві, був похований на Аскольдовій Могилі.[172] Влада заборонила (й стежила за тим) промови українською мовою в церкві й на цвинтарі.[173]

Передчасна смерть О. С. Лашкевича викликала широкий відгомін і великий жаль і в колах українського громадянства, і поза межами його. Про це свідчили й численні телеграми співчуття на ім'я родини Покійного й редакції «Киевской Старины» з боку редакцій журналів, громадських установ і приватних осіб, і некрологи, вміщені в українській, польській, жидівській — і столичній російській пресі, і вшанування його пам'яті на засіданнях історичних товариств у Києві і в Харкові.[174] У своїй промові на засіданні Історичного Товариства Нестора-Літописця 5 листопада 1889 року, голова Товариства, проф. М. Ф. Владимирський-Буданов, відомий історик українсько-руського права, відзначивши «активное участие (Лашкевича) в том великом историческом процессе, в котором надо видеть не только экономическое возрождение нашего края, но и возрождение национальное» (промовець мав на увазі селянську реформу 1861 року), особливо підкреслив видання й редаґування ним «Киевской Старины», що дало йому «право на вечный диплом почетного члена исторического общества».[175] Таку-ж високу оцінку діяльности О. С. Лашкевича зробив проф. Д. І. Багалій — у своїй доповіді про нього — на засіданні Харківського Історично-Філологічного Товариства, яке відбулося за головуванням проф. О. О. Потебні.[176]

«Не забудется подвиг твой — казав Житецький над відкритою могилою О. С. Лашкевича, — с которым ты слил все свое существование до самых последних минут твоей жизни, не забудется среди людей, которые знали тебя, симпатичный и светлый образ твой с неисчерпаемой добротой души твоей — незлобивой и кроткой...».[177] Мало хто вірив тоді, що «Киевская Старина» переживе свого видавця. Але вона не вмерла. Неначе душа Олександра Степановича продовжувала жити в цьому «дорогому ему детищу», яке пережило й його, й темні роки українського лихоліття під російською кормигою, і своєю

[170] «Киевская Старина», 1889, XII, стор. 489–490.

[171] *В. Модзалевский*, Родословник, III, стор. 42; «Киевская Старина», 1889, XII, стор. 490.

[172] Там же, стор. 491–493.

[173] «За сто літ», III, стор. 141.

[174] «Киевская Старина», 1889, XII, стор. 493–494.

[175] Там же, стор. 494.

[176] Там же, стор. 494.

[177] Там же, стор. 493.

скромною, тихою, але глибоко-творчою працею робило велике діло українського наукового відродження.

Серед численних вінків, покладених на труну Олександра Степановича, був вінок «від молодих українців».[178] З кола цих молодих тоді українців, які розуміли, а ще більше відчували велике національно-історичне значення «Киевской Старины» й подвигу її редактора-видавця в найбільш критичний момент її існування — Олександра Степановича Лашкевича, вийшли майбутні творці й будівничі Нової Української Держави XX століття.

III. НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНА ПРАЦЯ О. С. ЛАШКЕВИЧА

На фоні широкої громадської й культурної діяльности Олександра Степановича Лашкевича, його індивідуальна науково-літературна праця, на перший погляд, виглядає досить скромно. Насамперед тому, що далеко не всі публікації Лашкевича виявлені, й немає ще бібліографії його творів. Можна думати також, що його власна літературна участь у «Киевской Старине» була значно більша, ніж це занотували бібліографічні показники до журналу: мабуть, йому належать деякі публікації, не підписані авторовим іменням. Лашкевич, який закінчив університет кандидатом філологічних наук і який завжди цікавився історією й літературою, особливо українською, «наукой занимался... не с практическими целями», а «любил ее самое по себе», й «основной идеей его была идея земской деятельности».[179] Наука при цьому залишалася, головне, «для власного вжитку».

Але наукові інтереси Лашкевича йшли значно далі звичайного аматорства. Олександер Степанович добре розумів значення наукової, зокрема історичної праці, і цілком свідомий був її великого національного значення. Неабиякий вплив мала на нього й фамільна традиція Лашкевичів. Кілька поколінь його предків віддали свою — більшу чи меншу — данину культурним, зокрема історичним інтересам. Великою заслугою їх перед українською культурою було те, що вони зібрали й дбайливо зберігали протягом майже двох століть дорогоцінний архів, куди входили не тільки фамільні і маєткові папери Лашкевичів, але й архіви (чи, власне, вже рештки їх) кількох споріднених з ними лівобережно-українських фамілій (Рубців,[180] Журманів,[181] Вишневських,[182] Велинських[183] та інших). Хоч цей архів пізніше (під

178 Там же, стор. 491. Див. *О. Косач-Кривинюк*, Леся Українка. Хронологія життя і творчости, Ню Йорк, 1970, стор. 92.

179 «Киевская Старина», 1889, XII, стор. 488.

180 *А. Лазаревский*, Описание Старой Малороссии, том I. Полк Стародубский. Київ, 1888, стор. 395, прим. 606.

181 Там же, стор. 155, прим. 287; стор. 223, прим. 372.

182 Див. *А. Лашкевич*, Род Вишневских. – «Киевская Старина», 1887, V, стор. 73–91.

183 Див. *А. Лазаревский*, Описание Старой Малороссии, I, стор. 414, прим. 628.

час революції 1917—1918 рр.) здебільшого загинув,[184] але все-ж українська історична наука в другій половині XIX і на початку XX століття мала можливість користатися з його дорогоцінних матеріялів, а деякі з них потрапили до інших збірок[185] і, таким чином, збереглися й досі.

Окрім того, Лашкевичі (брахлівська лінія, до якої належав О. С. Лашкевич), починаючи від часів гетьмана Розумовського (а, може, й раніше), збирали й з покоління в покоління збагачували фамільну бібліотеку.[186] «Любовь к книжному делу» Олександер Степанович «всецело воспринял... от рода своего и доказал ее целым рядом фактов в своей жизни, и между прочим тем, что по смерти своей оставил библиотеку, которая может служить украшением не только частного кабинета какого-нибудь специалиста-ученого, но и любого общественно-научного учреждения...».[187] Ця бібліотека не дійшла до нас — вона загинула разом з архівом та іншими збірками під час розгрому Брахлова в 1918 році.[188] Але вона чимало зобов'язана була Олександрові Степановичу, й мав рацію автор його некрологу, коли писав, що «две черты — любовь к родине и народно-земскому делу и такая же любовь к книжному делу — красной нитью проходят через всю жизнь» О. С. Лашкевича.[189]

---

184 Про загибіль брахлівських збірок була вістка в журналі «Наше Минуле», Київ, 1918, II.

185 Наприклад, папери Івана Семеновича Лашкевича (прапрадіда Олександра Степановича) й листування Лашкевичів 1770–1790-их рр., які О. С. Лашкевич передав для наукового використання (й, можливо, публікації) О. М. Лазаревському, останній згодом (після смерти Лашкевича) передав до Рукописного відділу Бібліотеки Київського Університету Св. Володимира (нині у Відділі рукописів Державної Публічної Бібліотеки УРСР у Києві).

186 Брахлівська бібліотека Лашкевичів існувала з 1750 року (*В. Иконников*, Опыт русской историографии. Том I, кн. 2, К., 1892, стор. 1229, прим. 3 до стор. 1228). Але перші документальні дані про неї датуються 1770-ми роками. Ф. Николайчик пише, на підставі щоденника С. І. Лашкевича (старшого) й відомостей, одержаних ним від О. С. Лашкевича: «Здесь же (у панському будинкові в Брахлові) помещалась библиотека, содержавшаяся, очевидно, в большом порядке, так как в бумагах Степана Ивановича есть несколько раз переписанный, по мере дополнений (раза два собственною его рукою), алфавитный каталог книг. Помещение его дало бы возможность судить об умственном достоянии автора дневника» («Киевская Старина», 1887, XII, стор. 709–710). В щоденнику С. І. Лашкевича є записи про купівлю ним книжок (під час перебування в Петербурзі) в академічній книгарні, на досить значну суму грошей (Там же, стор. 708). Можна думати, що початок брахлівської бібліотеки Лашкевичів поклав ще батько Степана Івановича – Іван Семенович Лашкевич.

У другій половині 19 ст. Брахлівська бібліотека мала 12 000 томів (*В. Иконников*, т. I, стор. 1229, прим. 3 до стор. 1228).

187 «Киевская Старина», 1889, XII, стор. 487. Див. «Киевская Старина», 1887, XII, стор. 703; «Киевская Старина», 1899, XI, стор. 252, 261.

188 «Наше Минуле», 1918, II.

189 «Киевская Старина», 1889, XII, стор. 487.

При цьому Лашкевич не був звичайним консерватором матеріялів. Він не тільки цінив і любив книжки й архівалії, але й широко та охоче відкривав приступ до цих своїх скарбів вченим-дослідникам і — шляхом публікації — ширшим колам читачів і громадянства. Мало того. Добрий знавець місцевих панських архівів, Лашкевич багато зробив для того, щоб ці архівні багатства Сіверщини були використані для наукових дослідів та публікацій. Саме Лашкевичеві завдячує українська історична наука низку дуже важливих документів до історії України-Гетьманщини XVII—XVIII ст., які тільки за його допомогою й могли дістатися до рук істориків. Можна згадати, наприклад, архів Топальського маєтку кн. Долгорукової, де були дорогоцінні матеріяли для історії землеволодіння й великопанського господарства часів І. Ломиковського, гр. Владиславичів і гр. П. Рум'янцева-Задунайського, колишніх власників Топальщини.[190] Цими матеріялами користався О. Лазаревський (головне, для I тому «Описания Старой Малороссии») «при обязательном посредстве А. С. Лашкевича».[191] Він же «обязательно сообщил» Лазаревському «значительное количество бумаг, составляющих части разбросанных по рукам некоторых семейных архивов» Сіверщини, зокрема Миклашевських, Бороздн, Велинських та інш.[192] Між іншим, Лашкевичеві пощастило дістати для «Киевской Старины» дуже важливі документи, зокрема листування сенатора М. П. Миклашевського,[193] частина якого потім була опублікована О. Лазаревським і М. П. Василенком у «Киевской Старине» за 1890—1891 роки.[194] Можна думати, що саме Лашкевич був ініціятором видання (за редакцією Лазаревського) відомого Мотижинського архіву, який знаходився тоді в посіданні родичів Лашкевича — Савицьких.[195] Годі й казати, що головні документальні матеріяли до історії роду Лашкевичів, опубліковані в «Киевской Старине» (і до редакторства Лашкевича, і після того) та інших виданнях, у працях Лазаревського та інших дослідників, походили з брахлівського архіву О. С. Лашкевича й ним були передані для наукового використання та публікації.

---

190 *А. Лазаревский,* Описание Старой Малороссии, I, стор. XIII–XV. Частина цих документів згодом, через О. М. Лазаревського, потрапила до бібліотеки Київського Університету Св. Володимира й знаходиться тепер у Державній Публічній Бібліотеці УРСР у Києві.

191 Там же, стор. XV. Між іншим, близьким другом О. С. Лашкевича був Микола Олександрович Константинович (1844 – к. 1889), чернігівський дослідник історії Гетьманщини, зокрема «Рум'янцівського Опису». Див. *І. Житецький,* Київська Громада за 60-х років. – «Україна», 1928, I, стор. 119.

192 *А. Лазаревский,* Описание, I, стор. XV, стор. 380, прим. 570.

193 «Киевская Старина», 1890, I, стор. 120–121. Про М. П. Миклашевського – див. *О. Оглоблин,* Люди Старої України, стор. 150–167.

194 «Киевская Старина», 1890, I, стор. 119–124; 1890, III, стор. 526–532; 1890, IV, стор. 148–153; 1891, X, 129–139.

195 Див. «Киевская Старина», 1887, V, стор. 88, прим. 1. «Мотыжинский Архив (Акты Переяславского полка XVII–XVIII в.)» вийшов у світ у Києві 1890 року (видання Андрія й Олександра Савицьких).

Ця діяльність Лашкевича почалася ще задовго до перебрання ним «Киевской Старины» і навіть тоді, коли вона ще не існувала. Року 1870 Лашкевич опублікував у «Русском Архиве» деякі документи Вишневських, які знаходилися в його фамільному архіві.[196] Після заснування в Києві (1873) Південно-Західнього Відділу імператорського Російського Географічного Товариства, Олександер Степанович, який тоді працював на Чернігівщині, надіслав до Відділу частину щоденника свого прадіда — С. І. Лашкевича.[197] Пізніше, коли Лебединців почав видавати «Киевскую Старину», Лашкевич передав йому для друку цілий щоденник, разом з іншими фамільними документами. Редакція доручила Ф. Д. Николайчикові, відомому історикові й педагогові, скласти «генеалогический обзор рода Лашкевичей и самого дневника»,[198] що він і зробив, мабуть, за допомогою самого О. С. Лашкевича. Праця Николайчика була надрукована в журналі щойно в кінці 1887 року,[199] бо редакція «откладывала с году на год печатание давно обещанного дневника» (С. І. Лашкевича), марно сподіваючись «отыскать недостающие его годы». Друкуючи статтю Николайчика, редакція (Лебединців) висловила надію, що «уважаемый А. С. Лашкевич, обязательно сообщивший нам сохранившиеся части дневника, приложит старание к отысканию затерявшихся частей и издаст этот ценный памятник в полном его виде, с пополнением генеалогических сведений о самом роде и исправлением неточностей, какие могли бы оказаться в настоящем обзоре».[200] На жаль, ця надія не здійснилася, й щоденник С. І. Лашкевича залишився в цілості неопублікований.

Окрім щоденника свого предка, О. С. Лашкевич передав до редакції «Киевской Старины» низку інших документів фамільного архіву, зокрема листування. Так, наприклад, у «Киевской Старине» за 1883 рік був надрукований реєстр приданого Прасковії Григорівни Ґалаґан, дружини С. І. Лашкевича,[201] а в 1885 році в журналі було вміщено два дуже цікаві листи: 1) лист полковника Стародубського Лук'яна Жоравки до війта Стародубського Семена Тищенка-Лашкевича з 8. X. 1718 року (в справі затвердження Тищенка гетьманським урядом на війтівство Стародубське) і 2) лист ризького неґоціянта Ґотарда Гартмана до Артема й Федора Тищенків-Лашкевичів (синів Семена Тищенка) з 31. X. 1739 року, в різних торговельних справах Лашкевичів у Ризі.[202] Друкуючи ці листи, редакція обіцяла продовжити «при удобном случае» друк інших документів з архіву Лашкевичів.[203]

---

[196] «Русский Архив», 1870, т. II, стор. 274–279. Див. «Киевская Старина», 1887, V, стор. 77, прим. 2.

[197] «Киевская Старина», 1887, XII, стор. 703, прим. 1.

[198] Там же, стор. 696, прим. 1.

[199] Там же, стор. 696–716.

[200] Там же, стор. 696, прим. 1.

[201] «Киевская Старина», 1883, XI. Див. *А. Лазаревский*. Описание Старой Малороссии, том III. Полк Прилуцкий. Київ, 1902, стор. 52, прим. 1.

[202] «К характеристике шляхетско-козачого быта XVIII в. (Два партикулярные письма)». — «Киевская Старина», 1885, IV, стор. 776–782.

[203] Там же, стор. 777. Цікаво, що за часів редаґування «Киевской Старины» О. С. Лашкевичем, в журналі не було вміщено жадного документу

Значно більше фамільних документів Лашкевичів — частково в цілості, а здебільшого в уривках (або переказах), — що їх передав йому О. С. Лашкевич, опублікував О. Лазаревський, головне в I і III томах «Описания Старой Малороссии» і в «Любецком Архиве». Найцінніші з них — це папери старовинного шляхетського роду Сіверщини — Рубців, споріднених з Лашкевичами. Лазаревський, в I томі «Описания Старой Малороссии», цитує низку гетьманських універсалів і приватно-правних актів, які стосуються величезних земельних володінь Рубців, а також кілька дуже цікавих листів представників цього роду з другої половини XVII століття. Ці матеріяли характеризують становище шляхетського землеволодіння на Сіверщині й фамільно-побутові відносини місцевого панства тої доби.[204] Певний інтерес являють й опубліковані Лазаревським фамільні документи Журманів,[205] Велинських,[206] Немировичів-Данченків,[207] які знаходилися також в архіві О. С. Лашкевича. На підставі матеріялів цього ж архіву, Лазаревський оповідає цікаву історію земельної спадщини Рубців, більша частина якої, після довгого судового процесу, дісталася 1748 року Іванові Семеновичу Лашкевичу.[208] Нарешті, Лазаревський скористав з Лашкевичевих документів для історичного нарису «раскольничих слобід» північної Чернігівщини в I томі «Описания Старой Малороссии».[209]

Надзвичайно важливе листування Лашкевичів 1780—1790-х років, що його передав О. С. Лашкевич Лазаревському. Там були листи Осипа Артемовича Лашкевича до Степана Івановича Лашкевича (старшого) та його дружини, тоді вже вдови, листи різних осіб до Степана Івановича та Івана Степановича Лашкевичів,[210] листи Прасковії Григорівни Лашкевич до сина Івана та його дружини, нарешті, велика кількість листів Івана Степановича до дружини, які так подобалися Лазаревському,[211] й листів «бабушки Полуботкової» до внучки —

(чи взагалі матеріялу) з фамільного архіву Лашкевича, який, очевидно, вважав це для себе незручним.

204 *А. Лазаревский,* Описание Старой Малороссии, т. I, стор. 26, прим. 90; стор. 180, прим. 308; стор. 394–400; стор. 406–407, прим. 624; стор. 425, 428–429, 470.

205 Там же, стор. 154–155, прим. 287; стор. 223, прим. 372.

206 Там же, стор. 412–416 (зокрема, прим. 628–630).

207 Там же, стор. 402–403, прим. 618.

208 Там же, стор. 407–411 (зокрема, прим. 624).

209 Там же, стор. 440–465. Див. ще *А. Лазаревский,* Два акти для истории Руины Правобережной Украины 1672–1682 гг., из собраний А. С. Лашкевича и В. В. Тарновского. – «Киевская Старина», 1887, том XVII, стор. 368–370.

210 Вони знаходяться тепер у Відділі рукописів Державної Публічної бібліотеки УРСР у Києві, у фонді бібліотеки Київського Університету св. Володимира (збірка «Частные письма»), куди їх передав після смерти О. С. Лашкевича Лазаревський. Ми користувалися копіями з них в архіві О. П. Оглоблина.

211 «Письма (I. С. Лашкевича), в качестве жениха, прелестны...» – писав Лазаревський гр. Г. О. Милорадовичу 9. VIII. 1895 р. («Український Археографічний Збірник», т. II, Київ, 1927, стор. 353).

Лашкевич та її чоловіка. Частину цих листів Лазаревський опублікував у «Любецком Архиве»,[212] в зв'язку з документами судового процесу старого Милорадовича з його зятем Лашкевичем і тещею — А. С. Полуботок (див. вище, розділ І); один — дуже барвистий і змістом, і мовою — лист (к. 1790 року) П. Г. Лашкевич до сина Івана та його дружини наведено в III томі «Описания Старой Малороссии».[213] Лазаревський надрукував у «Киевской Старине» ще приятельський лист полковника Переяславського Григорія Іваненка до С. І. Лашкевича з 1. XII. 1777 року.[214] Але більшість листів (за винятком деяких уривків)[215] залишилися неопублікованими. Гадаємо, що О. С. Лашкевич мав на увазі видати документи свого фамільного архіву окремою збіркою. Взагалі йому була близька ідея зібрати й опублікувати бодай найголовніші з тих матеріялів, які ще залишалися від численних і колись багатих панських архівів старої Сіверщини.

З цими археографічними інтересами й задумами Олександра Степановича були пов'язані й його власні історичні праці. Відомі нам публікації Лашкевича можна поділити на дві групи: праці ширшого характеру й більш-менш цікаві документальні причинки.

До першої групи належить передусім історично-генеалогічна розвідка (монографія) про рід Вишневських.[216] Вишневські — родичі Олександра Степановича по матері, яка успадкувала частину їхніх маєтків, а разом і частину фамільного архіву, що таким чином опинився в руках Лашкевича. Але його інтерес до фамільної минувшини мав і глибші підстави. Вишневські, зайшлий рід сербсько-раґузинського походження, з'явилися на Україні і в Росії за гетьмана Мазепи й Петра І. Предок цього роду, згодом генерал-майор, Федір Степанович Вишневський, спочатку був довіреною особою відомого неґоціянта, фінансиста й дипломата гр. Сави Владиславича,[217] а потім виконував різні закордонні торговельні доручення російського уряду за часів Єлисавети, зокрема організував на велику міру постачання угорського (токайського) вина до царського двору. Він був там своєю людиною, бо це-ж він знайшов і привіз до Петербурґу молодого й вродливого козака-співака Олексу Розумовського, який згодом став графом, фельдмаршалом і чоловіком цариці Єлисавети Петрівни. За свої придворні послуги, Вишневський одержав великі маєтки в Росії й на Україні, зокрема с. Фарбоване у Переяславському полку. Його син, Гаврило Федорович, був полковником ґвардії й одружився з княжною Мещерською, що поріднило його з Наришкіними,

---

212 «Любецкий архив графа Милорадовича» в. І, Київ, 1898, стор. 49–199. Див. «Український Археографічний Збірник», II, стор. 349.

213 *А. Лазаревский,* Описание Старой Малороссии, III, стор. 52, прим. 2.

214 «Киевская Старина», 1902, І, стор. 18.

215 Див. *А. Лазаревский,* Описание Старой Малороссии, І, стор. 445.

216 «Киевская Старина», 1887, V, стор. 73–91.

217 Про Саву Владиславича – див. *О. Оглоблин,* Гетьман Іван Мазепа та його доба – «Записки Наукового Товариства ім. Шевченка», том 170, Ню Йорк – Париж – Торонто, 1960, стор. 149.

Розумовськими й Рум'янцевими. Від двох його синів — Івана й Федора (одруженого з княжною Барятинською), які також були полковниками ґвардії, пішли дві лінії роду — українська й російська. Іван Гаврилович Вишневський, член Малоросійської Колеґії (1781), а згодом голова Київської Палати Карного суду (1785—96), одружений з Уляною Степанівною Томара (з старого українського роду грецького походження), і був прадід (по матері) О. С. Лашкевича.[218] Розвідка Лашкевича про Вишневських, на підставі матеріялів родового архіву й родинних спогадів, не тільки наводить докладні генеалогічні відомості про цей рід (від появи його в Росії і аж до 1880-их рр.), але й подає барвистий історично-побутовий нарис тогочасного життя й досить яскраві характеристики деяких представників цього роду. З цього погляду, праця Лашкевича про Вишневських цікава не тільки для генеалога, але й для історика. Не кажемо вже про те, що вона дає багато відомостей про родинні зв'язки самого О. С. Лашкевича.[219]

Досліджуючи історію роду Вишневських, Лашкевич звернув увагу й на Саву Владиславича (Рагузинського), колишнього фінансового й дипломатичного аґента гетьмана Івана Мазепи й царя Петра I, який після Полтавської катастрофи дістав великі маєтності на Україні, зокрема м. Велику Топаль, у Топальській сотні Стародубівського полку, де знаходилися головні маєтки Рубців і Лашкевичів.[220] Переглядаючи Топальський архів, Лашкевич натрапив на сліди листування Петра I з Савою Владиславичем (1716—1720 рр.). Наслідком цього була історично-документальна стаття Лашкевича «Следы частной переписки имп. Петра I с Саввой Рагузинским», надрукована в «Киевской Старине».[221]

Друга група публікацій Лашкевича — це документи з його архіву, які мають ширше історичне значення. Лашкевич друкує їх у «Киевской Старине» або в цілості, додаючи потрібні пояснення (наприклад, статті: «Речь малороссийского генерал-губернатора кн. Н. Гр. Репнина к дворянству Черниговской и Полтавской губерний»[222] і «Головатый Иван, бывший судья Запорожский. Сведение о нем»),[223] або-ж дає переказ їх зі своїми примітками (замітка: «Киевский пещерник XVIII ст.»[224] — про Києво-печерського ченця Досифея, який 75 літ свого життя — він помер, маючи близько 100 років — провів у печері). В цих публікаціях Лашкевич виступає, як історик-докумен-

---

218 «Киевская Старина», 1887, V, стор. 73–91.

219 Новітня студія про рід Вишневських – гр. Б. Г. Берґа, нащадка Вишневських («Новик», Ню Йорк, 1948–1949, ч. 2, стор. 1–9), має низку неточностей, а навіть помилок у родоводі Вишневських.

220 *А. Лазаревский*, Описание Старой Малороссии, I, стор. 403–405.

221 «Киевская Старина», 1887, VI–VII, стор. 487–494.

222 «Киевская Старина», 1887, I, стор. 172–177. Це дуже цікава промова, яку кн. Репнін виголосив 1818 року на дворянських зібраннях у Полтаві (3. I.) і в Чернігові (20. I.).

223 «Киевская Старина», 1887, VI–VII, стор. 586–587.

224 «Киевская Старина», 1884, VII, стор. 541–543.

таліст, який цікавиться українським історичним минулим, зокрема козацько-гетьманської доби, знає його добре й цінить остільки, що вважає за потрібне поділитися своїми матеріялами з ширшим колом як фахівців, так і звичайних читачів.

Науково-літературний доробок О. С. Лашкевича — невеликий. Але він свідчить про його науковий інтерес і любов до історії України та її культури, а опубліковані ним праці та матеріяли мають своє значення для української історіографії.

Дискусія

Олександер Домбровський

ДО ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ В ДІЯСПОРІ

Немає сумнівів, що на фоні цілої української науки в її можливо універсальному засягу в сучасній добі динамічних змагань за національно-духове обличчя народу, особливо вітальна точка ваги спочиває на нашій історичній науці з її допоміжними дисциплінами. Розв'язка акутного питання: quid est veritas historica в цілому складному контексті східньо- й середньо-европейської історії взагалі, а зокрема в аспекті ранньоісторичного й історичного минулого Руси-України, являється принциповим постулятом дослідів у нашій добі змагань за бути, чи не бути нашому народові. Тому на наших істориків у діяспорі впав обов'язок робити те, чого не можуть виконати історики в поневоленій Батьківщині. Логічним висновком з такого положення стала ідея покликання до життя Українського Історичного Товариства та його офіціозу — «Українського Історика», які виявили себе за десять років праці в умовах здекоординованих сил нашої історичної науки та зайняли належне їм місце не лише в світі вільної української, але навіть у деякій мірі й американсько-канадської, отже частини світової науки, набуваючи щораз то більшого наукового авторитету.

Діяпазон діяльности УІТ та розмах науково-творчої праці наших дослідників у першу чергу на сторінках «Українського Історика» поступово поширюється у тематичному аспекті. Перед нами розлоге й вдячне поле до діяльности при допомозі всіх можливих середників, згідних з науковим об'єктивізмом, академічною етикою та особистою й національною гідністю. В духово-науковому арсеналі згаданих можливостей існують також реальні дані, а навіть доцільність покликання до життя, чи радше відродження української історичної школи. Актуальність цього питання у діяспорі найшла свій відгомін між нашими дослідниками, висловом чого являються опубліковані міркування на ту тему (Омелян Пріцак, Гарвардський Центр українських студій і Школа Грушевського, «Свобода» з 13-19 жовтня 1972, — Любомир Винар, Історична Школа Михайла Грушевського і НТШ, «Свобода» з 11 січня 1974).

Зараз на початку згаданої статті проф. Ом. Пріцак завдає собі питання «Які є передумови для постання наукової школи?» — і відповідає: «...треба, щоб після відповідного, іноді досить довгого підготовчого часу, в одну й ту саму пору були наявні елементи, які складають школу. Ними є: досвідчений і свідомий свого завдання керів-

ник школи, віддані справі талановиті учні, варстат праці (спеціяльна бібліотека, семінар), постійна економічна база школи і постійні спільні завдання школи. Якщо хоч одного елементу бракує, школа не має змоги правильно функціонувати». З цілого контексту згаданої статті виходить ясно, що університетська та постійна економічна база являється передумовами для постання й діяльности наукової школи, бо «якщо хоч одного елементу бракує, школа не має змоги правильно функціонувати». Ті два постуляти (університетська й фінансова база) являються майже тенором цілої статті. Згадуючи й цитуючи пок. Н. Полонську-Василенко, автор статті немов для підтвердження своїх тез каже: «Як новум у нашій науці, проф. Н. Полонська-Василенко застосувала методу ґенеалогії для наглядного подання розвитку української (документальної школи), (стор. 32-34). При тому вона ясно спрецизувала, що там узгляднює тільки тих учених істориків, які діяли і діють в університетах як професори». Нав'язуючи до поданої Н. Полонською-Василенко «ґенеалогії» української історіографії, Ом. Пріцак каже: «Із названих учнів Грушевського («внуків» Антоновича) єдиний академік Іван Крип'якевич мав, згідно із схемою проф. Н. Полонської-Василенко, продовжувача-спадкоємця-учня («правнук» Антоновича) — Омеляна Пріцака, тобто мене». І дальше: «Отже, оцим підтверджую, що дійсно від академічного року 1936-37, коли я почав свої студії у Львівському університеті та в історичних комісіях НТШ у Львові (керованих проф. І. Крип'якевичем), проф. Крип'якевич, тодішній керівник української документальної школи істориків, з якихось об'єктивних причин почав готувати мене на продовжувача свого діла».

Вище подані цікаві думки Ом. Пріцака викликають деякі завваження з нашої сторони, якими хочемо поділитися на цьому місці. Історична школа — це елітарний науковий осередок звичайно якогось напрямку, отже в загальному ідеологічно-уніфікаційних тенденцій при завершуванні історичних дослідів у методологічно-історіософічному й ідеологічному аспекті на якомусь етапі в процесі їхнього розвитку серед культурних суспільств при належному доцінюванні історичної традиції та свідомости вартости розвитку історичної науки шляхом естафетного передавання її вислідів дальшим ґенераціям істориків і її позицій у контексті цілої духовости даного народу. Диференційований характер домени світоглядово-історіософічних ідей і концепцій може створювати іноді підстави до творення більше чим одної історичної школи (те саме відноситься й до інших наукових шкіл) в умовах ідеологічно різних інтелектуальних середовищ та реальних можливостей їхнього існування й діяльности серед перш за все державних і більш культурних та заможних народів при наявности різних осередків наукового світу.

В наших обставинах як минулого, так і сучасного українська історична школа в маштабі національно-тематичного монізму являється великим науковим досягненням. Як відомо, наші гуманістичні дисципліни в специфічних політичних обставинах обмежуються майже ви-

ключно українознавством. Вільна українська наука, а в тому й історична, не має державної підтримки з усіма дальшими консеквенціями фінансового, а за тим і науково-організаційно-видавничого характеру, включаючи проблему нових кадрів наукового доросту. Все ж таки не від речі буде зазважити на основі досвіду з минулого, що фінансова база, хоча й дуже важлива в процесі організування на більшу скалю наукової діяльности, не являється конечною передумовою для постання, чи продовжування наукової школи, отже в розумінні conditio sine qua non. Звичайно, якість фінансової бази диктує, якою може бути наукова політика й діяльність — максимальною, середньою, чи мінімальною на початкових етапах її розвитку, але все ж таки не вирішує самого існування тої ж історичної школи.

Школа української національної історіографії має уже свою приблизно сторічну традицію. Її ґенеза й перші етапи розвитку пов'язані органічно з діячами нашої науки на Великій Україні, а її дальший розвиток позначився на західньо-українських Землях завдяки перебуванню на тому терені М. Грушевського. Не від речі буде відмітити, що умовини, серед яких народжувалася й розвивалася історична школа на Придніпрянщині, а відтак у Галичині — були зовсім різні як у аспекті наукової, так і фінансової бази. Коли властивий її творець, В. Антонович диспонував повністю як університетською, так і фінансовою базою в системі тодішнього російського високого шкільництва в Україні й при наявності державних фондів для організування й видавання архівно-джерельних матеріялів, то в Галичині, точніше у Львові, була зовсім відмінна картина. Тут університетська й фінансова база були в початках зведені до мінімум, а відтак зовсім перестали існувати. Львівський університет, номінально австрійський, а фактично польський, обсаджений польськими науковими й адміністраційними силами, які інтриґували на Віденському ґрунті проти всього, що руське (українське), далеко не міг бути повновартною університетською базою нашої історичної школи. Адміністративну владу в Галичині віддано в руки більш політично вироблених польських кругів, а галицьких русинів протекційно ласкано під, чи іноді й проти шерсти, або в разі непригожої конюнктури випрошувано делікатно з передпокоїв цісарської авдієнційної залі («Adieu, meine Herren!»). Отже при професурі Грушевського на спольщеному Львівському університеті при Катедрі всесвітньої історії з окремим узглядненням східньоевропейської історії (отже офіційно не самої історії України!) далеко не було таких можливостей повної університетської бази для нашої історичної школи, як це було в Київському університеті за В. Антоновича на Придніпрянщині нехай і в умовах російської імперіяльної політики. Не було також і відповідної фінансової бази ad hoc з державних фондів. Грушевський сам мусів організувати матеріяльну базу при НТШ включно з видавничими й скромними стипендійно-допомоговими фондами. Наукова база нашої історичної школи в тому часі була оперта перш за все на органічному зв'язку з НТШ. Якщо й було якесь опертя на зв'язку з Львівським університетом у незначній

мірі, то в найкращому випадку існував своєрідний дуалізм НТШ-івсько-університетського характеру все ж таки з пріоритетом НТШ.

Як уже згадано, не краще було з фінансовою базою, яку організував Грушевський не при університеті, а при НТШ.

Ще гірше стало після першої світової війни, коли Львів опинився під окупацією по-версальської Польщі. Коли в австрійській добі були принайменше деякі платонічні познаки університетської й фінансової бази для нашої історичної школи, то під польською займанщиною обидві ті бази дослівно завмерли. На Львівському університеті між першою й другою світовими війнами не було ні одного українського професора. Всього був один доцент (І. Свєнціцкий, який раз на тиждень викладав старослов'янське), один адюнкт (Старчук при клясичній археології), кілька асистентів (археологія — М. Смішко й при українській філології, офіційно — «фільольоґія руска») і щойно перед самою війною проф. К. Хилінський іменував у порозумінні з ректором при Катедрі Античної Історії асистентом (і то волюнтаріем, тобто без постійної місячної платні, лише з докторською стипендією з Міністерства Освіти) автора цих рядків. І. Крип'якевичеві особливо імпонувало, що автор цих рядків, секретар Семінара Історії України* й до певної міри його учень із Семінара, став асистентом Львівського університету. В тих часах пропхатися молодому українцеві, нехай і на початкові щаблі університетської кар'єри було надзвичайно трудно. Ніколи не забуду, як з приводу цього він стискав мою руку й з притаманним йому гумором титулував мене «паном асистентом». То було ще до приходу советської влади, бо за советів я став «товаришом асистентом».

Отже західньо-українські історики зовсім не були пов'язані в часі польської займанщини з Львівським університетом, тобто, якщо мова про професорів. С. Томашівський і Ом. Терлецький вчили історії в Академічній гімназії (вони були якийсь час учителями автора цих рядків). І. Крип'якевич і М. Чубатий вчили історії в польській гімназії, Б. Барвінський учителював у дівочій гімназії Рідної Школи, де директором був пок. Іван Винар, батько сучасних наших істориків — Любомира й Богдана Винарів, І. Витанович вчив у приватній нашій торговельній школі, М. Андрусяк працював як бібліотекар при НТШ, І. Кревецький був також зайнятий при НТШ, М. Возняк (іст. літератури) був зайнятий при НТШ, Я. Пастернак (археологія) був приватним науковцем, оплачуваним, наскільки мені відомо, з фондів митрополита Кир Андрея. Інші наші молодші історики були зайняті або в приватному нашому шкільництві, або заробляли на щоденний хліб здебільша публіцистикою (Т. Коструба, Пасіка, Зубик, Гладилович та інші), працювали при тому науково. Так само було й з іншими нашими науковцями: І. Раковський (голова НТШ) — антропологія, природа й Ол. Тисовський — природа, вчили в Академічній гімназії, між іншим

* Чи не слід розглядати згаданий Семінар як один з виявів символічного діяння історичної школи?

і автора цих рядків. Там же вчив Ю. Полянський (геологія) географії, а Я. Гординський і М. Тершаковець — української мови. Деякі наші науковці вчили в Філії Академічної гімназії, деякі в інших містах Західньої України. Щойно після своїх шкільних зайнять і різних шкільних конференцій, іспитів тощо, наші історики могли вечорами займатися науковою працею (навчальний тиждень тривав шість днів, а не, як на американському терені, п'ять!) як, вживаючи актуальний на еміграції термін, «приватні науковці», для яких науково-дослідна праця таки на Рідних Землях була побічною. Так було в дійсності й того не треба промовчувати, чи забронзовувати фразеологією. І так І. Крип'якевич був зайнятий у школі, вечором приходив до НТШ науково працювати, чи на засідання й щойно на ніч, як сам саркастично висловлювався, «ішов додому мешкати». Ів. Крип'кевич аж до кінця 1939 року не був пов'язаний з університетом.

Щойно з приходом советської влади до Львова та реорганізацією на советський лад Львівського університету, він у початках 1940 року став керманичем новоствореної на місце колишньої Катедри Історії Польщі — Катедри Історії України, де першим асистентом став автор цих рядків. Але в тому часі в обставинах підсоветської дійсности важко говорити про якінебудь форми продовжування історичної школи, пов'язаної з особою виклятого советськими чинниками М. Грушевського. Зрештою Ів. Крип'якевич був при університеті всього півтора року, бо з приходом німців університет зразу закрито. Щойно після другої світової війни й важких переживань після поновної советської окупації Ів. Крип'якевич не без труду знов почав працювати при університеті в нестерпних умовинах підсоветської дійсности під постійні закиди «коляборації» з українськими буржуазними націоналістами та німцями. Але це вже часи, коли ані Ом. Пріцака, ані автора цих рядків не було на Рідних Землях.

Звичайно, пок. Н Полонська-Василенко могла не знати тих справ у подробицях, але Ом. Пріцак знає їх так само як і автор цих рядків. Отже, як бачимо, в тому часі університетської бази не було. Не було також і фінансової бази. Урядові чинники не давали взагалі ніяких не то що постійних субсидій, але навіть поважніших одноразових дотацій на українські справи, а в тому й на українську науку, якщо не говорити про Український Науковий Інститут у Варшаві. НТШ було «на власному вдержанні». Коли за австрійської доби поважна частина доходів НТШ походила з друкування у друкарні НТШ шкільних підручників, то з приходом польської окупації те джерело припинилося. Фінанси НТШ були більш чим скромні, а були й такі роки, в яких НТШ ледве фінансово клигало. Якби не друкарня й книгарня НТШ, які ще сяк-так латали діри економіки Товариства, то мабуть прийшло б до повного фінансового банкрутства. Нечисленні урядовці й бібліотекарі НТШ одержували дуже скромні винагородження. Отже про якісь стипендії, дотації й постійну фінансову допомогу на науково-дослідну працю у рямцях українознавчих студій не можна було й мріяти.

Очевидно, польські урядові чинники були б напевно потрясли мошонкою, даючи для НТШ якусь більшу фінансову допомогу, коли б компетентні чинники НТШ зложили були якусь декларацію льояльности у відношенні до польської окупаційної влади. Але провід НТШ разом з членством волів держати гідно прапор української науки, нехай і в важких фінансових умовах та недостатках, як плямити добре ім'я тої західньо-української наукової Установи за миску сочевиці, подану рукою ненависного окупанта. Отже, як бачимо, фінансової бази також не було. А все ж таки завдяки патріотизмові й посвяті проводу НТШ і загалу наших учених виходили в світ що раз то нові томи Записок НТШ та інші видання. Учасники заснованої перед першою світовою війною на Львівському ґрунті історичної школи М. Грушевського діяли в таких ненормальних обставинах, продовжуючи в міру більш чим скромних можливостей традицію школи української національної історіографії в різних можливих формах як індивідуальної, так частинно колективної наукової діяльности. До них долучувалися молодші історики й наймолодші адепти історичної науки, як Ом. Пріцак і автор цих рядків, й так давня історична школа доби М. Грушевського на Львівському ґрунті продовжувала неофіційно, чи символічно й без керівника (який перебував в окупованій московськими большевиками Східній Україні, а в 1934 році відійшов від нас) своє платонічне існування в умовах польської займанщини.

Називати Ів. Крип'якевича «тодішнім керівником української документальної школи істориків», як це висказується Ом. Пріцак, мабуть не зовсім відповідає дійсности й скромности того заслуженого нашого історика, а коли вже йде про термін «документальної школи», то в часах Ів. Крип'якевича той термін правдоподібно був уже великою мірою анахронізмом, бо методологічні постуляти української національної історіографії з доби В. Антоновича еволюціонували з часом у напрямі більшого уточнення й модернізації історичних студій двадцятих і тридцятих років нашого століття. Нам здається, що Ів. Крип'якевич схилявся більше до ідеологічно-історіософічних критеріїв історичної думки та державницького підходу до улюблених ним студій над Державою Богдана Хмельницького в аспекті продовжування історичної школи, чим концепції особового наслідництва в ланцюгу керівників історичної школи. Приналежність до тої школи в двадцятих і тридцятих роках нашого століття на Львівському ґрунті треба радше розуміти в історіографічно-ідеологічному, а не «генеалогічно-сукцесійному» аспекті, чи в розумінні замкненої кастовости з культом «священних корів», чи в даному випадку архаїчної аксіоми-документалізму, доброї на час минулого століття, але далеко невистачальної у сімдесятих роках нашого століття.

Кожний тодішній історик, який приймав головні принципи історичної концепції Грушевського — його схему східньо-европейської історії та концепцію окремішности історичного процесу розвитку українського народу в контексті цілого історичного процесу на терені східньої й середньої Европи, — мав моральне право зачисляти себе до

рядів епігонів тої існуючої радше в континуаційно-символічному аспекті історичної школи в умовах польської окупації. Усі ті історики ґравітували духово до НТШ, брали активну участь у його наукових засіданнях, молодші користали з косультацій старших істориків і т. д.

Уже в часі совєтської окупації Львова І. Крип'кевич у розмові з автором цих рядків, тодішнім асистентом при Катедрі Історії України, очолюваної тим же Ів. Крип'якевичем у Львівському університеті під большевиками, згадував про ту співпрацю молодих істориків з ним за часів польської займанщини та при тому нав'язував це до часів своєї співпраці з Грушевським. Отже та ідеологічна тяглість традиції історичної школи від доби Грушевського до двадцятих і тридцятих років до певної міри була, але без університетської й фінансової бази, без університетського професора, як офіційного керівника школи, який, як то було в добі В. Антоновича, організував і координував при університеті перші, а згодом і дальші кроки в науці своїх студентів, а також і без постійних спільних завдань школи, якої ідеологічна тяглість полягала в респектуванні головних принципів концепції Грушевського та в різних можливих у тому часі радше випадкових (далеко не систематичних!) як індивідуальних, так іноді й колективних починах. Як бачимо, всіх тих передумов для постання й продовжування історичної школи головно між першою й другою світовою війною властиво не існувало.

Коли взяти на увагу слова Ом. Пріцака: «Якщо хоч одного елементу бракує, школа не має змоги правильно функціонувати», то в добі польської займанщини, згідно з ходом думок Ом. Пріцака, взагалі не було навіть тіней продовжування тої школи, бо бракував не лише один елемент, але *майже всі*. А якщо так, то чому шановний автор проаналізованої нами статті покликається на ту школу в тому часі, на його участь у ній та поквапно приймає погляд пок. Н. Полонської-Василенко про себе самого, як «продовжувача-спадкоємця-учня («правнука» Антоновича)». У своїй скромності сміємо припускати, що це трошки за сміливий погляд та претенсійні епітети. Ми всі українські історики, які духово живемо головними принципами національно-історичного credo В. Антоновича — М. Грушевського маємо моральне право вважати себе продовжувачами-спадкоємцями-учнями, а дальше духовими дітьми, «внуками й правнуками» згаданих наших істориків, піонерів і стовпів духової будівлі української історіографічної традиції й її духової кузні — історичної школи.

Чи можна сьогодні говорити про продовжування у тій, чи іншій формі історичної школи Антоновича-Грушевського в діяспорі, бо в поневоленій Батьківщині автор капітальної Історії України-Руси виклятий з кістьми? Якщо так, то основним критерієм і духовою виказкою приналежности до континуованої діяльности тої історичної школи повинно бути, як уже сказано, перш за все респектування концепцій (очевидно, mutatis mutandis в умовах сучасних вимог до історика в аспекті як методологічних, так і національно-державницьких міркувань!) Грушевського включаючи визнавання його наукового автори-

тету й заслуженого імени на сторінках сучасної історіографії. Говорячи на ту тему з іншими колеґами — істориками, автор цих рядків завважив, що згідно з їхньою опінією асоціювання приналежности до тої школи з поняттями своєрідної хіротонії, чи своєрідного престолонаслідника в генеалогічно-сукцесійному аспекті менш переконуюче та може нагадувати до певної міри монополь й патент корпоративного, чи персонального порядку. Коли ж брати до уваги «генеалогічні» критерії підходу до цієї справи (теоретично беручи!), то треба пам'ятати, що ще живе дехто з істориків старшого покоління, який міг би висувати свої претенсії до духової споріднености з Антоновичем-Грушевським у аспекті генеалогічно-сукцесійного розуміння історичної школи. В Канаді живе й діє внук «по плоті» В. Антоновича, активний науковий діяч Українського Історичного Товариства й член Редколеґії «Українського Історика». А як зі сучасними сеньйорами вільної української історичної науки, як з її науковими будівничими, як з тим, хто вкладає свою душу в намагання консолідації наших наукових сил в одному науково-професійному Товаристві й його офіціозі «Українськім Історику»? А як з іншими активними й видатними діячами нашої історичної науки від археології й ранньої історії почавши, а на новітній і найновішій добі скінчивши? Чи їм усім не належиться ніяке місце в системі персонального укладу наукових сил між учасниками сучасної історичної школи?

М. Грушевський положив основи в дослідах над етногенезою нашого народу від її перших ранньоісторичних фаз у зв'язку з обоснуванням тези про окремішність історичного процесу розвитку того ж народу. Аджеж Грушевський почав перший том (третє видання) своєї Історії України-Руси не від часів Аскольда й Дира, а від палеоліту, узгляднюючи пра- й ранньоісторичні епохи в своїй новій схемі. Тому археологи й дослідники ранньої історії також не мусять бути статистами в системі й тематичних завданнях тої ж школи. Це й є ті питання(а їх далеко більше!), які насуваються при розгляданні справи продовжування історичної школи в діяспорі. Це ж все духові сили, внуки й правнуки legitimi tori історіографічно-ідеологічного аспекту в системі продовжування історичної школи по лінії духового насліддя Антоновича-Грушевського й їхніх гідних епігонів у протилежність до тих нащадків illegitimi tori, які відкидають концепцію Грушевського або більше чи менше виливають на нього помиї. Було б ще гірше, якби хтось, хто вважає себе спадкоємцем Грушевського, виливав помиї на свого духового батька, діда, чи прадіда. Сподіваємося, що таких немає у рядах вільної української науки за виїмком деяких «наших» підсоветських істориків. Але й вони не все роблять з переконання, а найчастіше під терором і на замовлення партійно-державних чинників.

Не від речі буде сказати, що структура й система історичної школи Антоновича-Грушевського вимагають сьогодні певного змодернізування й пристосування до наших відносин і вимог сучасности в науково-організаційному аспекті. В минулому й на порозі нашого століття ми ще не диспонували відповідною кількістю фахових істориків більшо-

го наукового маштабу, їх треба було щойно виховати з молодих студентів-адептів історичної науки та перещеплювати духово із зросійщеного, чи австрійсько-польського університету на український, національно-науковий ґрунт. Тому тодішню історичну школу творив керівник — професор університету й його учні — університетські студенти. Сьогодні ми вже, здається, диспонуємо цілим рядом істориків і дослідників допоміжних дисциплін історії старшої, середньої й молодшої ґенерації, яких саме життя (як перш за все наукове, так і певної міри національно-громадське, коли воно не йде врозріз з принципами об'єктивної науки!) наказує поступово й шляхом відповідної селекції включити в рямці діяльности тої ж історичної школи, як об'єктивно цінних і гідних епігонів школи Антоновича-Грушевського в історіографічно-ідеологічному аспекті.

Ми схиляємося до погляду, що продовжувана й законтивізована діяльність української історичної школи в діяспорі являється постулятом нашої вагітної подіями доби в цілі завершення науково-дослідно-організаційної й координаційної структури та історіографічно-ідеологічного обличчя вільної української історичної науки. Замість приватної ініціятиви участь у продовженні та діяльності тієї школи повинні взяти: Українське Історичне Товариство — на сьогодня головний промотор зактивізованого наукового життя в історичному секторі й рівночасно сучасний центр дослідів Грушевськіяни, публікованої на сторінках «Українського Історика», а дальше історичні Секції й Комісії УВАН (континуатора Української Академії Наук в Києві, де діяв Грушевський і його співробітники — учасники історичної школи) та Історично-Філософічна Секція НТШ (Матірне НТШ у Львові було науковою базою історичної школи Грушевського під час його перебування на галицькому ґрунті та продовжування її традицій в часі польської займанщини, коли та школа діяла до деякої міри неофіційно, продовжувана як індивідуальною, так іноді й колективною діяльністю колишніх учнів Грушевського), а дальше Центр українознавчих студій при Гарварді, який має можливість випускати нові кадри молодих істориків. Усі названі наші наукові Установи й чинники повинні спільно в дусі національної єдности, академічної етики, взаїмної льояльности й розуміння ваги великої справи, а перш за все для добра й остаточної перемоги української наукової, зокрема історичної правди, взяти участь у започаткуванні ренесансу української історичної школи в діяспорі, бо на Рідних Землях у підсовєтських умовинах її існування й діяльність неможлива. Це був би спільно й соборно здвигнений духовий монумент у честь творців школи силами нашої історичної науки на захист і завершення нашого науково-історіографічного credo на сучасному етапі його походу до перемоги над силами брехні й темряви. При такій спільній участі ніхто не посмів би закидати тут причасність монопольних тенденцій, диктатури й амбіціонерства як у корпоративному, так і персональному характері.

Беручи до уваги специфічні умовини нашого наукового життя в діяспорі, вважаємо подану нами концепцію ренесансу історичної школи

саме в такій колективній науково-координаційній системі реально здійсненою й корисною в аспекті наявности плюралізму наших наукових інституцій і сил в цілій діяспорі. Є з чого зібрати кращі наукові сили. Звичайно, до того треба багато доброї волі, зрозуміння ваги спільної цілі й едности (не лише декляративної на папері, але й фактичної!), треба бути гідними дітьми великої й особливо динамічної своїми явищами й подіями доби, в якій живемо й яка накладає на нас особливі завдання. Між нашими істориками можуть бути певні дрібні розходження в аспекті самої дефініції історичної школи як такої, а зокрема української історичної школи в її поодиноких етапах розвитку, а також з уваги на персональний уклад сил (В. Антонович зі своїми учнями та М. Грушевський зі своїми співробітниками), специфічності територіяльного характеру (Київ—Львів) та різниці, випливаючі зі самого ідеологічно-хронологічного тла (доба документалізму історичної школи В. Антоновича й галицький період тої ж школи під керівництвом М. Грушевського, характерний напрямком наголошеного історичного прагматизму), але це не повинно стояти на перешкоді до об'єднання наукових сил в цілі реалізування ренесансу тої ж школи поза Батьківщиною. Бо самим проблематизуванням справи, чи догматизуванням ми не рушимо її практично вперед.

Не від речі буде порушити коротко справу історичного документалізму. Проф. Л. Винар не без рації каже в своїй статті, що ідея документалізму, як основного напрямку історичної школи, належить уже радше до минулого. Особливі відкриття в минулому й на порозі нашого століття причинилися революційно до проґресу в першу чергу на відтинку історичної науки. Відчитання Шампольйоном ґієрогліфів і Ґротефендом клинового письма та епохальне відкриття особливо таких царських архівів листування з античної (вчасної) доби, як Tell-el-Amarna, Boghazköi та інших письмових пам'ятників, а також історичних джерел-документів і актів з пізніших часів поглибили ентузіязм до дослідів над минулим і давноминулим, приймаючи на перших етапах тих розшуків і дослідів навіть вияв своєрідної наукової романтики. У зв'язку з тим посилюються розшуки за пам'ятками стародавніх культур, що дає поштовх до розвитку археології й археографії. На терені особливо південної України (побережжя якої було колись засіяне грецькими колоніями й факторіями) починають діяти в перших стадіях тих розшуків археологи-аматори на власну руку, яких згодом замінюють фахові археологи з рамени наукових установ, фінансованих урядовими чинниками. В цілій европейській науці, а в тому й на Сході Европи, розлягається спонтанно клич: ad fontes! внаслідок чого методологія історичних дослідів бере особливий курс історичного документалізму.* В такій зактивізованій науково-дослідній атмосфері й повстає документальна історична школа Антоновича, продовжувана згодом Грушевським, що перш за все зайнялася археографічною діяльністю — опрацьовуванням і видаванням давніх актів окремих ча-

* То був своєрідний Sturm und Drang на полі історичних дослідів!

стин української території. Це була піонерська діяльність того часу на відтинку джерелознавства, про яку належить сьогодні згадувати з особливою вдячністю й признанням. На тодішньому етапі розвитку української національної історіографії це було величне діло. Сьогодні, у сімдесятих роках двадцятого століття важливість джерел-документів для науково-дослідної праці самозрозуміла (та й самі джерела є уже взагалі опрацьовані й видані різними мовами, звичайно, ще не всі, головно коли мова про джерела до нашої історії новітньої доби та їхню інтерпретацію!). Тому видвигання концепції історичного документалізму (а головно перенаголошування її) екс кадедра сьогоднішньої історичної науки являється до певної міри вдиранням у відкриті двері. Самий документалізм як напрям методології історичних дослідів уже не може бути в нашій добі одиноким і основним виявом модерної історичної школи, що аж ніяк не значить, що сьогоднішні Археографічні Комісії не мають можливостей дальшої діяльности. Нові джерельні матеріяли — різні документи й акти, а також епіграфічний матеріял з античної та вчасно-середньовічної доби дальше прибувають й вимагають свого опрацювання й опублікування, але на сьогоднішньому етапі розвитку історичних наук існують уже далеко більші вимоги. Ціллю сучасної історичної школи являються уже шукання правильних історіософічних та ідеологічних основ історіографічного прагматизму при інтерпретації як поданих явищ, подій і фактів у часі й просторі, так і цілого складного контексту загального історичного процесу, зумовленого численними факторами, залежними й незалежними від людини. Бо, як слушно висловився проф. Ом. Пріцак у своїй цікавій статті, поступовий проґрес історичних дослідів не йде впарі зі застоянням і догматизмом у ширшому розумінні того слова.

Це й є загальні думки, що їх ми бажали висловити порядком конструктивної дискусії для добра справи над питанням можливостей ренесансу української історичної школи в діяспорі. Звичайно, евентуальні координовані дії в тому напрямку вимагають докладнішого обговорення цілої тої досить складної (особливо на українському, еміґраційному ґрунті!) проблематики, а в процесі збірної дії напевно можуть виринути додаткові, а то й непередбачені проблеми, які вимагатимуть від нас зрілости як у академічно-науковому, так і національно-громадському житті.

Miscellanea

Любомир Винар

СПРАВА АКТИВІЗАЦІЇ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ В АМЕРИЦІ

У 1976 році відзначається 200-річчя Американської Незалежности, яке до певної міри покривається з 100-літньою річницею українського масового поселення в Америці. У зв'язку з цим в українській пресі появилася ціла низка редакційних статтей[1] з наголошенням «жалюгідного занедбання» цих справ, а зокрема дослідження історії українського поселення в ЗДА. Це можна уважати до певної міри своєрідним оправданням цих установ, які в минулому не цікавилися справою історичного дослідження української спільноти в ЗДА і завжди мали своє виправдання, що ця справа може почекати. Наші публіцисти — це до певної міри люди, які думають категоріями «ювілеїв» і належно не розуміють систематичної наукової праці над вивченням українського поселення в ЗДА і інших країнах.

Вже від 1962 року автор цих рядків містив цілий ряд публіцистичних статтей в українській пресі[2] з надією зрушити цю ділянку дослідів з мертвої точки і вплинути на наші братські і центральні організації, щоб вони зрозуміли вагу документації і дослідження українського життя в ЗДА. У 1972 році автор цих рядків опрацював відповідний плян опрацювання Історії Українців в ЗДА, що його предложено різним українським установам для розгляду і фінансової дотації для УІТ, яке мало б зайнятися опрацюванням цеї збірної праці. У 1973 році на засіданні УКК, в якому провідну ролю грають українські братські союзи, предложено цілий плян відносно дослідження українського поселення в ЗДА. І знову ж проминув відповідний час і не було жадної позитивної реакції. Під кінець 1974 року автор цих рядків звернувся до проф. Василя Маркуся, який редаґував в Енциклопедії Українознавства відділ українського поселення в ЗДА, щоб він став співредактором даного збірного видання. Він на це погодився і саме тепер опрацьовується наново обширний плян видання Історії Українців в ЗДА, який в основі базується на пляні з 1972 року.

---

1 «Наше 100-річчя», *Свобода*, ч. 8 (14 січня) 1975, «Наша вина», *Свобода*, ч. 11 (17 січня) 1975, «Побажана ініціятива», *Свобода*, ч. 15 (23 січня) 1975.

2 Автор цеї замітки помістив слідуючі статті в українських виданнях: Любомир Винар, «Обов'язок української еміґрації», *Свобода*, ч. 244, 1959. «Історія українців в Америці», *Наш Світ*, ч. 14, 1962, «Наукове дослідження українського життя в ЗДА», *Америка*, 14 червня 1972; ця сама стаття в *Свободі*, ч. 111, 1972, «Одно з найважливіших наукових завдань в ЗДА», *Народна Воля*, чч. 25, 26, 1972. Також появилися інші статті.

Найстарший український братський союз Український Народний Союз є заінтересований тим виданням і віримо, що причиниться до його реалізації.

На цьому місці подаємо зміст нашої записки, що її розіслано до різних пресових українських органів і зачитано на засіданні УКК в Ню Йорку в 1973 році, на якім також були представники братських союзів і інших установ. Цей плян являється не лише відповідним історичним документом для майбутнього дослідника українського наукового життя в ЗДА, але також, на нашу думку, є актуальним і тепер.

ЗАПИСКА

Вже від довшого часу я підносив в українській пресі справу невідкличної потреби опрацювання історії української громади в ЗДА. Порівнюючи із науковими виданнями про інші етнічні групи — ми залишилися далеко позаду. Ми уважаємо, що тепер цей стан не може тривати і нам треба якнайшвидше зактивізувати цю ділянку дослідів.

Під сучасну пору активно займаються науковим вивченням історії українців в ЗДА слідуючі установи: Українське Історичне Товариство, Комісія для вивчення української іміґрації (УВАН) і НТШ. З американських наукових установ — Кентський Стейтовий Університет — Центр Етнічних Дослідів.

Ми прийшли до переконання, що при відповідній координації і співпраці між цими науковими установами в дуже короткому часі зможемо поставити справу дослідів українського життя в ЗДА на поважну основу.

1. Історія українців в Америці

На увазі маємо фундаментальну історію українців в ЗДА. За вийнятком невеличкої монографії проф. В. Галича «Ukrainians in the United States», що появилася в 1937 році, до сьогодні ми не маємо джерельної і обширної історії життя і здобутків української спільноти в Америці.

Праця запляновано в двох томах. Перший том охоплює усі ділянки українського життя в ЗДА, починаючи від 19 ст. до 1970-их років. Провізоричний зміст: історіографічний вступ, причини української еміґрації до ЗДА, поселення і чисельність, розвиток релігійного, політичного, культурного, економічного, наукового життя, шкільництво, література, мистецтво, преса і інші ділянки. Другий том — Джерела до історії українців в Америці (найважливіші історичні документи).

Це має бути збірна праця, в якій візьмуть участь спеціялісти окремих ділянок. Історія буде ілюстрована і повинна появитися українською і англійською мовами.

2. Українці в ЗДА — бібліографічний довідник

Основним ключем будь-якого наукового досліду є бібліографія. Численні матеріяли, присвячені діяльності українців в ЗДА, припадають порохом забуття в різних календарях, ювілейних книгах, часописах та інших виданнях. Публікація анотованої бібліографії в англійській мові є необхідне для систематичного вивчення українського життя в ЗДА. Вже тепер збираються матеріяли до того видання в Кентському Університеті.

3. Довідник українського життя в ЗДА

Запляновaний довідник має дати точні інформації про сучасний стан українського життя в ЗДА (дані про церкви, установи, школу, пресу і т. д.).

Також в цьому виданні будуть подані усі найважливіші адреси. Це видання повинно появитися в англійській мові бодай раз на чотири роки (прикладом можуть служити жидівські або скандинавсько-американські довідники — т. зв. «гандбухи»).

4. Програма опитування («орал гісторі»)

Майже кожного місяця відходять з наших рядів будівничі українського життя в ЗДА — представники різних ґенерацій українських поселенців. Дуже часто вони не залишають по собі жадних писаних слідів (спогади, записки, тощо). Програма опитування і записування на ленті представників «старої» і «нової» еміґрації та їхніх нащадків є конечною для збереження джерел про побут і діяльність українців в ЗДА. Цей запис проводиться за спеціяльною науковою методою. Програму опитування треба започаткувати у якнайкоротшому часі.

5. Матеріяльні засоби

Треба з жалем ствердити, що українські установи дотепер не допомогли в активізації дослідження історії українців в ЗДА. Вище згадані проекти можна зреалізувати лише при повній піддержці українського громадського сектора.

Думаємо, що УКК, усі чотири братські союзи, українські фінансові установи і поодинокі меценати легко зможуть зібрати відповідні фонди для реалізації цих необхідних проектів.

Не забуваймо, що йдеться про опрацювання історичної метрики життя і діяльности української громади в ЗДА і про виказ творчого вкладу українців в загальне американське життя.

Це треба зрозуміти всім, хто застановляється над минулим, сучасним і майбутнім української спільноти в Америці.

Тепер є нагода зреалізувати одно з найважливіших наших завдань і оживити наукові досліди українського життя в ЗДА.

Не змарнуймо цеї нагоди!

2. X. 1973

Професор Любомир Винар
Кентський Стейтовий Університет

ДОДАТКОВА ЗАМІТКА

Отже, як бачимо з вищенаведеного документу, справа активізації дослідів українського життя не була занедбана. Натомість громадські установи занедбали придбання належної матеріяльної бази для реалізації цих проектів.

Тут треба підкреслити, що наша записка не претендує на вичерпність. Головним її завданням було викликати дискусію і причинитися до реалізації декількох необхідних проектів. Це дало б добру основу для розгорнення наукової праці і опрацювання інших необхідних монографій і студій з цеї занедбаної ділянки.

Рецензійні статті

Михайло Ждан

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ ЛІТОПИС В АНГЛОМОВНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

The Galician-Volynian Chronicle. An annotated translation by George A. Perfecky. Edited by The Harvard Committee on Ukrainian Studies. Omeljan Pritsak, Editor in Chief. München: Wilhelm Fink Verlag, 1973. 159 pp.

Галицько-волинський літопис це не тільки одно з найважливіших джерел до історії України, але також найліпший літературний твір орнаментального стилю тих часів і важливий матеріял для виловлення слідів живої народньої мови в тодішній літературній церковно-слов'янській мові. Ці останні аспекти згаданого літопису були предметом наполегливих студій проф. Ю. Перфецького, а вислідом тих студій являється публікована розвідка "Studies on the Galician Volynian Chronicle" in *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences,* No. 1-2 (33-34), 62-112 pp. і зазначена вгорі праця.

Перша з них подає ті всі відомості, які на нашу думку, необхідні кожному, хто хоче збагнути вагу і значення Галицько-волинського літопису для нашої науки. В ній обговорено коротку історію дотеперішніх дослідів над літописом, його авторство і композицію, хронологію, упередженість авторів та мову літопису. На підставі мовних дослідів автор доходить до переконання, що хоч літопис писаний тодішньою літературною старо-слов'янською мовою, проте у ньому дуже багато українських елементів, отже літопис можна назвати першим літературним пам'ятником української мови.

Друга, названа вгорі праця, являє собою переклад Галицького літопису англійською мовою. Переклад попереджений передмовою головного редактора гарвардських публікацій з ділянки українознавства. В передмові редактор заповідає скору появу перекладу Київського літопису. В дальшому, в цім же видавництві мають появитися додаткові праці спеціялістів, які розробляють хронологію згаданих літописів і їхню мову в усіх її аспектах, врешті коментарі спеціялістів у візантійських, тюркських, угорських, балтицьких, польських, чеських та інших питаннях. Хоч пропонований читачам переклад проф. Перфецького має чимало коментарів, їх, пише редактор, не можна уважати вичерпуючими; коментарі до перекладу мають завдання облегшувати читання і, очевидно, розуміння тексту. Вичерпні коментарі появляться пізніше, окремим томом. Не має сумніву, що вже сама публікація перекладу Галицько-волинського літопису англійською мовою — це велике досягнення українського вченого; якщо зазначені редактором праці своєчасно появляться друком — видавництво зробить українській науці велику послугу.

У вступі до свого перекладу проф. Перфецький коротко з'ясовує історію відкриття Галицько-волинського літопису в Іпатському кодексі та презентує інші варіянти цього літопису, їхні дотеперішні видання як також праці переведені над ними такими вченими як Макаруш-

ка, Грушевський, Коструба, Черепнін і передусім Генсьорський. На окрему увагу заслуговує авторова оцінка літературної вартости літопису, який на його думку є "the most highly ornamented and most poetic of the early Old Rus'ian Chronicles..." Не має сумніву, що до цієї оцінки автора не можна мати жодних застережень. Інша справа з приналежністю нашого літопису до "Old Rus'ian Chronicles". Ще недавно, бо рік-два тому у своїй згадуваній праці в Анналах УВАН автор зачислив Галицько-волинський літопис до "East Slavonic Chronicles". Звичайно, не можна мати найменших застережень проти цього, щоб духові надбання нашого народу називати східньослов'янськими, бо ж вони такими і є. Але чи варто у логічних висновках користуватись загальним окресленням "genus proximum" там, де маємо до диспозиції ще спеціяльне і дальше йдуче окреслення "differentia specifica"?

Уважаємо, що прикметник "Rus'ian" на ціле небо кращий від "Russian". Але чи він єдиний і найкращий, це інша справа. Наведемо тут думку Я. Славутича з його рецензії «Галицько-волинський літопис англійською мовою» («Свобода», 17 квітня 1974) *«Новотвір Rus'ian трохи розв'язує справу, але виключно для самих українців. Чужинецькі читачі майже без винятку, сприйматимуть Rus'ian як первісний, матірний термін для пізнішого Russian — із тотожним, на основі написань, значенням»*. Але не так термін "Rus'ian" як його комбінація з прикметником "Old" ("Old Rus'ian") може статись «каменем спотикання» у цілій справі. Можна побоюватись, що знайдуться такі, які будуть уважати назву "Old Rus'ian" за кальку підсовєтської назви «древньоруський» (від древня Русь) з усіма її імплікаціями, отже зі спільною колискою «руських» народів, з якої спершу вийшов (обов'язково) старший, російський «брат», потім щойно український і врешті білоруський.

Але є ще інший небажаний аспект тієї термінологічної плутанини. Уявім собі американського дослідника історії, який, бажаючи вивчити засадничі питання з ділянки української історіографії, вичитає в анналах УВАН ч. 5-6 з 1957 р. ("A Survey of Ukrainian Historiograhy" by D. Doroshenko, pag. 21), що Галицько-волинський літопис належить до Ukrainian Chronicles, в анналах цього ж УВАН, ч. 12 з 1969-72 "Studies on the Galician Volynian Chronicle" by George A. Perfecky), що Гал.-вол. літопис це одна з Eastern Slavic Chronicles, а в гарвардськім виданні *The Hypatian Codex II, 1973,* що це Old Rus'ian Chronicle.

Перекладаючи літопис англійською мовою проф. Перфецький послуговувся транслітерацією рекомендованою виданням *Slavic and East European Journal* з деякими відхиленнями. На жаль автор не подає, які це відхилення, чим вони зумовлені і чи це тільки окремі випадки, чи є в них якась послідовність. Не слідкуючи ближче за цією справою — це ж справа філологів — ми зацитуємо тут два маркантні випадки. І так, замість транскрибувати назву *Галич* як *Galič*, а *Глухів* як *Gluxov* перекладач передає їх через *Halyč* і *Hluxiv*. Це приємні винятки, шкода тільки, що цих винятків у транслітераціях він не зробив більше. Незрозуміло тільки те, чому перекладач зробивши виняток для *Галича* не зробив цього самого винятку для прикметника *галицький* передаючи його як *Galician*. Такий подвійний підхід до цієї самої справи може поставити читача перед нерозв'язаною загадкою.

У вступі до цієї праці перекладач стверджує, що вона є вільним (хоч вірним) перекладом літопису. Думаємо, що такий підхід до справи повинен був дати перекладачеві можливість не тільки зберегти

історичну вірність перекладу, але й підкреслити його високі літературні вартости. Щоб не бути голословним подамо тут читачеві для порівняння зразок драматичного оповідання про облогу Києва татарами в 1240 р. Ориґінальний текст літопису за Іпатським кодексом з фотомеханічного видання II-го, т. ПСРЛ з 1962 р. звучить: «*Постави же Батьı порокы городоу подълѣ врать Лядскых. тоу бо бѣахоу. пришли дебри. порокомъ же бес престани бьющимъ. день и нощь. выбиша стѣны. и возиидоша горожаны на избытье стѣны. и тоу бѣаше видити ломъ копѣины. и щеть скѣпание. стрѣлы омрачиша свѣть побѣженым*». (стор. 785).

Переклад цього уривку в праці проф. Перфецького звучить: "*Batyj set up his catapults (for firing) against the city in a line parallel with the Ljadskije Vorota (in Kiev), for the sloping land covered wich foliage had extended up to them. The catapults hurled their missiles day and night without cessation and breached (the city's) walls. Its inhabitants climbed up on the breached walls and here one could see lance break agaist lance; shield scrape agaist shield (as the besiegers met the besieged in mortal combat). Then a barrage of arrows eclipsed the light of defeated (Kievans)*". Op. cit. pag. 48.

Для порівняння подаємо тут також відповідний виняток з Галицько-волинського літопису в перекладі Т. Коструби; у ньому, як пише перекладач «Естетика мови в перекладі уступила ... перед точністю». Ось переклад: «*А Батий поставив пороки на город коло лядських воріт, бо тут прийшли дебри. Пороки били безнастанно день і ніч й вибили стіни. Горожани вийшли на вибиті стіни й тут можна було бачити ламання копій і розбивання щитів, а стріли затемнили світ побідженим* ...» «Галицько-волинський літопис», II частина, Львів 1936, стор. 18.

Якщо ж ми тепер порівняємо тексти ориґіналу і переклад англійською мовою, то побачимо, що він вірно і без змін передає основні, історичного значення, факти. Ось вони: 1) Батий уставляє пороки біля лядських воріт, 2) нищівна дія пороків зробила в стінах пролом, і 3) оборонці завзято боронили напасникам доступу до міста. Але під час коли стиль літопису річевий, ядерний, без прикрас (за винятком «стрѣлы омрачиша свѣть побѣженым» — який то зворот, як каже автор, позичений від Флявія), автор перекладу логічно сформульованими додатками в дужках, не тільки докладніше з'ясовує цілу подію, але відповідними вставками додає їй більш драматичного забарвлення *(as the besiegers met the besieged in mortal combat)*. Звичайно, добірні слова і вибагливий стиль значно підносять літературну вартість перекладу.

Якщо йдеться про переклад Коструби, то він точно і вірно, без більших додатків передає думки літопису. Незрозумілого й досі місця «*бо тут прийшли дебри*» він не старається розшифрувати подаючи в примітці увагу «*не цілком ясне речення*».

Переклад зроблений з тексту Іпатіївського збірника, однак ті місця, які були попсовані або невиразні, перекладач заступив фразами Поґодінського або Єрмолаївського тексту. Всі ці й інші текстові зміни, отже додатки потрібні для зрозуміння тексту, справлення очевидних помилок, пояснення до уживаних, здеформованих літописцем західних імен і т. п., подає перекладач у коментарях, що йдуть за самим перекладом на 119-142 сторінках.

Після коментарів слідують «Замітки до перекладу» (127-142 стор.), до яких автор відсилає читача при допомозі арабських чисел зазначених в тексті. Замітки, це звичайно довші пояснення, в яких перекла-

дач, відкликуючись до праць знаних істориків, вияснює, часами поширює, а навіть поправляє факти, події, ситуації і т. п. наведені в тексті. На жаль Галицько-волинська Русь не може похвалитись великою кількістю своїх істориків. Поза значно перестарілою вже працею Зубрицького (*Исторія древняго Галичско-Русского княжества,* 1852) тільки Грушевський в *Історії України-Руси* і В. Т. Пашуто в праці *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси,* 1950, вичерпують цілість проблематики. Тим то треба вияснити, що проф. Перфецький у своїх замітках покликається в більшості на погляди цих останніх. Але ж при цьому він не вагається зайняти критичну позицію у відношенні до деяких тверджень Пашути, в яких він (Пашуто) в інтересі обов'язуючих партійних засад допускається фальшування. Маємо тут на думці увагу ч. 108, в якій обговорюються відносини Данила Романовича цо Римської курії. У вступі перекладач зазначує, що не будучи істориком, він не бере на себе відповідальности за правильність відомостей, які він подає в замітках. Це зовсім правильне становище. Відомо ж, що того роду джерела як літописи, хроніки і розповіді у протилежності до документів мають у собі велику дозу суб'єктивізму авторів, багато похибок і чимало перекручень, які тільки історик при застосуванні відповідної критики може викрити і належно виправити. Але є ще й інший аспект цієї проблеми. Крім загальних праць присвячених галицько-волинським справам є ще чимало розвідок, епізодів в працях іншої тематики і т. д., які дещо інакше насвітлюють загально признані й уточнені факти, а які не мусять бути відомі перекладачеві. Візьмім до уваги напр., похід Романа Мстиславича на Польщу і його смерть під Завихостом. У примітці ч. 2 (стор. 28) перекладач за Пашутом твердить, що Роман у боротьбі Ґібелінів з Вельфами стояв по стороні перших і вибрався в похід на Лешка, краківського князя, з наміром розбити його війська і перейти до Саксонії з війною проти Вельфів. Грушевський сумнівається у вірогідності одинокого джерела яке поширює цю вістку. (Т. II, стор. 11). Б. Влодарський у своїй праці *Polska i Ruś 1194-1340*, 1966, на стор. 25-30 доказує, що не конфлікт Ґібелінів з Вельфами був причиною походу Романа на поляків, а спір між краківським князем Лешком і великопольським Володиславом Тонконогим. У тому спорі Роман став по стороні цього останнього і за його намовою напав на землі Лешка, де й загинув. До речі: подібним способом інтерпретує цілу подію і М. Кордуба (*Історія Холмщини й Підляшшя,* 1941, стор. 52). Звичайно ніхто не може вимагати від перекладача, щоб він входив у всі деталі тієї справи і, тим більше, підписувався під одним із тих поглядів. Але ж, коли він не може вирішити, котрий з них має більшу доказову силу, варто було б обидва погляди подати читачеві.

Коли ми при «Замітках до перекладу», то не від речі тут буде відмітити подивугідну терпеливість і справжню венедиктинську працьовитість, з якою перекладач повизбирував усю фразеологію позичену літописцями у Гамартоля, Малали, Флявія та ін. Вона засвідчує перед чужинцем високу, клясичну ерудицію наших літописців.

Бібліографія загальних і спеціяльних праць, що відноситься до Галицько-волинського літопису, а яка йде після «Заміток до перекладу» на нашу думку, стоїть на висоті і повинна заспокоїти потреби читача і студента.

Не так зі словничком ("Glossary"). Думаємо, що він надто скупий і лаконічний. Це, мабуть, з тієї причини, що багато слів (термінів), які, на нашу думку, належало б залишити в перекладі в їх оригінальній формі та щойно в словнику ширше вияснити, автор перекладає на місці, в тексті. Ось приклад слів перекладених в тексті: *сідельничий — groom; отроки — retainers*, соцький в англійській транскрипції як *Sockij* (ця назва подібно як *тисяцький* повинна мати своє вияснення в словнику); назву татарського урядовця *баскака* (стор. 68) переложено як *"The khan's collector of tribute"*, хоч компетенції баскака були значно ширші. Переклад *boyar — a noble* назагал правильний. Думаємо однак, що *бояри* так з огляду на різну інтерпретацію їх значення, як також різні переклади цього слова заслуговували б на ширше вияснення. Як відомо польські хронікери В. Кадлубек і Я. Длуґош називають їх часто *barones*. Так називають їх також угорські грамоти. Папська булла до Данила називає їх *magnates regni*, а в грамоті Юрія II для хрестоносців вони названі *barones, milites, nobiles*. Думаємо також, що назва *ляхи*, яку літописці постійно уживають на означення Польщі і поляків повинна була знайти якесь вияснення тим більше, що в назві *Лядьскыя врата*, вона все таки знаходить своє примінення.

До праці додана карта, що носить назву *Southwestern Rus' im the Thirteenth Century*. Думаємо, що краще було б її назвати *Galician-Volynian Rus'* адже ж саме ця назва є в титулі книжки. Але справа не так в назві як у змісті карти. Ми переконані, що вартість карти значно зросла б, якщо б її було нанесено на картографічну сітку, так як це завжди водиться в сучасних поважніших виданнях та зазначено стосовним мірилом. Це дало б дослідникам можливість орієнтуватись у віддаленні поодиноких міст у величині схопленої картою території, у часі перемаршу військових частин і т. п. Ще одно: маючи до диспозиції картографічні координати автор не поповнив би такої прикрої помилки, як визначення положення міста Ярослава приблизно 16 км. на захід від річки Сяну, під час коли Ярослав, як то загально відомо і в усіх картах зазначено, лежить безпосередньо на західньому березі тієї річки.[1]

Хоч карта дуже бідна своїм змістом, проте і вона повинна була дістати відповідну «леґенду», яка улегшувала б її читання. Напр., як чужинецький читач догадається, що темнішою краскою зазначена Галичина, а яснішою Волинь? Ключем до ідентифікації цієї першої могло б остаточно послужити місто Галич, столиця князівства, підкреслена рискою; але ж чому тоді не підкреслено столиці Волині? Взагалі всі міста на карті зазначені однаковими символами — незаповненими кружками. Вправді ми не можемо сьогодні визначити безоглядної величини міст, беручи під увагу скількість населення, але ж ключ до визначення значення тих міст ми маємо. Маємо археологічні розкоп-

[1] Інтересно, що так само, як на карті "Southwestern Rus' In The Thirteenth Century", Ярослав положений помилково і на карті «Західня Україна в XI-XIII віках, що поміщена прикінці другого тому *«Історія України-Руси»* М. Грушевського. До речі, обидві карти виказують дуже багато подібностей: обидві покривають ідентичну територію (хоч карта Перфецького в дещо меншій поділці), обидві мають ідентичний перебіг границь, гідрографічну сітку та місця поселень, обидві без поділки, мірила та леґенди. Карта Грушевського зроблена однак трохи старанніше, бо на ній зазначені Карпати шрафовою методою та позначені місцевості Закарпаття.

ки, маємо літописні розповіді тощо. На цій саме підставі можемо з цілою певністю сьогодні сказати, що такі міста як Володимир Волинський, Холм, Дорогичин були більшими містами як Товмач, Василів, Микулин. Чи не можна б цього при допомозі відповідних символів відзначити?

Поважним недоліком карти є те, що на ній не зазначено південно-східніх кордонів Галицько-Волинської Руси. У зв'язку з тим, мабуть, не зазначено Пониззя, яке в першій половині 13 ст. відігравало в нашій історії важливу ролю. Була, мабуть, проба на Волині визначити перериваними рисками границі удільних князівств з столицями в Луцькому, Володимирі Волинському, Белзі — але вона, напевно з технічно-друкарських причин завела; границі не замикаються і навіть при найбільшій охоті важко відшифрувати їх перебіг. Сусіди, з якими Галицько-Волинська Русь була в оживлених контактах на карті не зазначені, хоч місця для цього є аж забагато.

Ціле тринадцяте століття в історії Галицько-Волинської Руси — це час бурхливих і динамічних перемін. Ось їх перелік: ріст держави Романа Мстиславича аж до його ненадійної смерти, розвал його насліддя аж до переходу Галичини під владу Арпатів, систематична і послідовна боротьба Романовичів за реставрацію батьківської спадщини закінчена перемогою під Ярославом, апокаліптичний перемарш орд Батия на Угорщину, коронація Данила в Дорогичині, напади Бурундая, Ногая, Телебуги і т. д. і т. д. Усе те пов'язане зі змінами границь, ростом нових міст, посиленням торговельного руху тощо. Усю цю динаміку подій міг би досвідчений картограф при допомозі історика на карті виказати. На жаль цього не зроблено. Вистачить порівняти цю карту з історичною картою Галицько-Волинської Русі того часу в Радянській Енциклопедії історії України (т. 2, стор. 272-273), яка то карта виконана приблизно в цій самій поділці, щоб пізнати усі недоліки рецензованої карти.

Покажчик (індекс), що йде після карти, об'єднує назви осіб та географічних об'єктів перекладу. Крім сторінок, на яких згадані назви виступають, біля кожної з назв є ще коротке пояснення. Це добра метода, бо ж читач має улегшену працю при ідентифікації об'єктів. На жаль в індекс вкралось чимало прикрих помилкових пояснень. Ось деякі з них:

Bajdar, Batyj's brother — був не рідним, а двоюрідним братом.

Burondaj (Borundaj), Tatar khan — був не ханом, а воєводою ханів (Батия і Берке).

Bruno, elder of Templars — був старшиною не Темпляріїв, а *Добжинських Братів (Fratres de Dobrin)*. Помилку літописця треба було справити в «Замітках до перекладу».

Dmitro, Galician-Volynian voevoda — був тисячником. Різниці компетенцій воєводів і тисячників були доволі значні.

Kajdan, Batyj's brother — був не рідним, а двоюрідним братом.

Kjujuk, Chinggis Khan's chief voevoda — пояснення не відповідає дійсности. Куюк, син верховного хана Уґедея (отже двоюрідний брат Батия) брав участь в західній кампанії Батия (1237-42), як начальник одної з похідних татарських груп. За непослух був відкликаний Уґедеєм з походу. По смерти Уґедея став верховним ханом (1246-48).

Kuremsa, Tatar khan — насправді був воєводою хана Батия. Під його зарядом були землі Правобережної України і Поділля.

Pakoslav (Pakosław), Polish boyar — хоч літопис називає кілька разів польських вельмож боярами, проте Польща не мала верстви боярів. Що ж до Пакослава, то він був краківським воєводою.

Коли ми при польських назвах, то слід зазначити, що в покажчику багато імен власних, головно ж князів, має біля транслітерованих, в дужках імена в сьогоднішнім вигляді. Так напр., *Boleslav Stydlivyj (Bolesław Wstydliwy), Kazimir Leskonogij (Kazimierz Laskonogi), Lestko (Leszek Biały), Stanislav Mikulič (Stanisław Mikulicz), Volodislav Tonkonogij (Władysław Laskonogi)* і багато, багато інших. В одному випадку сучасна назва *Wrocław* стоїть навіть на першому місці, допіру опісля, в дужках, подана назва *Vorotislav*, а далі сучасна німецька назва *Breslau*, хоч в тексті є *Воротислав* (ПСРЛ. II. 755).

У зв'язку з тим насувається питання чи не добре було б, якщо б і біля найчастіше уживаних і найпопурлярніших українських назв в дужках була подана також їх сучасна вимова? Напр., *Kiev (Kyew, Kyiv), Danilo (Daniel, Danyło), Dnieper (Dnipro), Volodimer (Volodymyr), Vasilko (Basil, Vasylko)* і ін., з відповідною увагою, що останні назви подані так як вони вимовляються українською мовою? Адже ж вдалі початки в тому напрямі зроблено: *Halyč, Hluxiv, Gaj (Haj), Černigov (Černyhiv)*.

Кровні зв'язки батька з сином зазначено в покажчику двома способами, або *Lev (Leo) Danilo's son* або *Mstislav Romanovič*. *Цих* останніх значно більше. Коли перше означення загально зрозуміле, друге — чужинцеві нічого не каже. Чи не добре було б дати відповідне вияснення, що властиво значить суфікс *«-ič»*?

Працю закінчують дві генеалогічні таблиці Рюриковичів. Перша з них подає перегляд найважливіших Рюриковичів від Ярослава Мудрого почавши аж до розподілу Рюриковичів на окремі лінії, а друга представляє Романовичів. Підхід логічний, коли візьмемо до уваги, що саме лінія Романовичів якнайтісніше зв'язана з історією Галицько-Волинської Руси, що становить тему переложеного літопису. Дивно вражає однак факт, що свою таблицю "*Genealogy of the Romanoviči*", автор зачинає не від засновника тієї лінії Романа Мстиславича, а від Болеслава Кривоустого. Автім справа від кого зачинати генеалогічну таблицю не важлива. Важливіші в ній похибки, на які ми хотіли б звернути увагу: в таблиці читаємо, що другою жінкою Данила була донька литовського князя Мендовга. Насправді нею була племінниця Мендовга (донька його брата Довспрунка). Про це виразно пише Галицько-волинський літопис, який тут за перекладом проф. Перфецького цитуємо: "*(1248?) That year Mendovg drove out of his nephews Tevtivil and Jedivid ... they ... fled to princes Danilo and Vasilko ... Mendovg, howerer sent envoy (to Danilo and Vasilko) requesting them not to help (his nephews), but (the princes) did not heed his message because (Tevtivil's and Jedivid's) sister was married to Danilo*". Pag. 62. Правдивість нашого спростування підтверджують не тільки генеалогічні таблиці Бавмґартена, але й Грушевський (III, стор 80), Кордуба (*«Історія Холмщини й Підляшшя»*, стор. 69), J. Ochmański (*Historia Litwy*, p. 39), В. Т. Пашуто (*Образование Литовского государства*, стор. 492, 1959) та ін.

Коли ми при доньці Довспрунка, то тут зазначимо, що символом для означення доньки в цитованих таблицях є латинська літера *-d*.

Ця ж сама літера *-d* є символом на означення смерти названих там осіб. Зайво тут звертати увагу, що вживання цього ж самого символу для різних понять може спричинити небажані непорозуміння.

Ще більше плутанини як з жінкою Данила Романовича вийшло з чоловіком Ольги доньки Василька Романовича. Про цю справу читаємо в літописі таке: "*(November, 1259) 6769 (1261).*[2] *In those days there was peace in all the land. Prince Vasilko held a wedding in the city of Volodimer'; he was giving away his daughter Olga in marriage to Prince Andrej Vsevolodič of Černigov. Vasilko's brother Prince Danilo with both his sons Lev and Švarno and many others princes and boyars were there at that time. During the lavish weddind festivities in the city of Volodimer', King Danilo and (Prince) Vasilko learned that the godless and cursed Burondaj was approaching...*" Далі описано втечу Данила до Польщі, знищення галицьких і волинських укріплень і похід військ Бурундая з галицько-волинськими допоміжними частинами на Польщу.

Як бачимо з оповідання, дві події, а саме весілля Андрія Всеволодича з донькою Василька Ольгою і напад Бурундая тісно часово пов'язані. Без огляду на те, чи волинська частина літопису становить одну цілість (Перфецький, цитована на початку праця в *Анналах УВАН*, стор. 77), чи було кількох редакторів тієї частини, а її початок редаґував перемиський єпископ Мемнон (Генсьорський, *Галицько-Волинський літопис*, 1958, стор. 54), чи оповідання про події на переломі 50 і 60 рр. XIII ст. є комбінацією холмського і володимирського зводів (Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, 1950, стор. 104) і т. д. Одно є певне: жоден з можливих редакторів не зробив у часовому зіставленні тих двох, важливих з державної точки зору, подій похибки і вони дійсно відбулись в одному році. Весілля доньки Василька з Андрієм Всеволодичем згадане одинокий раз в джерелах, а саме тільки в Гал.-вол. літописі, натомість напад Бурундая на Волинь і потім на Польщу та, у зв'язку з тим, зруйнування Сандомира занотований не тільки у згаданому літописі, але й у польських хроніках. На тій саме підставі Грушевський в своїй «Хронології...» *ЗНТШ*, ч. 41, зш. 3, 1901, на стор. 41-42, як дату обох подій приймає рік 1259. Для насвітлення справи подаємо, що всі сучасні автори, які пишуть про напад Бурундая на Польщу згідно стверджують, що він відбувся 1259 року (Пашуто *цит. пр.*, стор 284, St. Krakowski, *Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII*, 1965, pag. 181-196, B. Spuler, *Die Goldene Horde*, 1965, pag. 34-35 і і.). — Беручи до уваги всю наведену документацію маємо право твердити, що весілля доньки Василька, Ольги відбулося в 1259 р. Чому в генеалогічних таблицях цит. праці біля тієї події поставлено дату 1261 — важко вгадати.

Не менша плутанина вийшла з особою чоловіка Ольги, Андрієм з його іменем і генеалогічним запліччям. Для докладної уяви ми дозволили собі тут зіставити дотичні місця з таблиць цитованої праці, Грушевського, *Історії України-Руси* і генеалогічних таблиць Бавмґартена:

---

2 The date given in the first parentheses is the actual date or year of the event or events described, taken from Hruševs'kyj's *Xronol'ogija.* Next appears the year from the Creation *(Anno Mundi)* as given by the chnonicler. In the second parentheses appears this same year, A. M., but expressed in terms of *Anno Domini, Op. cit.* pag. 78.

	Пріцак		*Baumgarten*[3]	*Грушевський*
	Лінія чернігівських Рюриковичів			
VII[4]	Vsevolod d. 1146		Wsewolod Gr. Pr. de Kiev 1139 † 1-VIII-1146	Всеволод † 1146
VIII	Svjatoslav d. 1194	Jaroslav d. 1199	Jaroslaw Pr. de Tczernigow * 1139 † 1196	Ярослав * 1139 † 1200
IX	Vsevolod d. 1212	Rostislav d. 1214	Jaropolk Pr. de Nowgorod 1197 † après 1214	Ярополк[5]
X	Andrej X 1261 Olga Vasilkovna of Volodimer' (Volynia)	Vsevolod d. 1261	Wsewolod IV Pr. de Tczernigov après 1246 † après 1261	Всеволод
XI		Andrej d. after 1288 X 1261 Olga d. of Vassilko of Volodimer' (Volynia)	André ~ 1261 (1259) Pr. Olga de Wolhynie fille de Wassilko * après 1248 † après 10-XII-1288	Андрій

Лінія Романовичів

X	Roman d. 1205 X 1. Predslava, d. of Rjurik of Kiev (divorced 1198) d. after 1202 X 2. ca. 1200 Anna (Angelos?)	Roman Pr. de Wolhynie et Galicie * après 1160 † tue 19-VI-1205 ~ I Pr. Predslava d'Ovrucz fille de Rurik II répudiée 1198 forcée de prendre le voile II vers 1200 Anne parente de l'empereur Alexis Angelos (?) † après 1253	Роман Мстиславич † 1205 19/VI 1 ж. Рюриківна
XI	Vasilko d. 1269 X 1. 1229 Dubravka of Suzdal' X 2. N. N.	Wassilko Pr. de Wolhynie * 1203 † 1269 ~ I avant 1229 Pr. Doubrawka de Souzdalie fille de Georges II † vers 1248 (après 5-XII-1247) II vers 1248 Pr. Helene de Pologne fille de Leszko le Blank † 1265	Василько к. 1204 † мб. 1269 ж. Олена Дубравка, донька Юрія Всеволодича † к. 1265
XII	Olga d. after 1288 X 1261 Andrej Izjaslavič of Černigov	Olga * après 1248 ~ 1261 Pr. André de Tczernigow	Ольга 1259 ж. Андрія Всеволодича (чернігівського)

Виходить, що Андрії, чоловіки Ольги Васильківної з генеалогічних таблиць Грушевського і Бавмґартена мали тих самих батьків, дідів і прадідів. Не так з Андріями з таблиць Пріцака. Предків одного з них Андрія Ізяславича (таблиця Романовичів), ми не можемо відшукати в історичних джерелах. Другий Андрій з XI-го покоління мав батька Всеволода, діда Ростислава, а прадіда Ярослава. Третій Андрій з X-го покоління мав батька Всеволода, діда Святослава, а прадіда Всеволода. Цей останній під час весілля мусів мати принайменше 50 літ.

Підсумовуючи наші розважання на тему праці проф. Перфецького мусимо ствердити, що сам переклад, що вимагав багато зусиль і праці є добрим та потрібним внеском українського вченого в англомовну історичну літературу, але його редакційне оформлення, передусім історична карта, індекс і генеалогічні таблиці, з огляду на численні помилки, не лише залишає багато до побажання, але й обнижує повагу цілого видання.

---

3 N. De Baumgarten, *Génealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes,* Roma 1927.

4 Римськими цифрами зазначені покоління від князя Ігоря почавши включно.

5 На кн. Ярополкові кінчить Грушевський цю лінію чернігівських Рюриковичів. Але в III-му томі своєї історії вичисляючи чернігівських князів за Любецьким синодиком він пише: «...по Михайлу Всеволодовичу згаданий тільки ... Всеволод Лаврентій Ярополчич, стриєчний брат Михайла Всеволодича (внук чергігівського князя з к. XII в. Ярослава Всеволодича). Поминений в синодику Андрій Всеволодович, найскорше — молодший брат, а може й син згаданого щойно Всеволода, згадується в Волинській літописі, коли женився 1259 з Васильківною». Перший здогад Грушевського, що Андрій «найскорше — молодший брат Михайла» важко прийняти. Тому, що Всеволод III, батько Михайла, помер в 1214 р., Андрій під час весілля мусів би мати принайменше 45 літ, отже на тодішні відносини був би застарий для Ольги, яка роджена після 1248 р. могла б мати щонайбільше 21 років. Думаємо отже, що без великого риску, можна уважати Андрія сином Всеволода, що впрочім робить і Бавмґартен.

Лев Шанковський

НОВІ МАТЕРІЯЛИ ДО ІСТОРІЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1917—1920 РР.

Олександер Удовиченко, Генерального Штабу Генерал Полковник, *Третя Залізна Дивізія.* Матеріяли до історії Війська Української Народньої Республіки. Рік 1919. Матеріяли упорядкував і до друку підготовив ген. О. Вишнівський. Видавництво «Червона Калина», Ню Йорк, 1971, стор. 624.

Книга ген. Удовиченка є матеріялами до історії 3-ої Залізної дивізії Армії УНР. В 1919 році, коли Армія УНР нараховувала 12 стрілецьких дивізій, під назвою 3-ої Залізної стрілецької дивізії була відома дуже боєздатна дивізія Армії УНР, яка свою почесну назву «Залізна» отримала за «високу боєздібність і витривалість, і за надзвичайне лицарство» (цитата з телеграми Штабу Дієвої армії УНР). Дивізія ця була утворена щойно в червні 1919 року з 16-го пішого загону, в склад якого входили рештки Синьої й Чорноморської дивізії. Традиції цих дивізій у 3-ій Залізній сд продовжували 7 Синій полк під командою полк. Ол. Вишнівського і 8 Чорноморський полк під командою полк. Єв. Царенка, а після його геройської смерти на полі бою — полк. М. Крата. Пізніше до дивізії приєднано Окремий Запорізький загін, що його командиром був полк. П. Шандрук і Буковинський курінь під командою сотн. Ом. Кантемира, який сформовано зі старшин і стрільців, що покинули були Буковину після зайняття її румунською армією і вважали себе ядром майбутньої буковинської армії. До цих двох куренів приєднано ще Окремий курінь під командою полк. В. Ольшевського і з них утворено третій полк дивізії — 9 стрілецький полк, яким командували, по черзі, полк. П. Шандрук, полк. Юхим Мацак і полк. Євтушенко. Командиром 3-ої Залізної сл був полк. Ол. Удовиченко, його заступником полк. В. Ольшевський, а начальником штабу був сотн. Татаринців, пізніше сотн. Залозний. Начальником 3-ої гарматної бриґади був полк. Г. Чижевський.

Книга ген. Удовиченка є першим томом запланованих 2 томів матеріялів історії 3-ої Залізної сл, з яких перший том подає історію дивізії в 1919 році, а другий том продовжуватиме її в 1920 році. Тоді А УНР нараховувала 6 стрілецьких, 1 кінну й 1 кулеметну дивізії, серед яких 3-тя Залізна сд зберігала свою стару назву й своє порядкове число. Воєнна історія 3-ої Залізної сд починається бравурною атакою на Кам'янець, після якої вона звільнює значні частини території України, переможно наступаючи вперед, у напрямі на Одесу. На фронті об'єднаних українських армій проти большевиків, вона займає крайнє праве крило, при чому фронт її поширюється на 50-70 км. Ворожі сили південної групи 12-ої совєтської армії, що діяли на фронті 3-ої

Залізної дивізії переважали її трикратно (пор. «Гражданская война на Украине», том II, стор. 32), а потім і ще більше. Не зважаючи на це, 3-тя Залізна здобуває Вапнярський залізничий вузол і втримує його проти завзятих атак переважаючих сил, що намагалися вдарити на тил українських армій, що наступала на Київ. 3-тя Залізна сд не тільки ударемнила наміри ворога, але й поширила свій пляцдарм по ст. Кодиму. Про завзяття «Залізних» у цих боях найбільше говорять втрати цієї дивізії, подібних яким не знають аннали української армії. Під час Вапнярської операції 3-тя Залізна сд втратила до 40% свого бойового складу. Особливо високі були втрати старшин: з її командного складу вибуло двох командирів полку — одного забито (полк. Є. Царенко), а другого важко пораненого (полк. Ол. Вишнівський). Поранено одного й забито двох помічників командирів полків; забито й поранено командирів куренів, сотень, молодих старшин і підстаршин. Найбільші втрати були в 7-му й 8-му полках, наприклад, в одному бою за м. Комаргород, 8 Чорноморський полк втратив був тільки одними забитими 23 старшин і до 150 козаків. Загинула в боях молода лікарка 7 Синього полку — Світлана Харченко. Не зважаючи на ці високі втрати, 3-тя Залізна дивізія не тільки втримала була свої позиції, але й переможно пішла була вперед за тікаючим ворогом.

Опис усіх цих боїв, від утворення 3-ої Залізної дивізії і аж до трагедії цієї дивізії в I Зимовому поході (25. XII. 1919) складається на зміст книги, що її 33 розділи написав командир дивізії ген. Ол. Удовиченко, а дальші розділи, починаючи від 34-го до кінця, написав полк. Ол. Вишнівський за співучастю ветеранів дивізії: ген. М. Крата, полк. інж. С. Довгаля, пполк. В. Зарицького, майора М. Отрешко-Арського, майора Є. Навроцького, майора М. Старовійта, сотн. інж. В. Романовського, сотн. інж. Л. Романюка і пор. І. Толочного (тут подані теперішні ступні старшин, але в інших місцях тексту подані є ступні з часів визвольної війни). Разом книга ця нараховує 46 розділів, передмову Л. Шанковського й післяслово ген. Ол. Вишнівського, голови Ради (капітули) Відзнаки Хреста Залізного Стрільця. Книга є ілюстрована схемами й знимками ветеранів 3-ої Залізної сд і вона містить теж реєстр «Залізних», що загинули в боях і були розстріляні під м. Базар у Листопадовому рейді 1921 року, реєстр ветеранів кінного Лубенського полку, що входив у склад дивізії, реєстр ветеранів 11-ої бриґади УГА, що входила в склад групи ген. Удовиченка і реєстр ветеранів 3-ої Залізної стрілецької дивізії.

Українська военно-історична наука вдячною буде ген. Ол. Удовиченкові, ген. Ол. Вишнівському й усім ветеранам 3-ої Залізної сд, що спромоглися написати й видати матеріяли до історії своєї славної дивізії. 3-тя Залізна дивізія є єдиною з усіх дивізій Армії УНР, якої командир (ген. Ол. Удовиченко) і командири її окремих полків (ген. Ол. Вишнівський, ген. М. Крат і ген. П. Шандрук) живуть ще в наш час, і з цього погляду було б дуже корисно, щоб вони разом з ветеранами дивізії здобулися теж на видання 2-го тому матеріялів до історії 3-ої Залізної сд, для якої, до речі, існує в літературі чимало вже надру-

кованих матеріялів. Існує теж коротка історії 3-ої Залізної дивізії, написана командиром гарматної бриґади дивізії, полк. Г. Чижевським, яку видано було накладом Культ. освітнього відділу дивізії в Каліші 1922 року і яка мала 56 сторін друку. Інша справа це та, що книга ця вже сьогодні бібліографічний унікат.

Поява нових матеріялів до історії української армії, в даному випадку до історії однієї з її кращих дивізій, насуває певні думки про стан української воєнно-історичної науки. Вона нагадує нам, що ця наука перебуває в доволі занедбаному стані. На рідних українських землях, воєнну історію українського народу, зокрема історію української армії доби визвольної війни 1917-1920 років тотально промовчується або тотально фальсифікується. На чужині українські історики уникають воєнно-історичних тем зі шкодою для української історичної науки взагалі, а для української воєнно-історичної науки зокрема. Можна побоюватися, що за десяток-два років оці занедбання важко буде відробити. З цього погляду було б дуже побажаним, щоб українські науковці порушували теж воєнно-історичні теми, а зокрема, щоб молоді українські науковці насвітлювали українську воєнно-історичну тематику також в англійській мові, як це, якоюсь мірою, зробив американський історик Артур Е. Адамс, який присвятив один свій твір розглядові одного етапу української визвольної війни.[1]

Часами в розмовах на ці теми можна почути, що для такої праці бракує джерел. Українська армія втратила всю свою документацію у війні, а рештки з цього, що залишилися, пропали в Музею Визвольної Боротьби України в Празі, який захопили большевики, або в Бібліотеці ім. Симона Петлюри в Парижі, яку вивезли гітлерівці і вона пропала без сліду. Вказується теж на факт, що більшість з багатої воєнно-історичної літератури, яку видано в роках між двома війнами на рідних землях і на еміґрації, є тепер недоступною для українського (і чужого) дослідника. Це останнє твердження є тільки частинно правдиве. Значна кількість передвоєнної української воєнно-історичної літератури збереглася й переховується в різних книгосховищах по цей бік залізної заслони. І так, наприклад, у Науково-дослідному Інституті ім. В. Липинського в Філядельфії зберегаються книжкові видання «Червоної Калини» у Львові (спогади ген. В. Петрова, Ст. Шухевича тощо), комплет календарів-альманахів «Червоної Калини», комплети таких журналів, як «Український скиталець», «Літопис Червоної Калини», «За Державність», праці ген. М. Ол. Павленка, д-ра Василя Кучабського тощо,[2] польська література предмету: праці

---

[1] Arthur E. Adams, *The Bolsheviks in the Ukraine. The Second Campaign 1918-1919.* New Have, 1963, 440 pp.

[2] Ген Омелянович Павленко Старший, *Українсько-польська війна 1918-1919,* Прага 1929, 72 ст.

Dr. W. Kutschabsky, *Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918-1923,* Berlin 1934, 439 io.

Мончинського, Гуперта, Сопотніцкого, Померанського.[3] До цього слід додати ще те все, що перевидано на чужині: тритомник ген. М. Капустянського, «Історія українського війська» вид. І. Тиктора, альбом УСС, Кузьми «Листопадові дні», Доценка «Зимовий похід», збірник оперативних документів Армії УНР з 1920 року, «Корпус Січових Стрільців», нарис історії польсько-української війни А. Крезуба тощо.[4] З нових видань появилися спогади Василя Волицького й Осипа Станиміра, історія УСС Степана Ріпецького, праці ген. Ол. Удовиченка й Л. Шанковського й чотири томи матеріялів до історії УГА Дмитра Микитюка.[5] Журнали, які появляються на чужині, «Голос», Вісті комбатанта в Ню Йорку, «Вісті» Братства кол. вояків 1 УД УНА в Мюнхені, «Сурмач» в Лондоні — містять також чимало нових матеріялів до історії визвольної війни 1917-1920 рр.

---

[3] Czesław Mączyński, *Boje lwowskie,* T. I-II, Warszawa 1921.

Witold Hupert, *Zajecie Małopolski Wschodniej i Wołynia w r. 1919,* Lwów-Warszawa 1928, 107 ст.

Józef Sopotnicki, *Kampanja polsko-ukraińska.* Doświadczenia operacyjne i bojowe. Lwów 1921, 139 ст.

Stefan Pomarański, *Pierwsza wojna polska (1918-1920).* Zbiór wojennych komunikatów prasowych Sztabu Generalnego. Warszawa 1920, 355 ст.

[4] Микола Капустянський, *Похід українських армій на Київ — Одесу в 1919 році.* Короткий военно-історичний огляд. Т. I-III, друге видання, Мюнхен 1946.

Історія українського війська. Друге доповнене видання. Вінніпеґ 1953, 832 ст.

Олекса Кузьма, *Листопадові дні 1918 р.* Ню Йорк, 1960, 443 ст.

Українські Січові Стрільці 1914-1920. Нові матеріяли для третього накладу зібрав і зредаґував д-р Ігор Федів. Монтреаль 1955, 208(1) ст.

Олександер Доценко, *Зимовий похід (6. XII. 1919 — 6. V. 1920),* Ню Йорк 1968, 152+237 ст.

Українсько-московська війна 1920 року в документах. Оперативні документи Штабу Армії УНР. Ню Йорк 1968, 401 ст.

Василь Кучабський, *Корпус Січових Стрільців.* Военно-історичний нарис. На основі книги «Золоті ворота». Чікаґо 1969, 663 ст.

Антін Крезуб, *Нарис історії українсько-польської війни 1918-1919 рр.* Друге видання, Ню Йорк 1966, 179 ст.

[5] Василь Волицький, *На Львів і Київ.* Военні спогади 1918-1920. Торонто, 1963, 234 ст.

Осип Станимір, *Моя участь у визвольних змаганнях, 1917-1920.* Торонто, 1966, 192 ст.

Степан Ріпецький, *Українське Січове Стрілецтво.* Визовольна ідея і збройний чин. Ню Йорк, 1956, 360 ст.

Ген. Олександер Удовиченко, *Україна у війні за державність.* Вінніпеґ, 1954, 176 ст.

Лев Шанковський, *Українська армія в боротьбі за державність.* Мюнхен 1958, 317 ст.

Українська Галицька Армія. Матеріяли до історії. Том I, Вінніпеґ 1958, 672 ст., Том II, Вінніпеґ 1960, 383 ст., Том III, Вінніпеґ 1966, 232 ст., Том IV, Вінніпеґ 1968, 291 ст.

Повищий інформативний і далеко неповний список свідчить, що для розгорнення воєнно-історичної наукової праці на чужині існує достатня джерельна база, яка може послужити до написання аналітичних праць так потрібних для висвітлення найновішої української воєнної історії. Цих аналітичних праць досі написано мало, а вони є конечні для написання в майбутньому узагальнюючої, синтетичної історії визвольної війни українського народу. Не скриваємо факту, що така праця українських істориків була б піонірською, а тим самим важкою для виконання, але вона є необхідною також з політичних причин. У широкому світі майже зовсім нічого не відомо про хід визвольної війни в 1917-1920 роках, яка коли закінчилася катастрофою, то не так з вини української армії, як з причин умов її боротьби на які склалися, головно, разючі помилки державних мужів Антанти, які виникали з комплетного незнання ними української проблеми в її минулому й сучасному. Обов'язком української науки є висвітлити ці проблеми, щоб світові, який інтересується сучасним станом в Україні (праці Майкела Бравні, Пітера Реддевея) вказати, що в житті кожної нації елементи минулого, сучасного й майбутнього переплітаються і кожне нове явище чи подія виходять своїм корінням з минулого. Висновків із сучасности зробити не можна, якщо не знається історичних причин, що ті чи інші явища в сучасному зумовлюють. Знання найновішої воєнної історії українського народу є конечним для зроблення відповідних висновків на сучасне і майбутнє.

Огляди, рецензії, анотації

НОВА ПРАЦЯ З ІСТОРІЇ СХІДНЬОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

Пантелеймон Ковалів, *Вступ до історії східнъослов'янсъких мов.*
Ню Йорк, Наукове Товариство ім. Шевченка, 1970.
(Автореферат). Стор. 160.

Недавно у видавництві НТШ вийшла з друку нова праця п. з. «Вступ до історії східнослов'янських мов».

Тут поставлено цілий ряд проблем, на які конче треба звернути увагу перед тим, як почати вивчення історії східньослов'янських мов. У передмові автор стверджує, що хоч досі й були опубліковані праці А. Шахматова і Н. Дурново тієї самої назви «Введение в историю руского языка», але вони стосуються лише російської мови й методологічно вже застарілі.

Це дало підставу авторові нового «Вступу» поставити цей курс на зовсім інші методологічні основи. Він викреслив ряд проблем, що стояли досі невирішеними в курсах з історії східньослов'янських мов. До таких проблем належать: т. зв. «спільноруський період» в історії східньослов'янських мов, історична термінологія, походження давніх східньослов'янських пам'яток, походження націй і національних мов, літературна мова Київської Руси тощо.

Всі ці проблеми докладно висвітлюються в моїй книжці, з відведенням найбільше місця мовним особливостям, які дають ключ для розв'язання основної проблеми — походження східньослов'янських мов. Ці особливості сягають далі за XIV ст., до появи перших писаних пам'яток або ще далі, бо те, що засвідчено в пам'ятках, могло існувати ще задовго до історичного життя слов'ян.

Окремий розділ присвячено іншомовним елементам, засвідченим в давніх пам'ятках. Це дуже важливий розділ, бо досі в науковій літературі панував погляд про незначний вплив на розвиток східньослов'янських мов з боку мов сусідніх народів, з якими були економічні, політичні й культурні зв'язки.

Таким чином, ціла праця складається з таких 6-ти розділів: вступні уваги, розселення слов'ян і розпад мовної односта, до історії формування східньослов'янських народів і мов, письмо і літературна мова східніх слов'ян, мовні особливості в давніх пам'ятках, іншомовні елементи в давніх східньослов'янських пам'ятках.

Основну увагу читача привертають питання антів як попередників південно-західньої галузі східніх слов'ян, теорія про «спільноруський період», а звідси й про штучно створений термін «древнерусский язык», який панує в російській науковій літературі. Автор підкреслює, що термін «древнерусский язык» вносить баламутство в наукову історичну й лінґвістичну літературу.

На ґрунті цих основних проблем в книжці розв'язується проблема походження східньослов'янських народів та їх мов. А цим самим накреслюється методологічно правильний шлях вихідної точки історії цих мов як діялектів праслов'янської мови. Так відпадає штучно ство-

рений «староруський період», про існування якого немає жодних наукових підстав, наукових доказів.

В зв'язку з цим поставлено питання про літературну мову східніх слов'ян, спільну мову Київської держави з деяким діялектним забарвленням. Але жива мова східніх слов'ян не була одноманітною, зберігаючи споконвіку ті національні різниці, які властиві були цим мовам і народам, їх носіям. Це той властивий методологічний шлях, яким проходив розвиток мов трьох східньослов'янських народів — українців, білорусів і росіян.

Автор порушує в книжці дуже важливе питання літературної мови. Навколо цього питання точилася боротьба: чи покласти в основу старослов'янську мову, чи живу мову східніх слов'ян. Дослідження численного матеріялу виявило дві основи літературної мови Київської Руси: східньослов'янську і старослов'янську. На цих двох основах і розвивалися дві літературні мови шляхом взаємовпливу як мови двох різних жанрів — церковного і світського.

З проблемою «спільноруської прамови» тісно зв'язана проблема походження давніх східньослов'янських пам'яток. В практиці часто трапплялось, що ту саму пам'ятку вміщувано в списки джерел історії російської мови і української або білоруської мови. Напр., «Слово о полку Ігоревім», «Руська Правда» та ін. В наслідок цього навіть пам'ятки суто українського походження, як, напр., Повчення Володимира Мономаха, Слово о полку Ігоревім та ін., зараховувано до російських або до білоруських пам'яток.

Автор поклав в основу походження й визначення правдивости якоїсь пам'ятки не територіяльне її походження, а аналізу мови. Всі ці проблеми вимагають свого вирішення на наукових основах. І тільки при цій умові наука може стояти на міцних методологічних засадах.

Нарешті, однією з важливих проблем є мовні особливості в давніх східніх пам'ятках. На цю проблему автор звернув особливу увагу, щоб розвіяти той міт, що лежав досі в основі наукових праць різних учених. Таким мітом досі були твердження вчених, що критерієм спільности мов треба вважати спільні мовні риси, тоді як насправді спільні мовні риси в сусідніх мовах не можуть бути доказом одности, коли в цих мовах є особливі прикмети, що відрізняють одну мову від інших, як окремих систем. Напр., укр. м'яке *ц*, *і* (<*о*, *е*), *и* (<*ы*, *и*)

Це дало підставу авторові переглянути, вивчити риси української, білоруської та російської мов у давніх пам'ятках. Ці риси виразно накреслюють окремі шляхи розвитку цих мов з найдавніших часів. Це питання розглянув ще Л. Булаховський у своїй праці «Питання походження української мови», але, ставши на правдивий методологічний шлях досліду, не дійшов до кінця, обмежившись лише «імовірностями». Більш виразно й категорично висловився А. Кримський («Древнекиевский говор», 1907), який ствердив зокрема факт, що «лексичний матеріял Київського літопису відзначається разючою близькістю до сучасного українського лексичного складу».

Звідси автор робить висновок, що «давні східньослов'янські пам'ятки періоду Київської Руси з цілком достатньою певністю свідчать, що джерел для історії східньослов'янських мов — української, білоруської й російської треба шукати не в XIV ст., а далеко глибше».

Як вже було зазначено, в автора знайшли місце й іншомовні елементи, які потрапляли з розмовної мови в пам'ятки, як свідчення

зв'язків цих трьох народів і зокрема українського з іншими народами сходу й заходу. Так довелось авторові говорити про германські, грецькі, латинські, кельтські, тюркські, скандинавські, фінські, балтійські, західні елементи. А звідси й висновок про більший чи менший вплив тієї чи іншої мови на українську та інші східньослов'янські мови.

Як видно з «Біографії», автор для своєї праці використав численну наукову літературу. Коли взяти до уваги факт, що книжка призначена головним чином для студентів філологів до курсу з історії східньослов'янських мов, то цей список наукової літератури треба вважати великим надбанням для тих, що вивчають історію цих мов. Більше того, автор призначив цю працю й для тих учених, які не стали ще на міцні методологічні позиції, будучи під впливом різних вигаданих, не підпертих історичними фактами теорій.

Велику працю вклав автор, а в цьому його велика заслуга перед українською наукою, велику послугу зробило Наукове Товариство ім. Шевченка, що видало її, а українська мовознавча наука збагатилась надзвичайно цінним надбанням, що не тільки стало підсумком того, що зроблено, але й поставою тих важливих проблем, які чекатимуть на дальші досліди майбутніми поколіннями вчених.

Пантелеймон Ковалів

Г. А. Федоров-Давыдов, *Общественный строй Золотой Орды*. Издательство Московского Университета, 1973. Стор. 190. Тираж 3285.

Цитована книга уявляє собою продовження праці цього ж самого автора, що п. н. *Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов*, появилась друком 1966 р. На вступі автор подає свої критичні уваги до праць про Золоту Орду, які дотепер появились. З його міркувань виходить, що всі дореволюційні праці займались в першу чергу політичною історією Золотої Орди, не звертаючи уваги на її суспільний лад та економічну структуру. Мало цього, деякі історики, зокрема ж прихильники т. зв. евразійської школи, як, напр., Ґ. Вернадський і Е. Хара Даван, твердили, що цілий монгольський рух у першій половині XIII ст. треба завдячувати тільки геніяльній одиниці — Чингісханові. Щойно в 30-их роках, як твердить автор, советські історики поставили досліди над монголами на правильні рейки. Тут на першому місці належить поставити Б. Я. Владімірцева. Що правда і він в початках своєї наукової кар'єри захоплювався Темучіном (*Чингисхан*, Берлин, 1922), але опісля «за порадою партії (чого автор зрештою не згадує) переключився на студії суспільного ладу монголів. Вислідом його студій була праця *«Общественный строй монголов»*, 1934, (праця вийшла друком по його смерти), яка є першим поважнішим кроком у дослідах над суспільним ладом монголів і Золотої Орди зокрема. Звичайно дуже багато в дослідах над ладом Золотої Орди поміг своїми висновками... Маркс... На його думку панування татар в східній Европі належить уважати за реакційне. Серед осілого населення на Русі продовжувався розвій феодального ладу, який існував там ще до нападу монголів, а серед кочовиків, по-

ловців і самих монголів створилась нова форма суспільного ладу, яку автор уважає за окремий варіянт феодалізму, за т. зв. «кочовий феодалізм», що його в центральній Азії досліджував Владімірцев.

Звичайно, дуже тяжко дошукуватись подібностей між феодалізмом в розумінні західньоевропейських і советських істориків. Справа в тому, що останні шукають за феодалізмом тільки в суспільно-економічній структурі, до якої зрештою не легко навіть підтягнути т. зв. «степовий феодалізм». В основі цього останнього, як твердить автор, лежала експлуатація пасовищ, які хан надавав підвладним достойникам. Ці достойники (нойони, багатури, беки, еміри та ін.) мали своїх підданих кочовиків, які за користування пасовисками мали вив'язуватись з відповідних обов'язків (податки, військова служба, ям, тощо). Цей перший ступінь розвою «степового феодалізму» відзначався тим, що не було в ньому іммунітетів і границі менших улусів не були чітко визначені та часто підлягали змінам, врешті зверхники улусів дуже часто мусіли старатись про відновлення своїх прав на уживані пасовища.

Упадок центральної влади в Каракорум, поділ монгольської імперії на ханати, поширення магометанської релігії серед верхівки і населення Золотої Орди, як також непорозуміння на тлі прав до наслідства на ханськім престолі (син померлого хана чи його брат), причинились до зміни суспільного порядку в Золотій Орді. В першу чергу упало значення курултая, з'їзду членів родини ханів — на його місце висунулась рада близьких дорадників хана та вищих державних урядовців. Зросла деспотична влада ханів і число залежних урядовців. На думку автора, до найбільшої зміни у «кочовому феодалізму» прийшло в Золотій Орді наприкінці XIV ст. у зв'язку з ростом тарханських ярликів, які приносили зі собою звільнення від податків і судової влади хана.

Щоб доказати, що «кочовий феодалізм» є нормальним явищем в універсальній історичній закономірности, автор старається перещіпити з західньоевропейської середньовічної історії на монгольський ґрунт такі поняття як бенефіції, іммунітети, інвеститури тощо. Звичайно, це не легко йому приходиться. Ось наприклад: «Что такое улусы, тьмы, тысячи, сотни как не кочовые бенефиции, выданные на условях службы?» (ст. 14). Перш за все не слід мішати улусів з усіма іншими приділами военно-адміністративного характеру як тьми, тисячі і сотні. В цьому питанні автор сам собі протирічить, коли на стор. 47 пише: «Огланы (члени чи нащадки чингісхана — наша прим. Жд.) имели право на улус по рождению, прочие представители аристократии получали его как пожалование на условиях службы сюзерену, т. е. как феодальное пожалование. Оно закреплялось инвеститурой хана, выдававшего знаки власти, так называемые пайзы — золотые, серебренные или деревянные, большие или малые соответствовавшие различным категориям держаний . . .». Як бачимо, в різних типах т. зв. «кочевих бенефіцій» були засадничі різниці. Найбільші з них улуси призначені були для «огланів» — членів ханської родини, без огляду на їх здібності згл. заслуги. Ці «бенефіції» «mutatis-mutandis» з точки зору економічного феодалізму можна було б порівняти до т. зв.: «вотчин» (РЕІУ, стор. 366), з тим, що вони з бігом часу — в другій половині XIII ст. перетворилась в незалежні держави: Ак-Орда,

Кок-Орда, Улус Джаґатая і ін. Якщо ж ідеться про інші категорії «степових бенефіцій», про тьми, тисячі і сотні, то їх генезою були не спадкові, ані не економічно-суспільні фактори, а мілітарні потреби, які, як нам добре відомо, були головним рушієм монгольської історії. Твердження, що вони діставались в руки «представителів арсистократії» не відповідає правді. Як конкретний приклад подамо тут факт, що темником в часах Чингісхана став Джебе, спершу завзятий його ворог, який навіть 1201 р. в бою ранив Темучіна. Цей останній, доцінюючи його відвертість і відвагу, прийняв його до своєї дружини і в короткому часі іменував його темником. (Die geheime Geschichte der Mongolen, pag. 47.). З цього прикладу бачимо, що підставою іменування темників, тисячників і сотників було не їх аристократичне походження, а їхні військові заслуги. У тім то, між іншим, лежала таємниця військової вищости монголів над усіма іншими арміями того часу.

Автор каже, що надання «пайзы» чи пайцы, було актом, який був ідентичний з західньоевропейською інвеститурою. Ми знаємо добре про інвеституру в Західній Европі. Знаємо, що в урочистих обставинах сеньйор надавав своєму васалові прапор чи меч, як символ володіння над ленном, а васаль складав при цьому присягу, що виконувати буде вірно всі обов'язки відносно сеньйора, що з рації посідання ленна на ньому лежали. — Ми не знаємо вправді, серед яких обставин хан надавав пайцу, знаємо однак її зміст. З кількох пайц, що дохувались до сьогодні, що вони були свого рода виказками („Ursprünglich verstand man darunter einen Metalstab, auf den Anordnungen in kürzester Form aufgeprägt waren und der als Ausweis bei Amtshandlungen benützt wurde.“ (Spuler, *Die Goldene Horde*, 1965. Pag. 311.)

Марко Польо в Китаї, що тоді був під владою монголів, отримав пайцу з інструкціями, щоб йому і двом його товаришам-послам всюди, де тільки вони приїдуть, населення давало потрібні для прожитку речі і підводи для дальшої подорожі. На іншій пайці, знайденій на Україні в селі Грушевці біля Дніпропетровська, можна вичитати: «Силою вічного неба. Під опікою великої могутньости. Якщо хтось не буде відноситись з послухом до зарядження Абдулла хана, того піддасться (матеріяльній) втраті і він умре». (Греков, Якуб. *Золота Орда и ее падение*, стор. 138—139). Думаємо, що ці два приклади вистачать, щоб ствердити, що між західньою інвеститурою та монгольськими пайцами не має ніякого формального ані речевого пов'язання .

Незалежно від невдалих спроб перепачкувати засадничі форми західньоевропейського февдалізму на терен Золотої Орди, праця автора дає читачеві і дослідникові чимало важливих і дотепер невідомих інформацій. Він ще раз провіряє та уточнює такі терміни як оглан, нойон, інак багатур, бек, емір та нукер. Він ще раз насвітлює історію поділу монгольської імперії на поодинокі самостійні держави, в тому й Золоту Орду. Далі зупиняється довше над міжусобицями в Монголії, висвітлює ріст і ролю міст у Золотій Орді та в зв'язку з тим значення грошевої господарки. Дає перегляд складу золотоординської адміністрації, насвітлює важливі для нашої історії ярлики Тохтамиша. Свою працю закінчує автор переглядом випадків, зв'язаних з розпадом Золотої Орди.

М. Ждан, Клівленд

Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233—1799. Київ, «Наукова думка», 1972. 675 стор. Вступну статтю написав О. А. Купчинський. Каталог склали і підготовили до друку О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. Тираж 1400.

Пергамени є чи не основною джерельною базою для з'ясування багатьох питань історії раннього й пізнього середньовіччя та предметом широких напрямів наукових зацікавлень. Каталог відкривається найранішою грамотою, яка находиться у архіві у Львові з 1233 р. і доведений до грамот з 1799 р.

В основу каталога лягла «Колекція пергаментних грамот Центрального державного історичного архіву у Львові». Цю «Колекцію» почав створювати в 60-их роках XIX ст. Іван Вагилевич. Упорядковуючи Львівський міський архів, вчений виділив із фасцикулів документів 844 пергамени і сформував «Колекцію». Відтоді вона становила відокремлену частину архіву, а згодом — окремий фонд.

У 70-их роках збірка поповнюється нововиявленими в архіві документами та надходженнями з-зовні. «Колекція» зростала. Однак під час передачі її у 1937 р. з Львівського міського архіву до Архіву давніх актів у Львові було виявлено брак документів. Із 851 внесених в описі документів передано 721. Та «Колекція» 1939 р. перейшла до новоутвореного советською владою обласного історичного архіву. Під час другої світової війни загинуло понад 200 одиниць. Починаючи з 1946 р., збірка поповнюється новими пергаменовими документами: «Архіву латинської капітули у Львові», «Архіву Відділу рукописів Бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові», чотири грамоти з «Архіву Василіянських монастирів». Так тепер «Колекція» як окремий фонд архіву налічує 858 документів з XIII—XVIII ст. В описуваному каталозі вміщено пергамінові документи і з поза «Колекції», наприклад: 115 грамот із фонду Греко-католицької митрополичої консисторії, 100 грамот із фонду Львівського Ставропігійського інституту і т. д. Всього описаних і включених у каталог пергаменових документів 1134. Перевіряючи пергаменові документи у архівах, виявлено, що в часі першої і другої світової війни з «Колекції» пропало 225 документів, невідома доля пергаменів XIV—XIX ст. міст і сіл Руського воєводства, які були в депозиті в Бернардинському архіві, т. зв. Земський архів. Невияснена доля ще 207 пергаменів, які описувалися наприкінці 30-их років у Державному архіві Львова, не збереглися сліди деяких документів з Львівських митрополичих архівів. Частина пергаменів — привілеї єрусалимських патріярхів, київських митрополитів, львівських епископів і т. д. сьогодні під назвою «Архів А. Шептицького» міститься у Відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР у Києві (ф. 18. спр. 1—5, 47 та ін.).

Документи, описані в каталозі, різні за походженням і стосуються різних територій. Найбільше документів (понад 85%) відображує історичне минуле українських земель, серед яких окремо виділяється територія Руського воєводства. Значна частина стосується Львова на протязі 500-літнього періоду. Окремі документи стосуються земель Поділля, Волині, Полісся, Підляшшя тощо. Це грамоти видані на місцях, або створені за межами України, що призначалися українським землям, життю міст, сіл, народу. Поруч з подіями на Україні документи каталогу висвітлюють історичні події і в сусідніх країнах.

Грамоти виставлялися у різних місцевостях України, а також у сусідних і віддалених країнах. Вони писані різними мовами.

Враховуючи різноманітність змісту документів, їх можна поділити на: а) документи, які характеризують суспільно-економічне, політичне й культурне життя українських земель в цілому та їхні зв'язки з іншими країнами; б) документи, які відносяться до Львова та приміських сіл; в) документи з історії Польщі, Білорусії, Молдавії, Росії, Італії, Франції. Кожна з цих груп охоплює коло питань внутрішнього життя країни, а рідше відображає контакти міжнародного характеру.

Перша група — це документи про надання й дарування у тимчасове й довічне користування сіл та інших місцевостей, підтвердження привілеїв селам або містам, записи сіл, надавання війтівств, земельних наділів, записи грошей на селах, а також документи про суперечки навколо бортів. Частина документів вказує на заснування сіл, переведення сіл і міст з руського та інших прав на маґдебурзьке і церковне право, встановлення в окремих селах міського самоврядування. Документи окремо вказують на розмежування маєтностей, купівлю-продаж війтівств, попівств, на сплату грошей за придбані села, обмін маєтностями, оренду сіл, на суперечки навколо земельних володінь, і т. д.

Документи подають відомості про будову замку в Жидачеві, побудову млинів, сукновалень, гребель, рибних ставів, про соляні жупи і вируб дерева.

Знаходимо матеріяли про беззаконня й насильства, про боротьбу з розбійництвом, з крадіжками, про податки і данини. Широко представлена торгівля, система мит на крайніх західних землях України та суперечки навколо цього.

Певна кількість грамот становить привілеї для купців, які продають свої товари у Трансильванії, вказує купцям на необхідність дотримувати одних шляхів, зокрема везучи віск і переправляючи худобу з Волощини і України до Польщі та в Прибалтику, не оминаючи міст Белза, Холма, Грубешова і львівського складу товарів.

Частина документів відображає розвиток національно-релігійних братств на західноукраїнських землях. Подаються відомості про заснування братства 1592 р. у Комарні, парубоцького братства 1661 р. у Старому Самборі, підтвердження прав братства в Золочеві 1694 р., а 1771 р. у Чорткові. Численні документи характеризують також життя українських монастирів, їх заснування й маєтності.

До каталога включена грамота Берестейської унії 1596 р.

Друга група документів тією чи іншою мірою торкається тих же питань, про що згадано вище, але льокалізуються в межах Львова. Сюди належать перші привілеї й надання містові прав, дозвіл на утворення війтівства та записи майна. Окремі документи вказують на зростання території Львова та розмежування земель міста з с. Сокільниками.

Грамоти ілюструють вибори членів окремих адміністраційних установ львівського самоврядування, зокрема, райців і суперечки навколо цього питання, обрання перекладачів і їхнє зловживання, місцеве судочинство, судові ухвали в справах суперечок Ради Львова з шляхтою, вірменською громадою, релігійними установами, ректором шпиталя. Серед цих грамот важливий статут колеґії лавників з 1618 р.

Велика кількість документів відображає права та обов'язки львівських мешканців, питання боротьби на національне рівноправ'я у

Львові. Про податки і мита львів'ян, звільнення їх від податків у зв'язку з будовою охоронних веж і мурів та з пожежою міста і т. п.

Документи відображають цехове життя Львова, яке відогравало одну з провідних ролей міста. Цікавий акт ухвали райців Львова 1598 р. про приймання до цеху суконників лише католиків. Тут є і відображення нецехових промислів Львова, їх обмеження з боку короля та переслідування з боку цехів.

Детально висвітлені у документах питання будівництва Львова, надання містові гербів, спорудження оборонних мурів, ремонт шляхів та мостів, використання та робота лазень, водопроводу. Окремі документи містять інформацію про пожежі в місті.

Львів — один з великих торгових центрів на Україні, тому документи широко ілюструють права, заборони і кари з питань торгівлі.

Велика частина грамот розкриває культурно-освітнє та релігійне життя міста. Про відкриття шкіл у Львові у першій половині XV ст., заснування братств та звільнення шпиталів від повинностей. Ряд документів про діяльність братств при церкві Успення, перехід його на ставропігіон, спори їхні з різними властями, підтвердження прав братства, зокрема, на друкування книжок. Інші документи містять відомості про школу і шпиталь Богоявленського братства на Галицькому передмісті Львова з 1632 р. і шпиталь при Благовіщенській церкві у Львові 1653 р., видання Владиславом IV 1638 р. права друкувати книги латинською, українською і польською мовами Михайлові Сльозці, надання такого ж права Яном III у 1684 р. міщанинові Альбертові Мільчевському.

Багато документів свідчать про будову храмів у Львові, фундації церков і, зокрема, привілей Льва з 1291 р. для церкви св. Миколи, перебудову та фундацію костьолів, осідання у Львові різних орденів, призначення духовенства на різні посади, відомості, що львівський університет зрівнюється у своїх правах з римським і паризьким університетами (1748 р.).

Включені в каталог документи є невичерпним джерелом для дослідження актової мови. Тут знайшли відображення різні міри часу, засвідчення на українських землях старої візантійської і нової хронології. Серед сфрагістичних пам'яток з геральдики, багату номенклятуру метрологічних термінів. Відомості про місцезнаходження українських релігійних громад, попівства, вказування на етнічні кордони українців певних періодів. Грамоти насичені матеріялами для нумізматичних дослідів.

Тут знайде і мистецтвознавець зацікавлення оздобленнями грамот, початкові літери і перші слова тексту, наявні орнаменти й заставки, жанрові мініятури, останні як правило виконані за допомогою багатої гами кольорів.

Вміщені пергаменові документи частково вже публікувалися, але таких небагато. Публікація описаних грамот починається, головним чином, з другої половини XIX ст. Близько двох третіх описаних документів не публікувалися навіть у скороченні.

Автор вступної статті подає дуже точну історію і метод праці пропонованої книжки.

До каталога доданий покажчик місцевостей, де складалися документи, відомості про історію документів, в яких саме містах і селах України та за її межами вони з'являлися. Іменний і географічний

покажчики поділяються на дві частини — українську й латинську. Каталог ілюстрований біло-чорними та кольоровими фотокопіями документів, печаток, ініціялів, літер тощо.

Резюме в французькій, англійській і російській мовах.

Дарія Сіяк

Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров, *Славянские языковые моделирующие семиотические системы* (Древний период). Москва; Изд. «Наука». 1965.

ДосліДникові, який працює над питанням дохристиянської релігії й мітології слов'ян, доводиться користуватись здебільшого працями столітньої (Афанасьєв, Гаркаві), а в кращому разі — кількадесятлітньої (Нідерле, Зеленін) давности. Щасливий виняток — праця Вячеслава Всеволодовича Іванова та Володимира Миколайовича Топорова «Слов'янські мовні моделюючі семиотичні системи», праця, яка побачила світ щойно десять років тому і на тлі столітніх викопних праць здається зовсім свіжою.

«Слов. мов. мод. семіот. сист.» — це оригінальна і цікава спроба перенести в понадмовну ділянку засоби структурної лінґвістики. Праця Іванова й Топорова має підсумковий і майже (підкреслюю майже, бож деякі окремі моменти лишилися поза полем зору дослідників) всеохопний характер. Складається враження, що комп'юторні машини прочитали всю наявну літературу на відповідну тему, відсіяли все зайве, відібрали потрібне, а обидва автори лишень оформили все те словесно.

Праця розрахована на фахівців-лінґвістів. Для адекватного розуміння вона вимагає бодай поверхового попереднього знайомства з матеріялом, бож виклад ведеться такою мірою стисло й сконденсовано, а матеріялу зібрано таку велику кількість, що некваліфікований читач не винесе з читання книги нічого, крім хаотичних уривків знань і відомостей — тим хаотичніших, чим систематичніше упорядковано матеріял книги.

І все ж, на мою скромну думку, праця Іванова й Топорова містить окремі дискусійні моменти, а навіть потребує деяких коректив і доповнень, на яких я хочу тут зупинитися.

1. Сам структурний метод дослідження зумовляє певну категорію чисто механічних зближень і пов'язань на базі випадкової суміжности явищ. До таких механічних пов'язань належить пов'язання Дива з деревом на підставі синекдохи зі «Слова о полку Ігоревім»:

Див кличе з вершини дерева.

Але з таким самим правом можна пов'язати Дива з землею:

Вже кинувся Див на землю.

Адже в обох випадках маємо той самий троп: конкретна деталь (вершина дерева, земля) замість загально-абстрактного — відстань між злою силою та військом Ігоря.

Таке саме механічне сполучення різних атрибутів різних богів маємо при характеристиці Радогоста, що його автори пов'язують із . . .

білим кольором, на тій підставі, що після опису цього бога у Тітмара Мерзебурзького йде розповідь про те, як з озера з'являється монструозний вепер із білими іклами.

2. Для визначення функцій Сварога автори приймають за базу лише переклад хроніки Малали, де ім'я Феост (Гефест) перекладено як Сварог, — звідси його зв'язок з вогнем, який має підтвердити цитата зі «Слова» Христолюбця (хоч там мова йде вже не про Сварога, а про Сварожича). Але поза увагою авторів лишається велике поле етимологічних зв'язків імени Сварог з індо-іранською, якщо вживати термінологію авторів, «моделюючою семіотичною системою»:

Свар, сварґа, ґвар і т. п.

Крім того, автори виявляють певну непослідовність, коли в імени Божич суфікс *ич* приймають за свідоцтво патронімічного зв'язку між Богом і Божичем, а в іменах Сварожичі цей суфікс взагалі ігнорують, утотожнюючи їх, всіх трьох (Дажьбог — син Сварога, Огнь — Сварожич, Радогост — Зваразіці, себто Сварожич) із їхнім батьком Сварогом.

Не здається мені переконливим і пов'язання Сварога з Рарогом. Адже племінна назва Рароги фіґурує серед західньо-слов'янських племен у ту ж саму добу, коли там — як головного міжплемінного бога — шанували Сварожича.

3. Дискусійною здається мені етимологія імени Сімаргл — з гіпотетичного Седмороголовь, — що її пропонують автори. На цю етимологію можна було б пристати лише тоді, якби поблизу від слов'ян не існувало іранського світу з колосальним і древнім ареалом Сімурга. (В наші дні ареал Сімурга — в різних варіянтах цього імени — сягає від Кавказу до Паміру). Не можна іґнорувати ані існування висунутої далеко на південь Тмуторокані, ані того, що за часів Володимира Великого іранський світ починався безпосередньо за Россю (див. статтю О. Пріцака «Печеніги» в журн. «Укр. Історик», ч. 1—3, 1970 р.).

4. Не знаю, чим пояснити форму Радгост, що її впроваджують автори. Чейже у всіх джерелах, які вони цитують, це ім'я має голосівку після Д.

5. Якщо автори зараховують «скотьего бога» Велеса-Волоса до категорії богів найвищого рівня, то чим тоді пояснити відсутність західньослов'янського бога пастухів Генніля, якому належну увагу приділяє Тітмар?

Також не зашкодило б згадати анонімну богиню війни, про чий прапор двічі йде мова у хроніці Тітмара.

6. Із згаданою на початку рецензії методологією механічного пов'язання випадково-суміжних явищ споріднена методологія зіставлень релігійно-мітологічних матеріялів найвіддаленіших племен і народів.

Натомість автори, за трьома винятками (дні тижня, названі на честь богів у слов'ян і іранців, спільне зниження рівня Дива та Ардві Сура Анагіта — Мати Сира Земля) взагалі не торкаються зв'язків слов'янського язичництва з індо-іранськими релігіями, — ніби свідомо уникають провадити самоочевидні паралелі, які б відразу могли поставити слов'янську моделюючу семіотику на належний їй рівень в індо-ірано-слов'янській релігійній тріяді.

Ігор Качуровський (Мюнхен)

Соловей Дмитро. *Розгром Полтави.* Спогади з часів визвольних змагань українського народу 1914—1921. Вінніпеґ, Видавнича Спілка Тризуб, 1974, стор. 207.

На наших очах поволі відходить у вічність покоління, яке брало участь у визвольних змаганнях від 1917-го року. За яких десять літ ледве-чи хто з них залишиться в живих.

До цих кадрів належить також і автор цієї цінної мемуаристичної розвідки — Дмитро Федорович Соловей (1888—1966), один з останніх могиканів тої славної, але й жорстокої, доби новітньої української історії (Див. П. Петренко: Один з останніх могикан. Пам'яті Дм. Солов'я. Нью Йорк, Детройт, 1968, 29 стор.).

Дм. Соловей від юних літ до кінця свого життя був світоглядово послідовником М. Драгоманова, видатним громадсько-політичним українським діячем, публіцистом, статистиком, економістом (кооператором), а передовсім істориком, автором численних статтей, причинків і окремих цінних творів, дійсним членом УВАН у США і багатьох інших товариств. Позатим лишив по собі (1966) ще й чимало недокінчених праць у рукописах, у тому числі й авто-життєпис, датований — «На чужині, 23. XI. 1947 р.».

Старанням доньки заслуженого діяча й дослідника Оксани Дмитрівни Соловей і за допомогою інших текст спогадів її батька був підготовлений для друку. Він був опублікований впродовж 1973—1974 рр. на сторінках тижневика «Український Голос», у Вінніпезі, Канада, а в 1974 році зроблено відбитку книги з кольоровою обкладинкою мистця Михайла Михайловича та світлинами Дм. Солов'я з 1913, 1918 й 1953 рр., накладом 450 примірників.

Розвідка «Розгром Полтави» Дм. Солов'я вийшла у світ з нагоди святкування 800-ліття м. Полтави. Старанно виконаний і гарний вигляд публікації відповідає її цінному змісту. У той же час зміст її значно ширший за видрукований титул книги. Він обіймає спомини автора (передісторію розгрому) від 1914-го року. У залежності від того розповідь уладена хронологічно у чотирьох частинах: I. Студенти (від 1914), II. Під надзором поліції, III. У Полтаві за часів визвольних змагань і врешті частина IV. — самий «Розгром» у 1920—1921 рр. (1914—1921). Наслідком того автор опинився на Великдень 1921-го року в Харківській в'язниці. На цьому автожиттєписна розповідь Дм. Солов'я обривається.

Вона доповнена, в кінці книги, ще й трьома «Додатками» та «Примітками», що збагачують зміст публікації. На жаль упорядчиця споминів Дм. Солов'я не подбала про спорядження іменного й географічного показників, що облегчують студіювання цінного змісту розвідки.

За своїм змістом твір Дм. Солов'я перегукується зі споминами іншого учасника тих же полтавсько-харківських подій за тої ж самої доби. Був ним товариш у світогляді й праці на полтавському ґрунті — Володимир Дубів, про якого автор згадує у своєму творі. Він опублікував кілька розвідок у тому ж засязі. З них найголовнішою у цьому разі є — «Уламок з мого життя. Спомини». Див. «Визвольний Шлях», Лондон, місячник, за 1966-ий рік: кн. VI, стор. 737—744 та кн. VIII, стор. 916—924.

Спогади Дм. Солов'я, безпосереднього свідомого й спостережливого учасника подій, відзначаються окрім правдивого переказу обставин

і перебігу революції ще й вдумливою та докладною історично-соціологічною їх аналізою. Через те твір його набірає прикмет і значення документу.

Цілком доречно у своєму «Слові від Автора» (стор. 7) Дм. Соловей писав ще у Ганновері в 1947-му, що його «Спомини допоможуть майбутньому і сторикові уявити собі картину українського відродження, а разом з тим і хресного шляху, що ним проходив наш народ у добу визвольних змагань за часів Першої світової війни й революції 1917-го року».

Опубліковані спомини Дм. Солов'я цікаві й корисні не тільки для пересічного читача, особливо для нашої молоді, але й дають вельми важливий матеріял для дослідників новітньої доби української історії.

Лев Биковський (Денвер)

Нумизматика и сфрагистика. Ч. 4. Академия Наук Украинской ССР, Институт Археологии. Наукова Думка, Киев 1971, стор. 166. Тираж 3200.

На зміст збірника складаються чотири статті та п'ять повідомлень. Усі статті зв'язані з історією України. В статті «Относительна стоимость золота и серебра в Ольвии и на Босфоре в конце 5—4 в. до н. е.» автор, В. А. Анохин, подає цікаві інформації про пропорційне відношення золотих до срібних та мідяних монет. Це відношення ілюструє твердження автора, що наприкінці 4 віку до Христа на терені Босфору на загальну суму 25.000 статерів було 80 відсотків в золоті, 15 в сріблі і 5 відсотків в міді.

Стаття «Нежинский клад сребреников 1852 г.» пера М. П. Сотникової інформує читача про скарб 200 монет, що їх 1852 р. викопано біля Ніжина. Монети були вибивані в часах князів Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Ізяслава Ярославича та Ярополка Ізяславича. Зразки обох сторін монет відбито на 10 сторінках крейдяного паперу. На одній сторінці кожної монети видніє постать князя, а на другій гербовий знак тризуба згл. двозуба.

А. А. Покорна в статті «Печати с гербами украинского дворянства» подає історію завершення нобілітації української козацької старшини, яка закінчилась в січні 1797 р. на наказ царя Павла I. Стаття зупиняється довше над печатками графів Розумовських, Кочубеїв, Паскевичів, роду Бороздків, Мазараків (грецького походження), Комовських та Новицьких. Стаття ілюстрована відбитками печаток.

Повідомлення присвячені фаховому описові та клясифікації різних нумізматичних знахідок.

Накінець хочемо докладніше зупинитись на статті Н. Ф. Котляра «Монеты Владимира Ольгердовича», щоб на цьому конкретному прикладі з'ілюструвати ролю нумізматики як допоміжної науки історії. В другій половині чотирнадцятого віку, під час розладдя в Золотій Орді, литовський князь Ольґерд усунув з київського престола тодішнього князя Федора, а на його місце посадив свого сина Володимира (Ольґердовича). Але з огляду на фраґментарність джерел правно-політичне положення того князя важко було вияснити. Доперва В. Антонович на підставі двох знайдених тоді монет Володимира, на яких

він відчитав татарський знак т. зв. тамгу, прийшов до переконання, що хоч Київ підпав тоді під фактичну владу Литви, формально він був залежний від Золотої Орди. Так сформульовану тезу прийняв учень Антоновича Грушевський, а за ним усі дотеперішні українські історики. З бігом часу аж до 1948 р. — прибувало до диспозиції нумізматів щораз більше монет, вибиваних Володимиром Ольґердовичем. Найбільшу їх кількість приніс скарб, відкритий в 1911 р. у Сосниці біля Чернігова, в якому було 720 монет згаданого князя. Але скарб був у приватній збірці і не був доступний нумізматам. Доперва на початку 1966 р. власник скарбу Є. Є. Юцевич передав його до Інституту археології УА УРСР. (Дивись: М. Ф. Котляр, *Грошовий обіг на території України доби феодалізму*, Київ 1971 р., стор. 73). На підставі докладної аналізи монет сосницького скарбу Котляр дійшов до переконання, що на них не має жодної тамги; в загадкових знаках, що їх Антонович уважав за тамгу, Котляр добачує комбінацію літер К і В, що на його думку треба читати як *Київ* і *Володимир*. В загальному, хоч леґенди монет відзначаються великою різноманітністю, проте в основі всіх написів лежить ім'я Володимир Ольґердович: «Володимирово». Доповнюючи свої нумізматичні дослідження опертою на історичних джерелах арґументацією, Котляр приходить до переконання, що Володимир не тільки був незалежний від Орди князем, але і вів самостійницьку політику, що змагала до незалежности від Литви. Зате ж Витовт усунув його з київського престола, на якому посадив послушного собі Скиргайла Ольґердовича. Цінну розвідку Котляра ілюструють відбитки монет Володимира, їх загадкові букви, карта місцевостей, у яких відкрито згадані монети і докладний перелік літ та обставин тих відкрить, разом з відповідною фаховою літературою.

Жалко тільки, що праця на *українські* теми, писана *українським* дослідником в столиці *України*, видана *українським* видавництвом, фірмована *Українською* Академією Наук, була опублікована *російською* мовою.

М. Б. Ж.

Česko-slovenské práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od roku 1760. Biograficko-bibliografický slovník. Praha 1972, 561 p.

Чехи дотепер відіграють передову ролю в вивченні майже всіх галузей славістики, хоч політичні причини, які їх до того колись спонукали, вже давно перестали діяти. Славістика завдячує чехам дуже багато. Тепер вони подарували нам ще одну працю, а саме біо-бібліографічний словник вкладу чеських і словацьких учених у всі галузі цієї науки. Звичайно упорядники цієї незвичайно цікавої праці Мілан Куделка, Зденек Шімечек та їх співробітники стали перед цілим рядом проблем, які вони в загальному розв'язали з повним успіхом.

Різні обмеження, які треба було з технічних та з інших причин поробити, мали за наслідок, що ця біо-бібліографія вийшла селективною, але вибір зроблено розсудливо, маючи до того завжди певні підстави. Маючи технічну змогу опублікувати лише 594 гасла, упорядники все ж таки вирішили включити учених українців і росіян, які між обома світовими війнами працювали й видавали свої праці в Чехословаччині.

Українська громадськість має всі підстави радіти, що серед не цілих шести сот імен знайшлося місце на понад 30 українських учених. Фактично включено майже всіх професорів Українського Вільного Університету, які дали важливі праці з різних галузей українознавства. Серед них є імена, які могли попасти в цей словник в першу чергу, мабуть, завдяки тому, що збірник в основному підготовляли до друку в 1968 р.

Ще найменше справедливими виявилися упорядники до українських археологів і з них не попали в словник ні Я. Пастернак, ні Л. Чикаленко, ні О. Кандиба, яких діяльність великою мірою пов'язана з Чехословаччиною. Всі інші ділянки представлені добре.

Підкреслимо, що знайшлося місце для Д. Антоновича, В. Біднова, Л. Білецького, К. Чеховича, Д. Чижевського, Д. Дорошенка, А. Яковліва, О. Колесси, Р. Лащенка, О. Лотоцького, І. Мірчука, О. Мицюка, С. Наріжного, Г. Омельченка, І. Панькевича, В. Січинського, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького, Ф. Стешка, С. Шелухина, В. Щербаківського, В. Саса-Залозецького та інших. Коло кожного гасла найосновніші життеписні дані, основне зацікавлення, спис головніших праць (у декого вичерпний) та відгуки на їх працю чи посмертні згадки.

З уваги на те, що в словнику є також дані про чехів, словаків і росіян, які досліджували українознавчі питання, то словник є досить повним оглядом того, що на території Чехословаччини вийшло важливого з ділянки українознавства.

Коли до цього додати, що це саме стосується всіх інших слов'янських народів, тоді стане ясно, що праця повинна стати довідником усіх тих, хто займається якоюсь ділянкою слов'янознавства. Хоч у обговорюваній праці він не знайде всього йому потрібного, але біобібліографічний словник стане йому все ж таки дуже корисним посібником у праці.

М. Антонович

Heinrich Windelen, *SOS für Europa*. Seewald Verlag. Stuttgart 1972. Стор. 227. Ціна в полотні — 19.80 нм.

У серії видань вище згаданого нім. в-ва на особливу увагу заслуговують публікації, які на базі історичних фактів коментують сучасне політичне становище на різних континентах або в різних країнах світу. Інтеґрація науки історії із минулого, пов'язана з практичною політикою сучасности — головна специфіка того роду видань згаданого видавництва. Ці видання мають велику вартість для істориків, публіцистів, соціологів і політиків, тому на них звернемо нашу увагу. Неполітичне вивчення історії вважається за contradictio in se, бо тільки історичні несфальшовані факти є підставою для політичного вишколу й виховання. Політичний вишкіл без знання історії неможливий, тому в основному ці дві галузі знання дуже тісно пов'язані одна з одною, а водночас вони в науці незалежні.

Скоментуємо нову книгу із вищезгаданої серії публікацій, яка появилася п. заг. «*СОС для Европи*», тобто, висказуючись зрозумілою усім мовою, загроза для Европи. Спершу, дещо про автора. Г. Вінделен — визначний політичний діяч в ФРН. Він, президент Німецької організації для встановлення европейських мирових питань, голова парляментарної ради федерального міністерства для вигнанців, вті-

качів і жертв війни; заступник голови фракції та член союзної управи християнсько-демократичної спілки, голова тої ж партії у Вестфалії-Ліппе, від 1971 р. член ради управління ВДР.

Автор фактами і документами стверджує загрозливе становище для країн західньої Европи, зокрема в сучасній політичній констеляції на цьому континенті. У зв'язку з офензивою СРСР в Европі, пов'язаною з різного роду «мирними» пресіями, насильством і ламанням права, в книзі переведена аналіза й правильна систеза методів імперіяльної політики Москви. Центральною справою цілого трактату є недавно ратифіковані договори ФРН з СРСР і Польщею та наслідки, які постали з цього приводу.

Зміст книги (головні розділи): Совєтська офензива в Европі; Німецька політика — безперервність і зміни; «Нова» східна політика Брандта; Альтернатива: самозбереження і відвертість. Книгу закінчує список використаної літератури.

Не можна у короткій статті обговорити всі вище згадані розділи, тому обмежимося найважнішим. У вступі автор стверджує, що на протязі чверть століття німецька проблема в «холодній війні» між Сходом і Заходом займає центральне місце, як це передбачав Сталін. Рівночасно на стор. 11 пригадав автор відомі слова Леніна: «Хто має Німеччину, посідає Европу — хто посідає Европу, здобуде світ!» На підставі історичних фактів автор дає власну оцінку натиску російського імперіялізму на Зах. Европу: «Російський натиск на Захід не є комуністичним винаходом, але послідовним продовжуванням багатосторічної російської великодержавної політики з метою, подолати недоліки георгафічного положення евразійського простору.» І ще одно ствердження: «... одиноким виходом із специфічної російської дилеми є експансія не на Захід, а в напрямку Східного і Північного морів та Атлянтику», щоб «таким чином здобути вільний доступ до світових морів.» Уже К. Маркс накреслював природні кордони Росії на лінії Данціґ або Штеттін до Трієсту, водночас характеризуючи російську політику: «Політика Росії є незмінною ... Її методи, її маневри можуть змінюватися, але провідною зіркою цієї політики, опанування світу, є нерухомою зіркою.» Щоб урятувати російську імперію від розвалу, Ленін застосував подвійну тактику: проголосив «право на самовизначення» неросійських народів, рівночасно організував Червону армію, яка силою ліквідувала оте самовизначення багатьох неросійських народів. На стор. 13-ій автор стверджує, що «під час *першої* експансії Росії в 1918 р. жертвою впали Білорусь, Північний Кавказ, Азербайджан, Вірменія, Грузія, Туркменія, Україна і козацько-і ідель-уральська держава.» Під час цього стану була здійснювана консолідація імперії терором, шляхом творення союзних республік і їх об'єднання в СРСР, мовляв, на «добровільній» базі. Фактично ані в одній із союзних республік не був переведений плебісцит, який вирішив би «добровільне об)єднання». Москва силою окупувала території неросійських народів, і цей метод назвала «Ленінським принципом розв'язки національної проблеми в СРСР.» Отже автор пригадує історичні факти, щоб таким чином опритомнити наївних легковірів Заходу, які захоплюються пропаґандистськими гаслами «совєтського миру.»

Друга фаза російської експансії після консолідації режиму в 1939 р. почалася договором Гітлер-Сталін, на підставі якого СРСР окупував три прибалтійські держави, частину Фінляндії, Румунії і Польщі.

Третя фаза експансії Москви була започаткована в 1940 р. та закінчилася після капітуляції Німеччини в травні 1945 р. В цій фазі Болгарія, Румунія, Польща, Чехо-Словаччина і половина Німеччини, всупереч волі народів цих країн стали частинами російської імперії. Таким чином у двох останніх фазах експансії СРСР анектував 494 782 кв. км з кількістю населення 23 956 000, та підпорядкував своїм впливам і контролі 1 016 024 кв. км з кількістю населення — 86 940 000 т. зв. сателітних держав. Цю істину пригадує автор з метою, щоб історичною документацією викликати пробудження у багатьох та насторожити проти чергових експансивних плянувань СРСР в Европі. Автор стверджує, що війна продовжується «мирними засобами», до яких м. ін. належать запляновані Москвою договори безпеки й співпраці в Европі і в Азії. Увертюрою до скликання конференції країн Европи для встановлення безпеки й миру є підписані ФРН договори з СРСР 12. 8. 1970 і з Польщею 7. 12. 1970, які німецький парлямент ще не ратифікував. Від закінчення другої світової війни Москва різними методами й засобами намагається послабити країни Західної Европи, докладаючи всіх зусиль, щоб з Европи усунути головного ґаранта безпеки ще суверенних держав — США. Автор у книзі дає дуже багато арґументів проти сучасної політики В. Брандта та звертає увагу на наслідки, які ждуть ФРН після ратифікації вищезгаданих договорів.

Під кожним оглядом праця Г. Вінделена є актуальною політичною книгою, вона багата на різні історичні дані, та найважніше розкриває дійсні експансивні цілі Москви в сучасній констеляції в Европі і в світі. Ця праця повністю заслуговує на те, щоб нею поцікавитися, її простудіювати та дещо з неї придбати для знання.

Ф. Кордуба (Мюнхен)

Kukułka Józef. *Francja a Polska po traktacie wersalskim (1919—1922).* Warszawa, „Książka i Wiedza", 1970. 623 st. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. 100 zł.

У праці проаналізовано французьку політику у відношенні до Польщі від червня 1919 р. до червня 1922 р., себто від версайського договору і оформлення ним міжнародних сил до зміни цього оформлення і формального переходу в життя союзу між Францією і Польщею. За автором — з точки зору закордонної політики Франції — цезура між Версаєм і Локарно є найважливішим проміжком часу.

Автор поділив свою працю на чотири частини: Підстави версайської системи, війна польсько-советська в 1920 р., на дорозі до перемир'я, час сповнення точок перемир'я. Він покликається на архівні джерела: польські, чеські, частинно німецькі і французькі дипломатичні архівні колекції, різні акти в Архіві Нових Актів, в Центральному Військовому Архіві, в Ценртальному Архів Міністрества Внутрішніх Справ, у Державному Воєводському Архіві в Ґданську, колекції Bibliothèque de Documentation International Contemporiane і Institut d'Histoire Sociale в Парижі, польські, англійські, американські, радянські, французькі, німецькі, литовські, угорські і чехословацькі публікації дипломатичних документів. Він зазначає, що спеціяльно цікавим джерелом до його теми (як довго ще закриті французькі архі-

ви) є завірені копії кореспонденції Французької Військової Місії в Польщі, які дотепер для років 1919—1922 не були використані, а знаходяться в Центральному Військовому Архіві в колекції під назвою Теки Тесляра.

Після версальського договору французький уряд вірив у перемогу протирадянських сил в Росії, і вірив, що вдасться створити на Сході Европи одностайний блок держав, який аж до часу, коли Росія вийде з хаосу громадянської війни, запевнить Франції рівновагу сил.

В Східній і Південній Европі були держави незадоволені з висліду війни, вони були між собою розсварені через територіяльні і національні питання. Найбільше з них Польща була в збройному конфлікті з усіма своїми сусідами.

Версальський договір мав аж 440 статтей, який мав бути неначе політичною і економічною конституцією повоєнного світу. Охоплював забагато справ, а не мав змоги розв'язати підставові проблеми миру і безпеки Европи.

Уряд Клемансо цікавився Польщею від хвилини її відродження, ще перед мировою конференцією розглядав справу союзу з Польщею, вбачаючи в ньому підробку франко-російського союзу.

З огляду на своє географічне положення Польща в плянах Франції мала спеціяльне заінтересування, бо вона хотіла Польщу використати як перегороду між двома великими противниками — Радянською державою і Німеччиною. Хоч французька публічна опінія не була одностайної думки відносно ролі Польщі, бо фінансово-політичні круги думали дальше про відбудову «великої» Росії і в їхніх плянах не було місця на Польщу. Противниками ставлення на карту Польщі були французькі соціялісти. Праві різних відтінків уважали, що Польща вдержить рівновагу сил у Східній Европі. Але навіть ці останні, які мали вплив на урядову політику Франції, були під впливом і тиском російської еміґрації в Парижі і своїх власних русофілів, які групувалися зокрема в фінансових кругах і коло Ке д'Орсе. Тільки захитання англійських порук, програна військ Юденіча на півночі Росії і відступ армії Денікіна, як також відкинення Лондоном проекту нової антанти французько-англійської, спричинили, що Париж признав Польщу за «найсильніше забороло проти большевизму» і що Польща може бути рішальною допомогою в випадку труднощів з німцями.

У всю цю гру входили справи Східної Галичини, а також українські землі по Дніпро. Англія поклала ставку на Денікіна і натискала на Францію, щоб змусила Польщу до визнання Денікіна. Тут супротивився Пілсудський, бо Денікін жадав Волині, Поділля і Холмщину. Пілсудський більше уваги присвятив східним кордонам Польщі, як західним. Він натискав на Францію, щоб та чим раз більше постачала зброї й одягу для війська, а як польська армія станула на українських землях, мала вже харчові забезпечення. Франція, яка економічно стояла після війни дуже зле, хотіла від Польщі щось за постачання дістати, але там не було нічого крім нафти в бориславському басейні і за ту нафту йшли різні інтриги, закулісові гри. Опісля прийшли договори з Армією УНР, з С. Петлюрою, Похід військ Пілсудського на Київ. Чому Франція не хотіла піддержати українську самостійну державу. Роля Франції на переломі і закінченні війни на Сході, роля Франції в часі ризьких переговорів.

Крім Східної Галичини і земель по Дніпро тут широко описуються справи Литви, Ґданська, Шлезії.

Події відомі, але тут висвітлюються деякі питання на підставі нових джерельних матеріялів і з дещо іншого кута зору, можуть зацікавити історика дослідника цієї доби.

Д. Сіяк (Сарсель)

Проситься усі українські видавництва надсилати свої видання для відмічення або рецензії в «Українському Історику».

У зв'язку з розбудовою Видавничого Фону У.І.Т. просимо читачів журналу про слідуюче:

1. Зложити одноразовий даток на Видавничий Фонд У.І.
2. Приєднати одного мецената для «Українського Історика»;
3. Приєднати бодай одного нового передплатника У.І.
4. Перевести збірку на Видавничий Фонд У.І.Т.

Дальша розбудова «Українського Історика» повністю залежить від допомоги українського громадянства.

Наукова хроніка

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

Ділимося зі своїм членством і українським громадянством сумною вісткою, що дня 22 вересня 1974 року в Римі відійшов від нас у вічність

Архиепископ-Владика

КИР ІВАН БУЧКО

довголітній член УІТ, меценат «Українського Історика» і української науки, визначний церковний і громадський діяч.

Вічна Йому Пам'ять!

Зі сумом повідомляємо Українське Громадянство, що дня 28 вересня 1974 року помер в Ню Йорку

бл. п. проф. МИРОН ЗАКЛИНСЬКИЙ

довголітній і жертвенний член УІТ, кол. старшина Української Галицької Армії, автор цінних історично-військових розвідок, активний культурно-громадськой діяч.

Вічна Йому Пам'ять!

Родині Покійного складаємо глибоке співчуття.

Ділимося з Українським Громадянством сумною вісткою, що дня 17 червня 1974 року помер в Трентоні, ЗДА

бл. п. проф. ПАВЛО СИРОТЮК

жертвенний член УІТ, рідношкільний діяч і педагог, старшина УГА, заслужений громадський діяч.

Вічна Йому Пам'ять!

Родині Покійного складаємо наші глибокі співчуття.

З глибоким сумом повідомляємо Українське Громадянство, що 28 вересня 1974 року помер в Торонто

бл. п. проф. ВАСИЛЬ ІВАНИС

довголітній член УІТ, автор цінних історичних творів, визначний Син Кубанщини, професор українських високих шкіл, визначний політичний діяч, учений і публіцист, невтомний діяч українського національного відродження.

Вічна Йому Пам'ять!

Родині Покійного складаємо наші глибокі співчуття!

Нові члени

Цей список включає членів і членівнів-прихильників УІТ.

Проф. д-р Н. Кордиш-Головко, проф. д-р Василь Маркусь (ЗДА), д-р Д. Богачевський (ЗДА), проф. д-р Роман Придаткевич (ЗДА), Іван Хохлач (Канада), Роман Т. Пристай (ЗДА), Ю. Е. Хабурський (Канада), Ярослав Кравчук (ЗДА), інж. Вальтер Кальницький (ЗДА), Евген Тютько (ЗДА), інж. Петро Твердохліб (ЗДА), Теофіль Попович (ЗДА), Емілія Процінська (ЗДА), Богдан Лівчак (ЗДА), Осип Марусик (ЗДА), С. Сіркович (Австралія), Роман Мотика (Австралія), проф. д-р П. Воробій (Канада).

Доживотні члени

Член-фундатор Іван Хохлач (Монтреаль), член-фундатор інж. Андрій Д. Сольчаник (Медія, Па), член-фундатор п-ні О. Рижевська (Міямі, Флорида), член-меценат д-р Любомир Ринар (Кент).

Членами УІТ можуть стати історики, дослідники суспільних наук і любителі історії. У Товаристві є дві основні категорії членів — звичайні (дійсні) члени — це науковці, які активно працюють в ділянках історії, допоміжних історичних наук і суспільних наук; члени-прихильники — це любителі історії. Річна членська вкладка виносить $ 16.00 і включає передплату «Українського Історика».

Члени, які зложать одноразову членську вкладку в сумі $ 500 або вище стають доживотними-фундаторами УІ; члени, які зложать вкладку в сумі $ 300 до 500 стають доживотними членами-меценатами. Доживотне членство цих двох категорій включає передплату УІ і всі інші видання Товариства.

Ювілей Голови УІТ

У 1974 році українські наукові установи і українська громада відзначили 75-ліття сучасного найвизначнішого історика України, Професора Олександра Оглоблина, Голови УІТ. З цеї нагоди вислано Ювілятові слідуючого листа від УІТ:

Вельмидостойний і Дорогий Пане Голово!

З нагоди Вашого подвійного Ювілею 75-ої річниці з дня народження і 55-ої річниці Вашої наукової і науково-організаційної праці просимо прийняти від Управи і членів Українського Історичного Товариства якнайщиріші побажання. Завдяки Вашій творчій науковій праці, українська історична наука збагатилася численними творами тривалої вартости. Сьогодні вітаємо Вас, як нашого найвизначнішого історика. Заразом бажаємо підкреслити і подякувати Вам за Вашу науково-організаційну працю, яка проявилася не лише в УІТ, але також в УВАН, НТШ і інших наукових установах. В'язало і в'яже нас те, що завжди ми йшли і йдемо прямолінійним шляхом в розгортанні української наукової праці і завжди ставили на перше місце загально-наукові і національні, а не особисті справи... Цей шлях і ці напрямні наукової праці українських істориків, на які Ви вказали, видержали пробу життя і стали дороговказами для майбутніх поколінь українських істориків.

І вкінці бажаємо підкреслити Ваш велетенський вклад в академічне життя, як професора Київського і Українського Вільного Університету, а також Гарвардського Університету. Ви виховали покоління істориків на Рідних Землях і на чужині.

Члени УІТ є горді, що Ви очолюєте Товариство, і що всі ми разом далі розвиваємо працю Українського Історичного Товариства.

Ми бажаємо Вам багато-багато ро-

ків творчого життя, кріпкого здоров'я і повного задоволення з Вашої праці.

Остаємося з сердечним привітом

Любомир Винар

За Управу УІТ

Кент, 4. XII. 1974

Тут хочемо пригадати, що з нагоди відзначення 70-и ліття життя проф. О. Оглоблина, окреме число «Українського Історика» у 1970 році було присвячене Ювілятові. Також тепер підготовляється до видання з рамені УВАН окремий випуск Наукового Збірника, присвячений цій знаменній події. В наступних числах нашого журналу появляться матеріяли, присвячені життю і діяльности Достойного Ювілята.

Нові видання УІТ

УІТ започаткувало нову серію «Грушевськіяни». У першому випуску появилася джерельна праця Л. Винара п. н. *Автобіографія Михайла Грушевського з 1906 і 1926 років як джерело до вивчення його життя і творчости* (1974, $ 2.50). У серії «Історичні студії» ч. 13 появилася праця Олександра Барана н. т.: *Козаки на імператорській службі в роках 1635–1636* (1974, $ 1.50).

Як спільне видання УІТ і ЕНТШ появляється остання праця проф. Ярослава Пастернака *Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінґвістичних дослідженнях*, за редакцією Марка Антоновича (ціна $ 6.50). Цим виданням відзначуємо рівночасно 100-ліття НТШ і 10-ліття «Українського Історика». Професор Я. Пастернак був членом-основником УІТ, членом Управи Товариства, членом Редакційної Колеґії УІ і одним з найвидатніших членів НТШ.

Цим спільним виданням започатковуємо нашу співпрацю з Европейським НТШ і Історично-Філософічною Секцією НТШ.

Саме вийшла з друку нова праця Богдана Винара н. т. *Розвиток Економічної думки у Київській Русі* (1975, 136 стор., $ 5.50). Це є перша частина обширної студії історії української економічної думки.

Рівночасно розглядається можливість видання *запроєктованої Історії українців у ЗДА* (збірна праця), яку УІТ запроектувало ще в 1972 році.

Відзначення 10-и ліття «Українського Історика» в Клівленді

Заходами Української Учительської Громади при співучасти відділу Українського Золотого Хреста і відділів Союзу Українок в Америці 11 травня у Клівленді відбувся вечір, присвячений УІ. Вечором проводив проф. М. Дуб і п. Микола Кавка. Доповідь виголосив Л. Винар н. т. «Сучасні завдання української історичної науки». Пані Емілія Завільська підготовила виставку образів, а виставку публікацій УІТ підготовили п. Кікта і проф. М. Ждан. Під час перекуски відбулася розграша картин.

Міжнародна слявістична конференція в Банфі

В днях 4 до 7 вересня в Банфі відбулася перша міжнародна слявістична конференція, спонзорована АААСС, Канадійською Слявістичною Асоціяцією і Британською Національною Асоціяцією Советських і Східньо-европейський студій. Також в конференції брали участь советські делеґати.

Українські учені становили поважну групу і брали участь в різних сесіях. З членів УІТ в Банфі брали участь О. Баран, Л. Винар, Л. Рудницький, Б. Боцюрків, В. Верига, О. Ґерус, Р. Сербин і інші. Члени УІТ відбули свою зустріч, під час якої намічено дальший розвиток праці Товариства. З інших українських вчених відмітимо С. Горака, Я. Рудницького, О. Пріцака, Я.

Пеленського, В. Маркуся, які брали активну участь в конференції. Завдяки заходам І. Л. Рудницького відбулася зустріч українських учасників, під час якої говорили Богдан Винар, О. Баран, В. Лупул, С. Горак, Я. Рудницький і Л. Винар. Всі вони поділилися своїми думками щодо розвитку українознавчих студій.

При цій нагоді відмітимо, що під час з'їзду Комітету Українців Канади у Вінніпезі відбулася зустріч членства УІТ, в якій взяли участь М. Антонович, О. Баран, О. Ґерус, Верига й інші. Учасники застановилися над дальшим розвитком праці Товариства на канадському терені.

Будівничі Української Історичної Науки
Розбудова Фонду «Українського Історика»

У 1973 році УІТ проголосило спеціяльну збірку на розбудову Видавничого Фонду «Українського Історика». Беручи до уваги надзвичайно жваву науково-видавничу діяльність УІТ і розбудову нашого журналу — без належної допомоги українського громадянства було б немислиме вдержання нашого журналу і публікацій монографічних досліджень. Саме тому УІТ дальше продовжує збірку на розбудову української історичної науки. Кожний свідомий українець, українська установа можуть стати будівничими незалежної історіографії і допомогти поширювати історичну правду України. Без зайвих самореклям, УІТ пляново провадить свою працю, а «Український Історик» став репрезентативним журналом української історичної науки. Всі пожертви на В. Ф. виказуються в українській пресі. Всім жертводавцям складаємо щиру подяку.

Фундатори УІ

Іван Хохлач (Монтреаль) $ 1000, Андрій Д. Сольчаник — $ 200 (з попереднім датком $ 500), пані Анна Рижевська — $ 400 (з попереднім датком — $ 700).

Меценати УІ

Любомир Винар — $ 200 (разом з попереднім датком $ 350).

Добродії УІ

Стефан Ничка (Едмонтон) — $ 100, д-р Д. Богачевський (Вієнна) — $ 100.

Прихильники УІ

Ярослав Михайлович (Мічіґан Сіті) — $ 50, проф. Іван Голембйовський (Ню Гавен) — $ 50, о. Степан Клепарчук (Пассаїк) — $ 50, проф. Ігор Каменецький (Мт. Плезант) — $ 36, мґр. І. Стебельський (Денвер) — $ 25, О. Буртик (Робітничий Союз, Пассаїк) — $ 25, Дж. А. Кравчук (Парма) — $ 50; по $ 20: Михайло Фесенко (Чікаґо), Мирослав Ткачук (Едмонтон), Провидіння (Рочестер), В. Марущак — $ 15; по $ 10: Б. Кульчицький (Онт.), ред. М. Ямняк (Кліфтон), мґр. С. Домарадський, УКК (Лорейн), П. Козел (Австралія), В. Галюк (Ошава); по $ 5: В. Білинський, Е. Кохальський, П. Головачук, д-р Б. Свистун, проф. Б. Головацький, І. Хомко, П. Пікулович, В. Новацький, д-р Д. Квітковський, П. Оставчук; В. Сторожинський — $ 6.

Видавничий Фонд М. Грушевського

Г. Свободяник (Бітбі, Оттава) — $ 100, д-р Решетило (Ліма) — $ 50.

Всім жертводавцям щиро дякуємо. Віримо, що українська громада спонтанно підтримає розвиток української науки, репрезентованої УІТ.

Просимо всі добровільні датки надсилати на Адміністрацію «Українського Історика».

Видавничий Фонд М. Грушевського призначений на видання праць про нашого найвидатнішого історика, а також для передруків його рідкісних праць

Наших передплатників і членів в Европі просимо складати добровільні датки на адресу Европейського Представництва в Мюнхені.

ВЕЛЬМИШАНОВНІ І ДОРОГІ ЧИТАЧІ *«УКРАЇСЬКОГО ІСТОРИКА»*!

Через реорганізацію друкарні і видавництва «Логос» це число нашого журналу появляється із деяким опізненням. Просимо за це вибачення, а заразом зрозуміти, що це запізнення кладе на нас обов'язок якнайшвидше випустити чергове число нашого журналу.

Ми бажаємо розбудувати «Українського Історика» і також випустити цілу низку необхідних історичних публікацій. Проте без Вашої активної допомоги ми не зможемо зреалізувати наші пляни. Тому просимо Вас продовж біжучого року приєднати бодай одного мецената і передплатника «Українського Історика». Наша видавнича діяльність повністю узалежнена від Вашої допомоги і допомоги української громади.

Вже майже виготовлена англомовна Бібліографія Історії України (бл. 500 стор. друку), підготовляється видання академічного нарису історії України, обговорюється видання Енциклопедії історії України і збірника, присвяченого історичній періодизації і термінології Східної Европи. Також підготовляється до видання джерельна Історія Українців в Америці. Ми віримо, що члени УІТ і передплатники У.І. доложать усіх зусиль, щоб допомогти нам в праці. У 1975 році відзначуємо 10-ти ліття УІТ. Найкращим відзначенням цеї події буде дальша розбудова Видавничого Фонду У.І.

Редакція У.І.

НАДІСЛАНІ ВИДАННЯ — BOOKS RECEIVED

Баран, Олександер. *Козаки на імператорській службі в роках 1635–1636.* Мюнхен: УІТ, 1974. 20 стор. (Серія Історичні студії ч. 13). $ 1.00.

Биковський, Лев. *20 літ науково-організаційних зусиль на Заході ЗДА 1954—1974.* Денвер: Український Бібліографічний Інститут, 1974, 79 стор. $ 3.00.

Боровський, М. Л. *Нарис історії сільсько-господарського шкільництва на Західно-українських землях 1900—1944.* Вінніпеґ: УВАН. 1974. 33 стор. (Серія Літопис УВАН ч. 28).

Бойко, Юрій. *Вибране.* Том I. Мюнхен: Логос, 1971. 312 стор. $ 10.00.

Великий, А. Ф. *З Літопису Християнської України.* т. VI. Рим: В-во оо. Василіян 1973, 286 стор.

Винар, Любомир. *Автобіографія Михайла Грушевського з 1906 і 1926 років як джерело для вивчення його життя і творчости.* Нью Йорк: Українське Істор. Т-во, 1974. 36 стор. (Серія Грушевськіяна ч. 1). $ 2.50.

Гнатишак, Микола. *Державні гроші України 1917—1920-их років.* Ілюстрований історично-іконографічний нарис. Клівленд: Український Музей-Архів у Клівленді. 1974. 356 стор. $ 10.00.

Гуцуляк, Михайло. *Перший листопад 1918 року.* Ню Йорк: Комітет виконавців Листопадового чину, 1973. 407 стор.

Качор, Андрій. *Мужі ідеї ѝ праці.* Вінніпеґ: В-во: Братство Маслосоюзників в Канаді та ЗДА, 1974. 344 стор. $ 15.00.

Корчмарик, Богдан. *Християнізація европейського Сходу і місіяністичні аспірації Москви.* Торонто: «Студійон», 1973. 76 стор.

Кікта, Степан. *Український Музей-Архів в Клівленді.* (1948—1952—1973) Клівленд, 1974. 28 стор. $ 1.00.

Луців, Лука., ред. *Дрогобиччина — земля Івана Франка.* Ню Йорк: Український Архів НТШ, 1973. 840 стор. $ 20.00.

Рахманний, Іван. *Вогонь і попіл.* Порив і злам Івана Дзюби. Передмова М. Антоновича. Монтреал: В-во «Вік», 1974. 112 стор. $ 3.00.

Соловей, Дмитро. *Розгром Полтави.* Спогади з часів визвольних змагань українського народу. Вінніпеґ: В-во Тризуб, 1974. 207 стор.

Цимбалістий, Богдан. *Проблема ідентичности України чи Америки.* Чікаґо: Українсько-Публіцистично-Науковий Інститут, 1974. стор. 58.

Alexander, John T., *Emperor of the Cossacks.* Pugachev and the Frontier Jaquerie of 1773—1775. Lawrence, Kansas: Coronado Press, 1973. 245 p. $ 8.50.

Boomerang. *The Works of Valentyn Moroz.* Baltimore: Smoloskyp Publishers, 1974. 272 p.

Cizevskij, Dmitrij. *History of Nineteenth Century Russian Literature.* Nashville: Vanderbilt University Press, 1974. 2 vols. $ 12.00.

Dougherty, James, comp., *Writings on American History 1973—1974.* New York: Kraus-Thomson Organization, Ltd. 1974. 266 p. $ 15.00.

Fasel, George. *Modern Europe in Making.* New York: Dood, Mead & Co., 1974. 300 p. $ 5.95.

Hagonian, Mark *The Phenomenon of Revolution.* New York: Dood, Mead & Co. 1974, 402 p. $ 5.00(pa).

Hunczak, Taras, ed. *Russian Emperialism.* From Ivan the Great to the Revolution. New Brunswick: Rutgers University Press, 1974. 396 p. $ 17.50.

Mc Coy, F. N. *Researching and Writing in History.* Berkeley, Calif.: University of California Press, 1974. 100 p. $ 1.75(pa).

Mc Neil, William. *The Shape of European History.* New York: Oxford University Press, 1974. $ 95.

Pethybridge, Roger. *The Social Prelude to Stalinism.* New York: St. Martin's Press, 1974. 343 p. $ 18.95.

Rauch, George von. *The Baltic States. Estonia, Latvia, Lithuania. 1917—1940.* Berkeley: University of California, 1974. 265 p. $ 10.95.

Shafer, R. J. *A Guide to Historical Method.* Rev. ed. Homewood, Ill. 1974, 255 p. $ 4.00(pa).

Starr, Chester. *A History of the Ancient World.* New York: Oxford University Press, 1974. 742 p. $ 17.50.

Stayer, James M. *Anabaptists and the Sword.* Lawrence, Kansas. 1974. 374 p. $ 10.00.

Scalan, James P., ed. *The American Bibliography of Slavic and East European Studies for 1970, 1971, and 1974.* Columbus: AAAASS, 1974. 306 p. $ 10.00.

Tsizewskyj, Dmytrij. *Skovoroda.* München: W. Fink Verlag, 1974. 233 p. DM 68.

Weres, Roman: *Selected References in English Language.* 2nd. ed. Chicago: Ukrainian Research and Information Institute, 1974. 312 p. $ 10.00.

З НАГОДИ 100-ЛІТТЯ НТШ ПРОСИМО ПРИДБАТИ ДЖЕРЕЛЬНУ СТУДІЮ:

Любомир Винар

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА 1892—1930

Видання Українського Історичного Товариства.

В цій монографії автор досліджує наукову діяльність Мих. Грушевського в Галичині в роках 1892—1914, а також його зв'язки з Н Т Ш по 1920 році. — Це перша обширніша студія про Михайла Грушевського і Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, базована на численних джерелах і літературі. Необхідна праця для дослідників українського наукового життя і діяльности М. Грушевського.

Ціна — 5.00 ам. дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту. Замовлення і гроші слати на адресу Адміністрації «Українського Історика».

*

В Адміністрації «Українського Історика» можна набути попередні річники нашого журналу:

«Український Історик», чиста 1—4 (рік II, 1965) — 14 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік III, 1966) — 14 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік IV, 1967) — 14 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік V. 1968) — 14 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік VI, 1969) — 14 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік VII, 1970) — 14 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік VIII, 1971) — 14 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік IX, 1972) — 14 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік X, 1973) — 14 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік IX, 1974) — 14 $

Перший річник «Українського Історика» можна набути за ціну $ 14.00 (перше число у формі зіраксової відбитки). I-ий річник майже вичерпаний.